

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

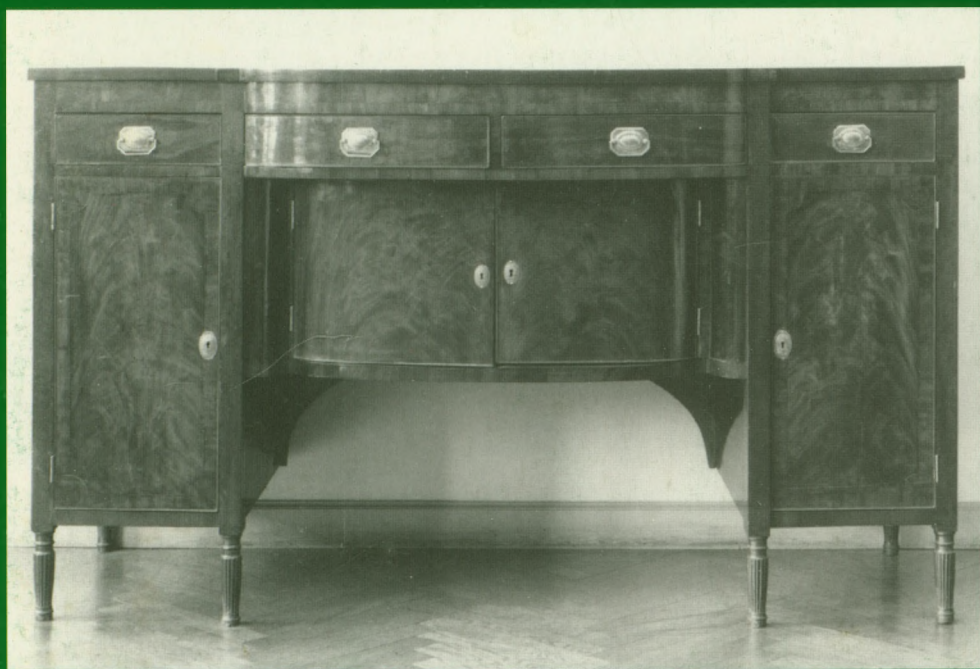
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalhistorisk Tidsskrift 1993:1

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

Artikler:

<i>Sigvard Mahler Dam</i> : Strangesønnerne – en norrøjsk høvdinge-æt	1
<i>Henrik C. Finne</i> : Den danske gren av borgerslekten Tiran/Tiranne fra Hamburg	38
<i>Anna Marie Lebech-Sørensen</i> : Matthias Böckmann. En tysk gartner i Danmark i det 17. århundrede	53
<i>H. F. Garde (†)</i> : Peter Bentzon. En vestindisk guldsmed	68
<i>Inge Mejer Antonsen</i> : Bevarede arbejder af Peter Bentzon.	77
<i>Inge Mejer Antonsen</i> : H. F. Garde 1910-1992 in memoriam	82

Orientering:

Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990 – en nøgle	84
Hvem Forsker Hvad 1993	85
Resultatopgørelse og balance 1992.	86

Bognyt:

De danske aviser – en kilde for slægtsforskeren? Af <i>Tommy P. Christensen</i>	88
---	----

Anmeldelser:

<i>Inger Harthby</i> : Folketælling for Søllerød sogn 1787, 1801, 1834, 1840 (<i>Finn Andersen</i>)	92
<i>Leif Mether</i> : Sukuhakemisto – Släktregister. Family Index. (<i>Knud Prange</i>)	92
<i>Underdanigst Pro Memoria!</i> Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland-Falster, Bornholm 1720-1860. Registratur og sagregister. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	93
<i>Søg – og I skal finde. Veje til Kvinders Historie i Arkiver og Samlinger.</i> Red.: Karen Hjorth, Grethe Ilsøe, Birgitte Possing. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	95
<i>Nete Balslev Wingender</i> : Arven efter Martha Wærn. Pigeopdragelse i 1800- og 1900-tallets Wærnske Institut. Med fortegnelser over Det Wærnske Instituts og Mariaforbundets arkiver. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	96
<i>Hans Metzou</i> : Jødiske begravelser i Danmark 1984-1990. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	97
<i>Vello Helk</i> : Danske Norske Studierejser 1661-1813. Bd. I-II. Odense, 1991. (<i>Poul Steen</i>)	97
Forskning i Statens Arkiver. Bibliografi over bøger og afhandlinger af arkivarer (<i>Tommy P. Christensen</i>)	98
<i>Erik Helmer Pedersen</i> : 50 år i den lokale histories tjeneste. (<i>Su. Cedergreen Bech</i>) ..	99
<i>Søllerødbogen 1991</i> . (<i>Su. Cedergreen Bech</i>)	99
Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1989, 1990 og 1991. (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	99
Fünd og Forskning. Bd. XXX og XXXI (1991 og 1992). (<i>Poul Steen</i>)	101

Billedet på omslaget:

Sidebord af mahogni med sølvbeslag udført af den vestindiske guldsmed Peter Bentzon. Møblet har tilhørt Peter v. Scholten og findes nu i Nationalmuseet. I nu afdøde H. F. Gardes artikel i dette nummer berettes om P. Bentzon, og der gives en oversigt over hans kendte arbejder. (Foto: Niels Elswing, Nationalmuseet)

Strangesønnerne

– en nørrejysk høvdinge-æt

Af Sigvard Mahler Dam

Sjællænderne kunne altid fortælle glørværdigt om deres høvdinge og bisopper, hvoraf “Skjalm Hvides æt” blev berømmet via våbenfrisen i Sorø klosterkirke og Saxos partiske krønike, hvor slægten sagtens kunne konkurrere med kongeslægten i heltedige bedrifter. “Peder Bodilsens æt” af Sydsjælland forsøgte at sætte et lignende monument med kirke i Næstved, men blev udkonkurreret og forsvandt ved første blik for eftertiden, måske fordi de manglede en kronikør eller skjald! Den islandske Knytlingesaga fortæller om de første led af en jysk æt, der var så heldig senere at blive foreviget, idet en af slægtens sønner var historikeren Sven Aggesen, “Torgunna-sønnerne”, blev de kaldt efter deres berømte formoder.¹ Bortset fra denne ene slægt er det småt med oplysninger om jyske stormænd. Hvorfor?

Efter en borgerkrig i 1313, hvor kongen sejrede over nørrejyderne, skriver en sjællandsk kannik triumferende:²

“Han byggede nye borge og forstærkede de gamle, og således betvang han omsider *Jydernes gamle stivsind*”.

Hvilket gammelt stivsind mon der her refereres til? Mange store slægter er tabt i glemslens mørke, fordi de holdt på den forkerte hest i rigets interne magtkampe og blev derfor “tiet ihjel” af eftertiden. En sådan skæbne fik de tidlige led af et par slægter med fælles rødder, almindeligvis kendt som *Strangesønnerne* eller slægten *Bild*, og da de endvidere i vore dage har efterkommere både blandt adel og borgere, synes de at være en historie værdig i dette tidsskrift.

Traditionen

I 1300-tallet var det en indflydelsesrig slægt, og en del af medlemmerne slap gennem omvæltningerne i det borgerkrigshærgede og kongeløse Danmark med værdigheden i behold – ikke mindst fordi de holdt på begge heste, nogle støttede kongemagten andre de sønderjyske hertu-

ger og atter andre begge partier! Skønt slægten allerede var vidt forgrenet og sad på vigtige embeder, kan en "sikker stamrække" først opstilles fra dette århundrede. Da nogle af personerne, der ikke hidtil har kunnet placeres på stamtræet, omfatter en kongens drost og kammermester, en biskop, ja, tilmed en ærkebiskop, så tyder det på at slægten i lang tid havde været blandt de førende i riget.

Disse nørrejyder havde stolte traditioner, der siden er blevet fejlet af bordet som "slægtebogs ammetuesnak". Rettes vort blik mod udlandets slægter og ser deres traditioner og dybe rødder, så er det utilfredsstillende kun at ane brudstykker af en mægtig nørrejysk høvdingeæt med rødder i det selvbevidste Thy syssel. Lad os se, om vi ikke kan få rettet op på dette misforhold.

Skammel han bor sig nør i Thy
han er både rig og kåd,
så raske da haver han sønner fem,
de to fores ilde ad.
Fordi træder Ebbe Skammelsøn,
så mangan sti vild.

Ebbe han tjener i kongens gård
både for guld og ære,
hjemme sider Peder hans broder
lokker hans hjertenskære.
Fordi træder Ebbe Skammelsøn,
så mangan sti vild.³

Personerne og dramaet i denne kendte folkeviser er i de gamle slægtbøger henlagt til hovedgården Narringtoft, der rigtignok ligger "nør i Thy", og som blev ejet af Strangesønnerne. Ebbe Skammelsøn er udlagt til slægtens stamfader og havde sønnen Hr. Ud Ebbesen til Narringtoft, der atter var fader til Hr. Skammel og Hr. Esge Udsen, hvoraf den sidstnævnte havde tre historisk kendte sønner med patronymikon'et Esgeesen. Imidlertid må slægten være mere udbredt, for de tre Esgeesønner optræder i 1300-tallets begyndelse side og side med Strangesønner, hvis fædre har heddet Strange, Oluf og Agge.

Det skal med det samme anføres, at folkeviser er noget svært noget at arbejde med i denne forbindelse. De historiske viser udgør samtidens "Billedblad" og besynger forhold, der optog folk, begivenheder, der bliver sagnagtige, skønt de kan indeholde en kerne af sandhed.

Våbenskjoldet

Slægtsforskere burde generelt vide noget mere om heraldik! I en middelalderlig slægt som denne er det slet ikke til at komme udenom. Slægten der antog et våben ønskede ofte at udtrykke noget gennem sit valg af slægtsmærke, og dette våben benyttedes så til at holde sammen på slægten. Urgamle slægter lagde som regel intet symbolsk i deres våbenskjold, der stammede fra korstogstiden, det var farvet med let genkendelige tegn, som slet og ret tjente til identifikation af den til ukendelighed pansrede ridder.

Strangesønnernes våben viser med sin enkle skønhed, at det er et af Danmarks ældste våbener fra "heraldikkens barndom". Det skete imidlertid tit, at en slægt voksede sig stor og blev vidt forgrenet, hvorfor man ændrede lidt på våbenerne for at adskille de forskellige linier. Især skotsk heraldik viser et sandt virvar af symboler og differentieringer, der havde til hensigt at adskille slægtslinier, sådan har det aldrig været i Danmark, hvor man nøjedes med simple forskelle, som vi kan se i Strangesønnernes tilfælde.

Traditionelt opdeles slægten i to grene adskilt fra hinanden ved skjoldets farve:

De jyske Strangesønner førte et våben tværdelt af sølv og blå, og den fynske linie Bild havde udskiftet den blå farve med sort.

Det er imidlertid fra en relativ sen periode, at farvelagte våbener er kendt, så det er ikke i dag til at sige, hvornår differentieringen skete, eller hvor konsekvent man var i farvevalg.

Der, hvor vi oftest støder på slægtsvåbenerne, er i de farveløse segl, der tjente som retsgyldig underskrift i dokumenter. Man kunne dog give udtryk for, hvilket af de to felter, der bestod af metal (sølv/hvidt og guld/gult) og hvilket, der var farvet (sort, blå, rødt eller grønt). De oprindelige træskjolde var som regel forstærket ved metalbeslag, og disse beslag var ornamenterede med for eksempel bladranker eller et mønster, der var hamret ind i metalpladen.⁴

Drosten Hr. Niels Olufsen Bild havde sit øverste felt skraveret og bestrøet med roser, så vi formoder, at det illuderer en hamret metalplade, hvorimod ridderen Hr. Mogens Aggesen havde sit nederste felt belagt med en bladranke, så vi kan mistænke ham for at føre metallet underst.⁵

Andre lod blot det ene felt skraveret, som for eksempel drostens mulige sønnesøn, ærkebiskop Niels Jonsen, hvorfor vi antager, at også han førte metallet øverst.⁶

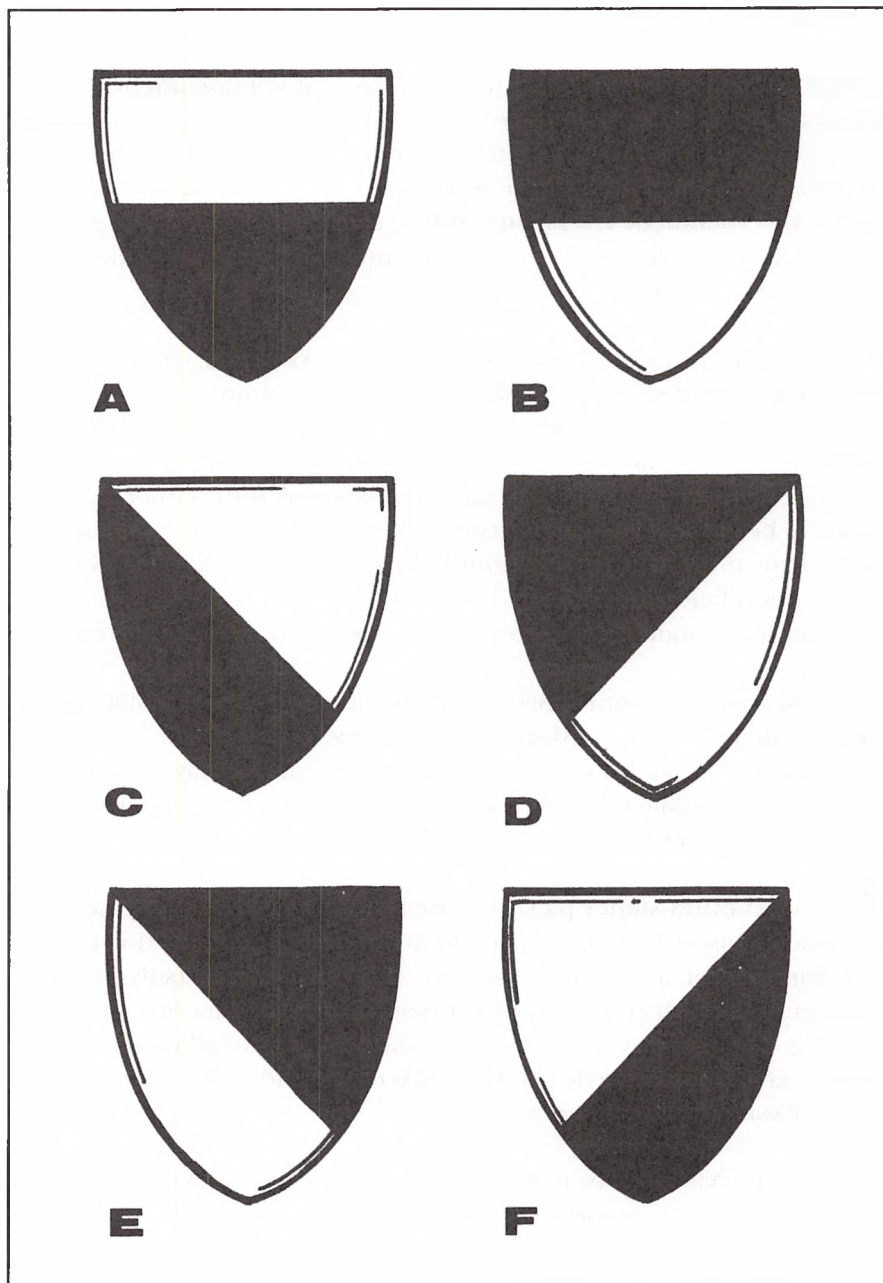

Fig. 1: 6 mulige variationer af Strangesønnernes våben. 1A blev ført af drost Oluf Nielsen og ærkebisp Niels Jonsen. 1B førtes af ridderen Mogens Aggesen, 1C af Mogens Hase, 1D af Strange Jensen. Fig. 1E og 1F teoretisk mulige variationer. (Forf. tegn.)

Uden bitegn eller skraveringer kunne man også antyde forskel ved at lade det ene felt være ophøjet i voksaftrykket. Niels Clausen til Nørholm 1524 havde således sit øverste felt ophøjet, hvorimod hans broder, Terkel Clausen, i 1542 beseglede med et segl med det nederste felt ophøjet.⁷

Det kunne være tilfældigheder, men i brødrenes tilfælde er det sandsynligt, at det var en bevidst differentiering for at adskille deres "underskrift". Det er almindeligt antaget (men *ikke* bevist), at det ophøjede felt repræsenterer metal.

En anden differentiering var mulig: i stedet for at bytte om på de to felter, kunne man dele skjoldet på skrå. Især i Sønderjylland førte man et skrådelt skjold, men mest kendt og fremtrædende var slægten Banner, så man måtte være forsigtigt, at man ikke lavede sig et våben, der lignede en af de andre slægters, hvilket kunne medføre en retssag. Imidlertid var der ingen slægt med et skrådelt skjold i de blå/hvide eller sort/hvide farver, som Strangesønnerne brugte.

Dette må Mogens Ebbesen Hase af Nørrejylland have tænkt på, da han antog sit våben: skrådelt fra dexter af farve og metal (er skraveret).⁸ Da der samtidig levede en mand af Strangesønnernes æt, der hed Hr. Ove/Agge Hase, som var sønnesøn af nørrejyden Hr. Ebbe Ovesen/Aggesen, der vel var broder til førnævnte Hr. Mogens Ovesen/Aggesen (med bladranken i metalfeltet), så er det sandsynligt, at Mogens Ebbesen Hase var broder til Hr. Ove/Agge.

Mulighederne er endnu ikke udtømt. En Strange Jensen besegler i 1444 i Kalundborg et dokument, og seglet viser en sinister skrådeling af farve og metal (skraveret).⁹ Umiddelbart vil man knytte ham til slægten Banner, men hans fornavn synes at pege på Strangesønnerne, og en Jens Navnesen af denne slægt var da også 1362 til 1378 kongens foged på borgen Kalundborg, og var vel Stranges fader.¹⁰

Figur 1 viser nu de efterhånden mange muligheder for at differentiere Strangesønnernes slægtsvåben (sort illuderer "farve", hvidt "metal"), og benytter man sig af de to liniers farver (sort eller blå), ja, så bliver der dobbelt så mange variationer.

Hjelmfiguren

Til et våbenskjold hører også en figur, der er fæstnet til hjelmen, oprindeligt måske kun til turneringsbrug, da den er upraktisk på slagmarken, men alligevel så almindelig anerkendt, at nogle middelalderlige segl alene viser denne hjelmfigur og ikke våbenet.

Fig. 2: Rekonstruktionsforsøg af det opr. nørrejske Strangesøn-våben, baseret på brødrene Ebbe og Mogens Aggesens sigiller: vandret delt af blå og sølv. På hjelmen to fjerbuske, jvr. teksten. (Forf. tegn.)

Sigillerne viser sjældent Strangesønnernes hjelmfigur. Fra begyndelsen af 1400-tallet synes de for samtiden så almindelige vesselhorn at være enerådende, og slægtbøgerne gengiver altid disse delt af metal og farve. Blot ét segl viser en tydelig deling, nemlig Terkel Clausens af 1542⁷, imidlertid ses her hele to delinger af hvert horn.

Vesselhornene synes dog ikke oprindelige. Linien Brun ses i 1300-tallet at føre en lodret delt skærm besat med dunkvaster,¹¹ og nørrejyderne fører to opsatser, der er lidt vanskelige at tyde, måske er det fjerprydelser, måske bladranker.¹²

To mægtige brødre

Kong Erik Menveds tro mand gennem 20 år var Hr. Niels Olufsen Bild, hvis segl i dag er slægtens ældst bevarede, der viser det tværdelte våben, og han var tilmed den første, der blev kaldt "Bild".

Hans broder, Hr. Jens, døde som biskop i Odense, så såvel i verdslige som i gejstlige forhold havde de nøglepositioner i Danmark. Måske var

han den provst Jens i Odense, der i 1272 beseglede et privat dokument, i 1277 blev han biskop i Odense, men uvist af hvilken grund kaldes han i kong Erik Glippings håndfæstning "udvalgt og bekræftet biskop af Odense", som om der var uenighed om dette punkt.

I 1284 er han blandt de dommere, der går kongen imod i sagen angående kong Erik Plovpenninges døtres arv, som kongen stadig nægtede at udbetale. Man ser også Hr. Jens nævnt i selskab med de mænd, der senere blev "politisk dræbt" og kendt skyldige i kong Eriks drab i Finderup lade, så det var måske et held for både Hr. Jens og hans slægt, at han døde i 1286 fire måneder før mordet sankt Cecilie nat!

Sidste gang Hr. Jens nævnes i dokumenterne er i et pavebrev af 18/5 1286, hvor han og biskoppen af Roskilde pålægges at ordinere ærkebisp i Uppsala (dengang underlagt den danske ærkebisp i Lund, der derfor kaldtes "Sveriges Primas"), hvilket fortæller noget om Hr. Jens' høje kirkelige anseelse.¹³

Efter sin død blev Hr. Jens ikke begravet blandt kongelige helgenben i Odense, men hans jordiske rester førtes til sortebrødrekirken i Ribe. Han havde arvegods i byen, for en købstadsgård i Sankt Hansgade (nu Bispegade) gav han til domkirkens bygningsfond, kirken måtte dog købe hans søskende ud for 8 mark sølv! Han gav tillige marker og enge såvel til fonden som for sin egen sjæls frelse. I en gammel jordebog "Ribe Oldemoder" læses, at Hr. Jens var broder til "Hr. Nicholao Billær", vores drost, der også gav kirken jord i samme landsbyer, Sønder Farup og Vester Vedsted, sydvest for Ribe. I dag ligger byerne nær havet, men dengang før den store stormflodskatastrofe i 1362 var der næsten 20 km ud til havet, som slugte 7 kirkesogne!¹⁴

Bild-brødrene knytttes ikke blot til det traditionelle slægtsområde, Nørrejylland, men også til Ribe-egnen.

Drostens fremgang og fald

Først efter sin broder, bispens død vinder Niels Olufsen frem. I 1288 er han med ved oprettelsen af et kapel i Svendborg,¹⁵ og ni år senere befinder han sig på tindernes top som kong Eriks drost, og fra 1304 er han i tre år tilmed kongens kammermester, et højt betroet hverv.

I 1309 finder vi på borgen Rostock "Hr. Niels Bild ridder og den herre kongen af Danmarks slotshøvedsmand", to år senere blev han dog fordrevet af de rostocker borgere, der "imod deres lejdebrev har frataget Hr. Niels Olufsen og Hr. Peder Nielsen af Tåsinge deres gods og tjenere."¹⁶ Hr. Niels blev atter kongens drost, men var uheldig i 1313:

“Kongen drog til Nørrejylland med en hær; nogle af jyderne havde nemlig forenet sig mod kongens drost Niels og kæmpet med ham ved Kolding, hvor de dræbte grev Henrik af Gleichens søn og nogle andre af drostens fæller, og han selv flygtede med resten”¹⁶

Snart efter blev jyderne nedkæmpet, og kongen forlener som belønning sin “elskede og tro drost Hr. Niels Olufsen” med en halvø Wustrow i Venden nær byen Ribnitz.

Kort efter erklærer drost Niels og 44 adelsmænd, at kongen sluttede forlig med de oprørske bønder i Jylland, men året efter kom sagen for landstinget ved Viborg, hvor man dømte ridderen Niels Brok og de medskyldige oprørske adelsmænd fra liv og gods. Om man fangede dem, eller om de undveg for at tilslutte sig tidens mange landflygtige stormænd er uvist. Drogen var nærværende på tinge, men da han var personligt involveret, var han ikke blandt dommerne, hvor man havde udpeget 29 stormænd, hvoraf 5 tilhørte Strangesønnernes æt: Strange Esgesen, Ebbe Balle (hvis han er identisk med Ebbe Aggesen), Oluf Esgesen, Anders Esgesen og Esger Frost.¹⁷

De følgende år blev mere og mere anstrengende. Pantsætningen af Danmark var begyndt, og kongen trak store vekslers på sine tro mænd. Danskborg i Warnemynde fik Hr. Niels i pant for en stor sum penge. I 1318 flød bægeret dog over. Drogen havde ellers ydet kongen en stor tjeneste i dennes kamp mod sin egen broder, hertug Christoffer, i Halland:

“Kongens drost, Niels Olufsen, tog tårnet Laholm og borgen Falkenberg, men Eskild Krage og de andre, der havde været i de to fæstninger, tilstod han fri udgang med deres ejendele.”¹⁸

Hvad der præcist er sket mellem konge og drost, får vi aldrig at vide, officielt var stridens æble kongens store gæld til Hr. Niels, mon kongen bebrejdede ham hans mildhed mod de fangne stormænd? Det må jo have været usædvanligt siden krønikøren nævner det i de ellers kortfattede oplysninger.

Et eller andet drastisk er sket, for Hr. Niels nedlagde sit embede og forlod landet med sine venner, og til kongens store fortrydelse holdt han stadig kongsborgene besat, hvilke ellers skulle have været overgivet til den nye drost. Det skete senest i juni, for da er Hr. Niels vidne i en privat sag i slægten Maltzan i Venden. Der blev mæglet til forlig i august, hvor

brødrene Maltzan og 30 tyske stormænd var Hr. Nielses forlovere, og to måneder efter udgav kongen et pantebrev på borgene Warnemynde, Glambeck og Stegeborg på Møn, men det var kun en officiel bekræftelse på de faktiske tilstande, for Hr. Niels havde dem besat i forvejen!

Forholdet mellem konge og drost nåede aldrig at blive godt igen, og det må efter 20 års oplevelser sammen have været trist for begge. En vendekåbe var Hr. Niels imidlertid ikke. Han kunne som så mange andre blot have tilsluttet sig hertug Christoffer, men han kunne tilsyneladende ikke fordrage ham og fører senere krig mod ham efter dennes tronbestigelse.

I 1318-forliget blev omtalt nogle indenlandske fjender, der modarbejdede Hr. Niels og gjorde alt for at vedligeholde kongens unåde, og det må være de samme fjender blandt de mægtigste i landet, der var med til at fofatte efterfølgeren, kong Christoffers, håndfæstning, for der står i § 17:

“hvis nogen har pådraget sig noget fjendskab på grund af den afdøde konge, skal han frigøres herfor af den nye konge, herfra undtages dog Niels Olufsen, den forhenværende drost”!

Hr. Niels var blevet en for mægtig mand, man ønskede ham ikke hjem igen, hvilket han også selv indstillede sig på, for i 1319 købte han i fællesskab med Hr. Wedege von Wedel slottet og byen Schievelbein af markgreven af Brandenburg. En søn af ham blev i øvrigt kaldt “Mathæus Drost”, og han bosatte sig i Venden, hvor han nævnes i 1338.¹⁹

Den sidste kraftanstrengelse for at hævne uretten skete i 1322:

“Knud Porse og Niels Olufsen, der havde samlet en hær i Venden og Holsten, faldt med ufred ind i Skåne og hærgede der.”²⁰

De blev snart fordrevet af den nye marsk – også fra Nørrejylland – Hr. Peder Vendelbo. Der høres nu intet til Hr. Niels mere, han må også have været en gammel mand nu, og har vel trukket sig tilbage til sine nordtyske besiddelser.

Drostens jordejendom og slægtsforhold

På grund af en vist henkastet bemærkning af Arild Huitfeldt, at “drosten Niels Olufsen hørte hjemme i Skåne, hvor han havde en stor slægt”, har man altid knyttet ham til denne landsdel.²¹ Der findes dog ingen

dokumenter, der forbinder ham med Skåne, hvor han kun sætter sin fod, når han er på hærfærd. Tværtimod har han hovedgård i Nørrejylland, arvegods ved Ribe, er sjællandsk gift og køber gods på Sjælland og i Venden!

Da drosten vred forlod riget, inddrog kongen hans private gods som forbrudt! I Vendsyssel drejede det sig om hovedgården Elkær med 12 tilliggende bøndergårde.²² Det må være hans fædrene hovedgård lige midt i Strangesønnernes hjemegn!

Kong Erik tilskødede bispem i Roskilde en del gårde, som han havde "fået med retmæssig adkomst" fra den landflygtige drost. Retmæssigheden er dog så usikker, at fravindes bispem i en retssag Hr. Nielses afdøde hustrus gods, så skal kongen erstatte bispem det tabte. Det er strøgods i Københavns amt, i Tune, Ramsø og Sømme herreder og i Præstø amt: Bjæverskov, Bårse og Faxe herreder.²³

Den afdøde hustru var sandsynligvis en datter af ridderen Hr. Niels Rane, der i 1316 blev henrettet af kongen, beskyldt for forrædderi og sammensvoret med nordjyden Tyge Vind, hvis slægt tidligt var forbundet Strangesønnernes (se senere). Måske denne henrettelse var medvirkende til drost Nielses landflygtighed.²⁴

Men hvem var den Oluf af Vendsyssel, som midt i 1200-tallet blev fader til Jens og Niels?

Hr. Esges sønner

Den traditionelle grundstamme i Strangesønnernes æt udgøres af tre brødre "Esgesen", hvis fader i slægtebøgerne blev kaldt "Hr. Esge Udsen" og skulle være en sønnesøn af folkevisens Ebbe Skammelsen. Navnet Esge/Esges er allerede i vikingetiden almindeligt i Nørrejylland, hvis man skal dømme efter området bevarede runesten.

Den ældste broder ser ud til at være ridderen, Hr. Oluf Esgesen, da han optræder tidligst i kildematerialet, men det ser ikke ud til, at han har efterladt sig efterkommere. Han nævnes som en af kongens mænd fra 1308 til 18, og var som sagt tidligere også en af dommerne over de oprørske jyder i 1314, og i denne dom nævnes hans to brødre som meddomsmænd, nemlig Strange og Anders Esgesen. Anders, der efter alt at dømme var gift med en kvinde af slægten Frost (Lange med 3 roser i våbenet), må være død snart efter, og hans søn Esge Frost overtager scenen allerede i 1316.²⁵ Denne søn blev stamfader til den gren af Strangesønnerne, der bar tilnavnet Frost (se tavle 4). Linien Frost uddøde tilsyneladende på sværdsiden med Esge Frosts sønnesøn af samme navn, og førte et våben som *figur 1 A*.

Strange Esgesen er nu den, der dominerer billedet, og i 1326 er også han blevet ridder. Danmark er blevet pantsat, og Hr. Strange findes nu på “den kullede greves parti”, blandt andet besegler han hertugen af Sønderjyllands håndfæstning, da denne krones som kong Valdemar 3.²⁶

Slægtebøgerne kalder hans hustru Ellen Henriksdatter Limbek, og de tillægges to sønner: Ebbe Strangesen, som er ukendt i kilderne og et konstrueret mellemed til efterslægten. Dette led synes imidlertid overflødigt, som vi skal se senere. Den anden søn er den historisk kendte Hr. Tue Strangesen, problemet nu er blot, at Hr. Tue er ældre end sin “fader” og er tilmed slået til ridder før denne, hvilket er meget usædvanligt! Dette var sandelig en mager høst i den traditionelle stamrække.²⁷

Vendekåben

Sammen med Hr. Strange Esgesen besegler en anden riddersmand kong Valdemar 3.s håndfæstning og fører det tværdelte våben (*figur 1 A*), nemlig Hr. Peder Gødesen, der tre år efter er “marskal hos de danskes berømmelige konge”, som brevet ude af trit med virkeligheden kalder grev Gerhards marionet på den danske trone.

Hr. Peder fornam, hvor vinden bar hen, og var klog nok til at vende kåben, så i 1341 findes han på Valdemar Atterdags sejrende parti. Senere bevidner han Peder Nielsen (Rani)’s pantsætning af gods i Sokkelunds herred til Oluf Ebbesen, kongens foged på borgen København.

I 1354 pantsætter Hr. Peder alt sit gods i Hvetbo herred til Niels Tuesen Hvedebrød, måske en slægtning, og samme år gav han gods i Nørre og Sønder Djurs herred til Helligåndshuset i Århus, så præsterne kunne afholde messer for hans egen, hustruen Cecilies samt deres slægtnings sjæle. Kong Valdemar stadfæster gaven.

Heller ikke denne linie var særlig livskraftig, Hr. Peder og Fru Cecilie efterlod datteren, Else, der ægtede væbneren Jacob Nielsen Kirt til Næs i Hellum herred, og måske en søn Jens Persen, der er ukendt i kilderne, men hvis skjold delt af hvidt og gråt (blåt) er malet i Frue kirke i Århus i den fjerde frise, der omhandler personer fra 1300-tallet.²⁸

Det omvendte våbenskjold

De “traditionelle” Strangesønner var, som vi har set, tilsyneladende ikke særlig frugtbare. Hvorfra stammer da den talrige slægt, som blomstrede midt i 1300-tallet?

Ridder Mogens Aggesen førte et våbenskjold med metalfeltet nederst (*fig. 1 B*), og en væbner Jacob Mogensen besegler i 1344 med et våben, hvor nederste felt er skraveret, altså samme variation, og han er sandsynligvis søn af Hr. Mogens.²⁹ Denne linie standser imidlertid her.

En broder var vist Ebbe Aggesen, der måske med sine slægtninge var meddomsmand i 1314 og kaldtes "Ebbe Farlig". Ni år senere var han blevet slået til ridder, og hans sigil af 1328 viser hjelmfiguren (inspirationen til *fig. 2*), og det er det sidste år, han optræder i kilderne.³⁰

Denne Hr. Ebbe er en vigtig brik, for han er den sandsynlige fader til den berømte og heltmodige Niels Ebbesen, der dræbte "den kullede greve" i Randers. Niels Ebbesen var én blandt fem brødre, og med dem blev Strangesønnerne mangfoldige! En af brødrene (se *tavle 5*), Hr. Esge Ebbesen Krog, blev ridder og kongens høvedsmand på Randershus, og hans segl viser det tværdelte våben med andet felt skraveret (*fig. 1 B*), altså samme differentiering som farbroderen havde.³¹

De fredløse

Indtil nu har slægten stort set bestået af gode kongsmænd – eller i alt fald mænd, der i tide forstod at skifte side! – derfor kendes der også flere detaljer om dem. Andre var mere på tværs! Et register var i 1314 udarbejdet over de fredløse, hvis gods kongen havde taget, her blandt jyderne nævnes Jens Legel og Skammel Kristiansen. Når man derpå erfarer, at slægten Legel fører det delte våbenskjold, og man husker, at "Skammel han bor sig nør i Thy", så synes her at være et varmt spor.

Jens' søn er måske Jacob Legel, der i 1329 er vidne sammen med Hr. Ove Hase til Gåsetofte på Sjælland, der sluttede sig til "den kullede greve", men hvis datter giftede sig med helten Niels Ebbesens broder og hermed bragte navnet Hase til en linie af Strangesønnernes æt (*tavle 5*). De to personer Legel ved man ikke mere om.

I 1356 køber Bo Legel gods i Voer sogn (Rougsø herred) for 20 mark sølv og lægger det til sin hovedgård, Stenalt, i samme sogn. 20 år senere sælger han med sine børns samtykke hovedgården og alt godset i Voer sogn til Jens Mus for 100 mark sølv. Måske var det gammelt slægtsgodt for Strangesønnerne, for Jens Mus var gift med Mette Strangesdatter, en broderdatter til helten Niels Ebbesen. Bo Legel var den sidste af sin linie, hans børn døde små, og da de arves af samme Mette Strangesdatter og Peder Nielsen (søn af Niels Ebbesen), så anes et nært slægtskab,³² godset er gået "i bagarv", hvorfor Jens Legel er sat som søn af "Esge Udsen"/Ebbe Ugodsens (*tavle 1*).

Navnet *Skammel* var allerede gammeldags i 1300-tallet, der er ikke mange, der hedder det, så den i 1314 fredløse Skammel Kristiansen, var måske en efterkommer af "Skammel nør i Thy" og i familie med en anden fredløs?

Dronning Margrete Sambiria, enke efter kong Christoffer, der blev forgivet i Ryd kloster af abbed Arnfast, og dermed moder til den unge kong Erik Glipping, er ved at hævn sig på sine fjender. Det er to år efter det fatale slag på Lo Hede, hvor både hun og sønnen blev fanget, men nu er dronningen fri og rydder ud blandt de, hun mener er skyldige. I 1263 lod hun både sin drost, Peder Finsen, og marsken Iver Tagesen henrette, og i et brev retter hun sig mod en anden stormand, hvis slægt ellers er "tiet ihjel" af eftertiden:

"Efterdi Jens Skammelsen, sønnesøn af Torsten, har sat sig op mod kongen og åbenbart foragtet hans majestæt, har han ved samme gerning forbrudt sit gods, løst og fast, som er tilfaldet ham ved arv efter hans moder"

Det konfiskerede gods tilskødes bispem af Ribe, hvorfor man måske kan formode, at det lå i denne bys omegn, og vi husker straks drost Niels Olufsens tilknytning til denne egn.

Senere i 1300-tallet dukker en ung, men også fattig væbner op med det særegne navn, Tyge Skammelsen. 10 år efter sin fremtræden i kilderne er han i 1355 kongens foged på Ålborg slot, og overværer nogle godshandeler i Nørrejylland. Er det mon en tilfældighed, at disse sager vedrører kongens mand Niels Jensen (Munk) af Keldebæk og dennes nevø Niels Tuesen (Bild)?

12 år senere er Tyge Skammelsen vidne, da Hr. Esger Krog (tavle 5) tilskøder kongen en hovedgård i Thy, en handel der måske tvang Hr. Esgers søn af samme navn i armod, for han besegler også skødet, for siden at opluges af glemslens mørke.

Senere på året bevidner samme Tyge Skammelsen, at Hr. Bo Høg og Fru Sofie, datter af Hr. Esger Frost (tavle 4), tilskøder kongen al fruens fædrene og mødrene gods i Thy. Både Hr. Krog og Hr. Frost var af Strangesønnernes æt, og det synes ikke tilfældigt, at Tyge er til stede, hver eneste gang der "sælges ud" i denne slægt.

Hans segl viser et lodret delt skjold med en halv ørn fast på delingen i første og en rose i andet felt, så på sværdsiden er han sandsynligvis ikke af Strangesønnernes æt, men på spindesiden kan han sagtens være beslægtet.

Hvis han skulle være en efterkommer af de fredløse Skammeler kan det forklare hans afhængighedsforhold til kongen, samt hvorfor der ikke kendes frie efterkommere af ham, der kan jo ikke være noget privatgods tilbage at leve af, alt må være afstået eller forbrudt,³³ se tavle 1.

Oksedalen i Thy

I 1376 sælger væbner Lars Jensen Yxendal alt sit gods til ridderen Hr. Niels Esgesen (Lange) og de fremmødte vidner fortæller, hvor i landet vi er: Hr. Ove, provst på Mors, Hr. Lydeke præst i Haverslev (Øster Han herred) og Hr. Torkil i Svenstrup, der i registret til DRB placeres i Hornum herred. Imidlertid er Yxendal vel lig Øksendal – Oksedalen – og to landsbyer ved Brovst hedder i dag Nørre og Sønder Økse, så en Øksendal i nærheden er ikke utænkelig. Småbyerne ligger tæt på kirkebyen Øster Svenstrup, så mon ikke Hr. Torkil var præst her nordenfjords frem for i byen på den anden side Gjøl Bredning, i alt fald giver det mere sammenhæng.

Lars Jensen Yxendals sigil viser det delte våben med skravering i andet felt (fig. 1 B) og må derfor knyttes til de øvrige Strangesønner.

En Oluf Jensen der 14 år senere besegler med samme type våben (fig. 1 B) kunne være en broder, men begge er svære at placere i sammenhængen (tavle 6).³⁴

Et par andre Thy-boer er tøvende knyttet til den nørrejyske linie (tavle 4), men det er med stor usikkerhed, hvorfor de ikke skal behandles nærmere, det er væbnerne Peder Ebbesen, og brødrene Anders og Esger Pedersen.

Linierne Bild og Brun

Tilbage til begyndelsen af 1300-tallet finder vi ridderen, Hr. Tue Strangesen, der ifølge traditionen²⁷ var ældre end sin fader! Allerede under det jyske oprør er han ridder i kongens hær, fire år senere er han ifærd med at købe gods på Fyn i Sørup (Sunds herred), og det er da også hans efterslægt, der findes her, og siden fast kaldes *Bild* og ombytter våbenskjoldets blå farve med sort.

Han var gift med en søster til kongens justitiar Niels Jensen af Keldbæk, altså datter af ridderen Hr. Jens Munk og Gunvor Ågesdatter.³⁵

På Fyn dukker nu et nyt slægtsnavn op, Brun, de fører det delte våben, og har tilmed de markante fornavne Strange og Esger!

Esger Brun var væbner i Sabro herred i Jylland 1323, men Strange Brun var 4 år senere væbner i Gudme herred, hvor Bild-slægtens hovedsæde, Tangå, lå! Strange fører det delte våben, dog bestrøet med kugler i begge felter.

Hr. Jens Brun er kannik i Ribe, og man kan synes det er langt væk, da han pludselig i en kilde nævnes at være fra Nyborg. Hans sigil viser en meget smuk udgave af det tværdelte våben med skraveringer i første felt (fig. 1 A).³⁶

Niels Brun væbner i Sørup optræder i 1329 og 32, og det er netop i den by, hvor gamle Hr. Tue købte gods i 1317! Dog er problemet: er

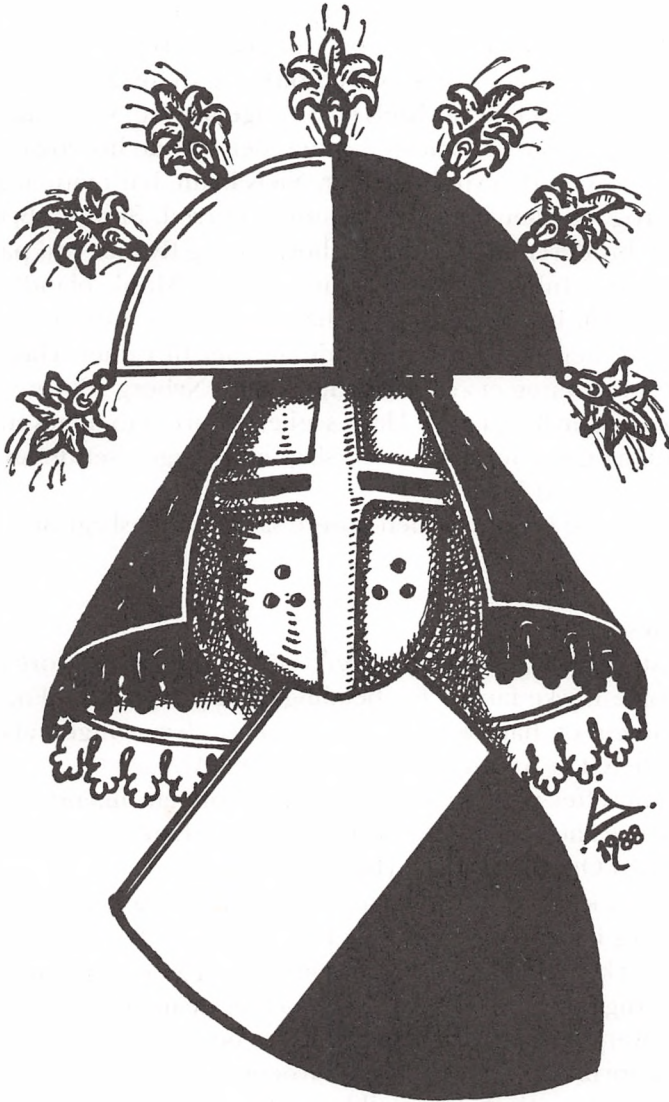

Fig. 3: Kannik i Ribe, Hr. Jens Brun, kom fra Nyborg og førte i sit segl Strangesønnernes tværdelte skjold med en af de få kendte hjelmfigurer fra det 14. århundrede: en lodret delt skærm i skjoldets farver, besat med syv fjerbuske. Sølvfeltet er øverst, men vi kan ikke sige om linien nu havde skiftet fra blåt til sort. (Forf. tegn. efter Hr. Jens' sigil)

væbner Niels Brun identisk med Hr. Tues søn, Niels Tuesen? Havde de dette slægtsnavn, som de brugte i flæng i en eller to generationer for atter at smide det bort?

Strange Brun dukker meget belejligt op, for vi har netop et “missing link” mellem Hr. Tue Strangesen og Otte Strangesen, der var væbner til Tangå, gården som også Niels Tuesen skrev sig til, hvilket kan betyde, at det var et deleje, i så fald var Niels og Strange brødre. Vi kan måske også slutte, at Strange var den ældste broder, der arvede hovedgården efter faderen, hvorimod den yngre broder, Niels Brun, har måtte tage til takke med strøgods eller lignende i Gudme herred. Strange Brun er da død tidligt, broderen blev værge for børnene og flyttede ind på Tangå.

Niels Tuesen fulgte sin onkel Niels Jensen Munk blandt kongens mænd fra 1355, besegler kongens håndfæstning i Kalundborg i 1360 som væbner, men blev i det følgende år slået til ridder. Han samlede mange besiddelser og er ret gammel, da han i Nyborg 1368 gør sit testamente og dør den 16. august. Hans segl er bevaret i to udgaver, et er fra væbner-tiden og et efter hans ridderslagning, begge viser det øverste felt skraveret (*figur 1 A*).³⁷

Det er fra disse brødre, at den senere så udbredte slægt Bild stammer (tavle 3).

En sidste løsgænger

I 1362 udsteder kong Valdemars foged på borgen Kalundborg en kvittering til nogle lybske fanger for betaling af deres løsesum. Fogeden var Jens Navnesen, og han førte det delte våben, der er ingen afstribning, men øverste felt er fremhævet i seglet (*figur 1 A*).

I årene herefter nævnes han ofte blandt kongens mænd, i 1370 sammen med Tue Nielsen (Bild) af Fyn, og 1380 er han vidne i en privat sag sammen med Otte Strangesen (Bild).

Konger dør som bekendt, magt skifter hænder og hertug Albrecht af Mecklenburg håbede at få hånd på Danmark, der dog ikke denne gang ville lukke virket op mod syd. Det gav anledning til kejseren af Tysklands noget latterlige brev i 1377, hvor han skælder de danske fogeder ud, der ikke ville overgive mecklenborgeren deres borge – her er blandt andet en alvorlig formaning, at “du Jens Navnesen (holder uretmæssigt) borgen Nyborg”! Fogederne lod sig ikke rokke, men holdt borgene til en af rigets bedste herskere, Margrete den Første, Danmarks frue og husbond, som ligeledes evnede at holde sammen på den nordiske union.

Jens Navnesen er nu dronningens mand indtil år 1382, hvorefter han må være død.³⁸

Som sagt tidligere er fogeden en mulig fader til Strange Jensen, 1444 væbner i Kalundborg, hvis segl viser en sinister skrådeling af farve og metal (*figur 1 D*).⁹

Det er svært at afgøre, hvem Jens Navnesen skulle være søn af, men på

grund af hans vidnesbyrd med Otte Strangesen, er han tilknyttet Bild'erne på tavle 3.

Samling ad trådene

Vi har nu en hel del løse ender hængende i luften, og skal de samles må vi bevæge os tilbage til 1200-tallet.

De to mægtige brødre biskop Jens og drost Niels Olufsen Bild har naturligvis haft en fader, der hed Oluf. Ridderne Hr. Oluf, Hr. Strange og væbneren Anders må ifølge deres patronymikon være sønner af en Esge. Den noget yngre ridder Hr. Peders fader hed Gøde. Ridderen Hr. Mogens og væbneren Ebbe var sønner af en Agge eller Ove. Hr. Tue var søn af en Strange, fogeden på Kalundborg og Nyborg Jens var søn af en Navne, og endelig har vi en Jens Legel, hvis fader er ukendt.

Et gennemgående og særpræget navn er Strange, "den fremmede". Kan vi få noget ud af at efterforske dette navn? Navnet er knyttet til slægten Ulfeld, hvor stamfaderen var kongens hirdmand, Strange den Unge, som han kaldes hele livet, hvorfor man kan mistænke, at der også var en "Strange senior", som blot ikke er kendt i kilderne, da vi nu er helt tilbage i 1100-tallet. Strange nævnes fra 1175 til 86 og må være død i 1193, da "Peder søn af Strange" har overtaget hans plads i hirden. Peders nevø var Anders Knudsen, der for det meste blev kaldt Anders Grosøn efter sin tilsyneladende i samtiden velkendte moder, Gro Strangesdatter. Man bliver ikke overrasket ved at erfare, at Anders opkaldte sin søn efter morfaderen, det blev til Strange Andersen, men herefter forsvandt det særprægede navn helt fra Ulfeld-slægten.³⁹

Strange Andersens datter Cecilie var i 1279 enke efter Hr. Oluf Haraldsen, og ser vi på ovennævnte "løse ender" med brødrene Oluf, Strange og Anders, ja, så er det fristende at se en sammenhæng!

Hvem var Oluf Haraldsen?

Det viser sig, at Hr. Oluf var søn af en mand, der altid kaldes "Hr. Harald marsk", hans navn og herkomst var så velkendt, at det aldrig var nødvendigt at tilføje hans patronymikon. Man bliver heller ikke overrasket ved at erfare, at hans hustru var af sjællændernes gamle høvdinge-æt, Hviderne, nemlig Christine Hr. Ebbe Sunesens datter.

Det gods de nævnte personer har ifølge brevene er tilsyneladende arvegods fra Hvideslægten, og er Torup med Porsris Skov (Strø h.) på landtangen ved Hundested, Vejby (Holbo h.) 5 km nord for Helsingø, hvor vi senere møder en "løsgænger" Jens Pedersen (Bild), Langesøhus (Holbo h.), Kollerød, Nørre Herlev (Lynge-Frb. h.), i Skenkelsø i samme herred har "løsgænger", ærkebiskop Niels Jensen (Bild) gods.

Tilsyneladende samler nogle tråde sig mellem Hr. Haralds slægt og Bild'erne sig her i Nordsjælland.⁴⁰

Hvis Oluf Haraldsen skulle være af Strangesønnernes æt og udgøre vores "missing link", hvorfor er han og faderen så hele tiden nævnt i forbindelse med Sjælland?

Imidlertid findes et dokument af 1254, der knytter Hr. Harald til Jylland, hvori Hr. Iver Tagesen (Saltensee), tidligere kong Abels marsk, skøder gods i Rangstrup (Nr. Rangstrup h., syd for Ribe). Hans "elskede frænder" skal godkende dokumentet, hvorfor vi kan slutte, at det drejer sig om arvegods, idet slægten altid havde forkøbsret, hvis en person ville afhænde fast ejendom. Frænderne er Hr. Harald førhen marsk hos kong Valdemar, Hr. Niels Hak førhen marsk hos kong Christoffer, Hr. Thomas Lagerbuk og Tue Kardinal.⁴¹

Hr. Iver Tagesen var født under en uheldig stjerne! Da han havde gods i Sønderjylland, var han en naturlig vasal af brodermorderen, kong Abel, og får også et højt embede som dennes marsk. Hr. Iver og drosten, Peder Finsen, er i 1252 vidner for kong Abel, men da denne konge dør, beholder begge deres stilling under den nye konge, hvorfor de var anførere for hæren i det uheldige slag på Lo Hede sankt Olufs aften (28/7) 1261 mod hertug Erik Abelsens sønderjyder.

"konningens hær skildis ath...och the pa kunings weynæ
styrætæ oc tabethe"⁴²

Sønderjyderne tog mange fanger, deriblandt den unge kong Erik Glipping, hans moder, den håndfaste dronning Margrete Sambiria, og biskop Niels af Slesvig.

Året efter kom dronningen ud af fængslet, og to år senere, som i en ægte ridderroman, befrier Hr. Iver Tagesen biskop Niels. Alligevel gjorde dronningen Hr. Iver og Peder Finsen til syndebugke for nederlaget, sikkert på baggrund af deres tidligere tilhørsforhold til hertugens fader, kong Abel, og hun lod dem arrestere ved sin nye drost, Hr. Mathæus (Gøye), hvorefter de blev hængt udenfor Nyborg slot – en skændig måde for en ridder at ende sine dage på!

Hr. Iver var altså Hr. Haralds frænde, og Ivers hustru, Fru Margrete, hørte hjemme i Thy, for hendes søster, Fru Gro Gunnersdatter, betænker i sit testamente sin amme "Thyra af Thy", så de er tilsyneladende opvokset der oppe.⁴³

Tavle 1 viser et forsøg på at samle de ældste led af Strangesønnernes æt, hvor personerne fra folkevisen og fra slægtebogstraditionen er sat i anførselstegn.

Andre 1200-tals slægtninge?

I 1248 er Hr. Ebbe Ugodsen kong Erik Plovpenning's marsk, og han havde gods i Hvidding herred ved Ribe, senere i 1264 bevidner Ebbe Ugodsen, førhen marsk, et dronningebrev. 8 år efter sælger han alt sit gods i Rørkær (Slogs h.) til bisp Esger af Ribe i nærværelse af sin svigersøn, Anders Nielsen (Skovgård), broder til den kendte drost Peder Nielsen Hoseøl.

En anden kongsmand kunne være Hr. Ebbes broder, nemlig Hr. Mogens Ugodsen, der findes i kongens følge fra 1230 til 1241.⁴⁴

Disse lever i samme samfundsklasse, i samme område og har samme slægtsforbindelser som Strangesønnerne, så måske vi kan passe dem ind på slægtstavlen.

Ugod eller Ud er et ret sjældent navn, fortrinsvis knyttet til Jylland, og husker vi traditionens "Esge Udsen" som blev gjort til Strangesønnernes stamfader, så er han måske en forvansket erindring om Hr. Ebbe Ugodsen, at han havde en broder Mogens, gør vel sammenhængen endnu mere sandsynlig, hvis Hr. Ebbe således er farfader til brødrene Mogens og Ebbe Aggesen (tavle 1).

I året 1260 den 29/8 skete en stor udåd midt i Strangesønnernes område. I Hvidbjerg kirke ved Oddesund blev biskop Oluf af Børglum under messen dræbt af ridderen Jens Glob og hans hjælpere, og med ham blev provst Ugod dræbt. Biskoppen blev begravet i kirkens kor, fortæller annalerne. Mon denne provst med det sjældne navn hører med på vores stamtavle?⁴⁵

Ærkebispens slægt – den glemte gren

Nogle "løsgængere" i de herreder på Sjælland, hvor Hr. Oluf Haraldsens familie levede, tyder på, at drost Niels Olufsen fik flere børn end den i Venden nævnte Mathæus Drost.

Ærkebisp Niels Jensen og hans broder, ridderen Lars Jensen, havde gods i Sokkelunds herred, nær de områder hvor drost Niels og hustru ejede strøgods, samt i Lyng-Frederiksborg herred, hvor Hr. Olufs slægt boede.

I Helsing (Holbo h.) boede Jens Pedersen, der i 1356 beseglede med det delte skjold (*figur 1 A*). Denne Jens kan være søn af en hypotetisk "Peder Nielsen", der igen var barn af drosten.

Ærkebispens og hans ridderlige broder kan være sønner af en hypote-

tisk "Jens Nielsen", men han må have haft hjemme i Jylland, for i annalene står:

"1361 døde ærkebisp Jacob på Hammershus. Man valgte derpå Niels jysk af herkomst."¹⁶

Hr. Niels Jensen gjorde en lynkarriere og blev tidligt en betroet mand, hvorfor han må have tilhørt en i tiden velkendt kongetro højadelsslægt.

Første gang han nævnes i kilderne er i 1346, hvor han allerede er "præst og kapellan hos kongen af Danmark". Tre år efter er han kannik i Roskilde, og højt betroet for han sendes til Lybæk for at hente 1000 mark sølv til skattekassen, den sidste terminsydelse for det solgte Estland. I 1351 er han provst over Østsjælland, og fra denne stilling springer han let og elegant bispetitlen over og havner i ærkesædet 10 år senere!

Kong Valdemar havde netop befriet Skåne fra de svenske og søgte naturligvis at få en trofast mand på ærkesædet, for ikke at miste landsdelen igen ved en svigefuld gejstlig. Han må have øvet pres på kapitlet, så de valgte hans tidligere kapellan, og kongen kom ikke til at beklage dette valg, for det kom aldrig til strid mellem konge og kirke, mens Hr. Niels sad i stolen!¹⁷

Skånske årbog fortsætter:

"1362 vendte Niels tilbage fra sin indvielse i Avignon"
 "1363 kong Håkon af Norge førte Margareta, datter af Valdemar Danmarks konge, i ægteskab og gjorde højtideligt bryllup i København, hvor ærkebisp Niels afholdt sin første messe."¹⁸

I sit testamente nævner ærkebispens en personlig gave – et skakspil – han havde fået af dronning Margrete, men han havde nu også gjort hende en stor tjeneste ved at tilbageholde kong Håkons nye trolovede! Fire år før var Håkon og Margrete blevet trolovet, men nu var kongen ved at indgå ægteskab med Elisabeth af Holsten, hvilket ikke var i Danmarks interesse! Heldigvis for riget drev frøken Elisabeths skib i land på ærkebispens område, og han holdt hende tilbage, da ægteskabet stred både mod Gud og loven, sagde han! Imens blev Danmark og Sverige forsonet, og de to huse viet til hinanden.

Testamentet

I efteråret 1378 var Hr. Niels taget til Bornholm, hvor han havde sat sin søstersøn ind som foged på Hammershus. I november begyndte hel-

bredet at svigte, og ærkebispens træffer nogle testamentariske bestemmelser, dog følte han sig ikke syg nok til at skrive det endelige testamente. Han holdt da også julen over, men i løbet af januar får sygdommen fat i legemet og d.3/2 lader han testamentet skrive, hvorefter han dør to dage senere.⁴⁸ Dette dokument giver gode oplysninger om hans familie.

Søstersønnen Jens Uf, hovedsmand på Hammershus, gøres til testamentets executor og samtidig pantsættes noget kirkegods på øen. Ærkebispens giver ham sit største drikkehorn belagt med forgyldt sølv og et par flasker bemalet med Hr. Nielses våbenskjold.

Jens Ufs trolovede får 80 stykker gråværk til en pels, samt det skakspil som Hr. Niels fik af dronning Margrete.

Jens Ufs datter, jomfru Cecilie, får en guldring. Af teksten kan vi se, at Cecilies moder må være død, og faderen netop trolovet igen.

Jens Ufs søster, fru Marine, får hans bedste kiste og en skindforet kappe.

Da Tage Muses datter, jomfru Marine, dernæst betænkes med en lignende kappe, må vi udlede af arvtagerens rækkefølge, at fru Marine er gift med Tage Mus.

Så arver ærkebispens brodersøn, Peder Larsen: Hr. Niels skylder ham og hans stedbrødre 26 mark sølv, "som deres fader Hr. Lars Jensen, fordum ridder, vor broder", lånte ham så han kunne foretage en rejse til Rom, hvilket altså dengang skete for egen regning.

I testamentet nævnes nogle ting, som Hr. Niels havde købt i Flandern i det nuværende Belgien, så han må engang have lagt vejen om denne rige landsdel, centrum for Europas finkultur.

På en sjov måde bekræftes Flandernsrejsen af en lokal kilde. En herold fra hertugdømmet Geldern havde en våbenbog, hvori han malede våbenskjolde for personer fra hele Europa, som han mødte. På den side, der omhandler kong Valdemar og hans vasaller, findes Jens Ufs våben, så han må have været med på udlandsrejsen.⁴⁹ Våbenet er malet senest 1375, derpå findes han nævnt som hovedsmand på Hammershus fra 1377 til 1407, og sidste gang kaldes han Jens Lavesen.

Ærkebispens brodersøn Peder Larsen skrev sig i 1400-tallets begyndelse af Føllenslev (Skippinge h.), bevidner Knud Andersen (Panter) af Svanholms pantebrev på gods i blandt andet Skenkelsø (Lyng-Frb. h.), og netop her ejer også ærkebispens gods. Peder Larsens sigil viser det delte skjold (*figur 1 A*).

Cecilie Larsdatter, enke efter Jens Jensen af Solbjerg, besegler i Skippinge h. med det delte våben (*fig. 1 A*) og må være Peder Larsens søster.

En Hemming Pedersen ligger begravet i Ringsted klosterkirke, og hans våben findes i den kalkmalede skjoldefrise, og viser skjoldet delt af hvidt og blå (fig. 1 A). De fleste af frisens personer levede i 1400-tallet, hvorfor Hemming kan have været en søn af Peder Larsen, han kendes i øvrigt ikke fra dokumenterne.⁵⁰

“Vor frænke Estrid, Mogens Mogensens hustru” er den næste, der betænkes i testamentet. I 1369 tilskøder Tue Nielsen (Bild) på Fyn gods i Skåne til domkirken for sin faders og sin egen sjæls frelse. Den “velbyrdige mand Mogens Mogensen, borger i Lund” er mellemmand mellem Tue og kirken, hvilket bestyrker formodningen om nært slægtskab mellem ærkebispens og de fynske Bild’er.

“Frænke” var en fællesbetegnelse for kvindelige slægtninge indtil fjerde led,⁵¹ og da fru Estrid nævnes jævnsides nevøer og niecer må hun tilhøre “arveklasse 4”, der også indeholdt onkler og tanter,⁵² og hun må næsten være en datter af en sådan, da Hr. Niels nu er temmelig gammel.

“Vor niece fru Katerine, Mogens Ringsens hustru” er den sidste slægtning, og må være endnu en søster til Jens Uf, for hun kaldes “nepte nostre” (vor niece), og Jens Uf kaldes “nepote nostro” (vor nevø), hvorimod Peder Larsen kaldes “fratrueli nostro” (afledt af “frater”, broder, altså vor brodersøn). At hun nævnes sidst må være, fordi hun er den mindst fornemme, altså dårligst gift, og hendes mand er også muligvis en bornholmsk væbner, idet navnet “Ring” florerer på øen på denne tid.⁵³

Ærkebispens mulige fætter, Jens Pedersen af Helsing, udsteder 1356 25/7 et dokument, blandt vidnerne er Everlin Jæger (der var myndig fra 1344 til 1360 og gift med Edle Tuesdatter “Due”), Jacob Jensen (Due), Jacob Øvesen og hans frænde Anders Bosen. De optræder ofte i herredets brevskeber, og i 1355 10/8 med Jens Læge, der i 1379 er foged på ærkebispens sjællandske gods! Nogle for os svært gennemskuelige tråde væves atter sammen, men tavle 2 viser, hvad der nu er samlet om denne gren.

Harald kongsling

Når man sammenholder Strangesønnernes og Bild’ernes stamtræ i 12 og 1300-tallet, ser man talrige ikke blot velbyrdige, men meget højbårne personligheder, så som på den gejstlige side en ærkebisp og en biskop, på den verdslige ialt 22 riddere, hvoriblandt findes 4 marsker og 1 drost. Vi øjner her en høvdinge-slægt, der allerede sidder fast i sadlen i 1200-tallet og fortøner sig ind i 1100-årene.

De har haft deres egne meninger og ikke alle bøjet ryg for kongemagten, det vidner 4 fredløse om! Tidligt har de taget konkurrencen op med den sjællandske Hvide-slægt, der i begyndelsen støttede kongemagten, men måske på et tidspunkt var ude efter den selv!

På Sjælland kendes flere eksempler på indgifte mellem kongemagt og høvdinge-slægt i århundrederne efter vikingetiden, det var en god måde at knytte stormænds støtte til sig på i rigets magtkampe; det var dengang Danmark bestod af et valgkongedømme og ikke fulgte arv og slægt.

Harald marsk – hvem var han opkaldt efter? Tilknyttet Jylland, indgiftet i Hviderne på Sjælland, hvem var denne velkendte mand, der aldrig blev kendetegnet ved sin faders navn? Navnet er usædvanligt i hans tid, selv blandt stormændene, men almindeligt i den gamle kongeslægt, og han kalder sin søn for Oluf, hvilket er ukendt i hans hustrus slægt, så det må være et fædrene navn.

Harald Kesja, Oluf Haraldsen og Harald Skrænk, tre led af en stædig gren, der alle var modkonger til den officielle konge i perioden fra Knud Lavards død til Knud Valdemarsens kongetid, en stadig trussel, et memorandum til kongerne om de gamle valgkonger. De måtte efterhånden ties ihjel, og Saxo sværtede dem så godt til, så man nemmere kunne få sikret arvekongedømmet, salvet af "God himself"! De tre har ingen plads i kongerækken den dag i dag...

Harald Kesja og Erik Emune var begge kong Erik Ejegods sønner født udenfor ægteskab. Kong Erik var gift med Bodil af den mægtige Nørre-jyske Torgunna-slægt, og de havde sammen den i hvert fald efter sin død så populære hertug, Knud Lavard. Saxo gør markant forskel på de to uægteskabeliges herkomst, idet Haralds moder var kongens fribårne frille, hvorimod Eriks var en simpel træl. Saxo burde som moderne kirkeemand tage afstand fra begge, men den gamle viking i ham lader skinne igennem, at børn af fribårne friller havde store rettigheder, hvorimod trælunger var at foragte!

Med denne gamle holdning in mente forstår man pludselig, at Harald Kesja skifter side i magtkampen, da han erfarer, at hans trælbårne broder, Erik, efterstræber kronen.

I Jylland var Harald Kesja populær, her kåres han til konge efter kong Niels' drab i Slesvig, og der bliver ikke ro i landet, mente kong Erik Emune, før Harald og med ham hele hans slægt var udryddet – han forsøgte i alt fald at dræbe dem alle.

Kunne man tænke sig at modkongerne søgte at knytte Strangesønnerne til sig ved ægteskab?

“Kong Erik havde to andre sønner, som var ældre (end Knud Lavard), den ene hed Erik, den anden Harald Kesje, de var begge lovende mænd. Kong Erik drager til Jerusalem og sætter sin søn Harald til at styre landet imens, han var da fuldvoksen, vellidt af mange. Harald Kesje var gift med Ragnhild, datter af norskekongen Magnus Barfod, og deres sønner var Magnus, Olaf, Harald og Knud.

Harald var en god ven af sin farbror kong Nikolaus og var længe i hirden hos ham, mange var på nakken af ham for det, og han måtte høre meget for det, men til tider opholdt han sig i Roskilde på Sjælland og holdt dér en stor mandskabsstyrke og ophjalp det sted meget.”⁵⁴

Ved Knud Lavards drab i 1131 bryder helvede løs i Danmark. Harald Kesja var en hård hals, vist ikke så vellidt som Knytlingesagaen fortæller, men heller ikke så grum, som den partiske Saxo gør ham. Imidlertid slingrer han i sin politik, er i begyndelsen mod kong Niels efter broderen, hertug Knuds, drab, men skifter senere side, og bliver en af de overlevende stormænd fra det ødelæggende slag ved Fodevig, hvor hans anden broder, “trælungen” Erik, vinder stor sejr, og hvor rigets arving, Magnus Nielsen, falder, “Danmarks blomst knækkes”, siger munken bag Roskildekrøniken og er tydeligvis på et andet parti end Saxo.

Harald Kesja bliver derpå kong Niels’ medkonge i Jylland, og efter den nedbrudte konges drab i Slesvig, kåres Harald som enekonge på Urnehoved ting.

“Erik drog til Skåne og tilbragte julen dér. I mellemtiden opholder Harald sig i Jylland og bliver opmuntret af talrige jyder. Da Erik hørte det, drog han pludselig til Sjælland, og under streng frost sejlede han i stor hast over til Jylland; og den følgende nat fangede han sin intetanende broder med børn og hustru i en by som hedder Skiping, og lod fangen dræbe af bødlerne; hans sønner førte han til Skåne i lænker indtil august, sendte dem til en ø, som hedder Suer, og lod dem alle dræbe. Deres navne var Sivard, Erik, Svend, Niels, Harald, Benedict, Mistivint og Knud. Sønnen Bjørn (Jernside) og Erik Diakon havde Erik druknet året før i borgen ved Slesvig havn, og sønnen Magnus var faldet ved Fotevig”⁵⁵.

Kun sønnen Olaf Haraldsen overlevede, som Saxo fortæller:

“da han så, at huset var spærret med krigsfolk, tog han kvindelklæder på og gik så uhindret ud midt gennem fjendehoben”,

og forklædt som tigger og pilgrim gik den overlevende ad vejene til kong Sverker i Sverige, der siden støttede både ham og sønnen, Harald.

Snart efter blev kongen dræbt på Urnehoved ting af den utilfredse jyske stormand, Plov, som Saxo intet har til overs for – han kunne ikke så godt lide jyder! Imidlertid siger det noget om situationen, og Plovs magt, at han uhindret kan gå fra ting efter denne dåd. Herefter blev Erik Lam konge, fortæller kongerækken, men annalerne siger noget andet:

“der blev valgt to konger: Olaf Haralds søn og Erik Lam, søstersøn til Erik Emune og Harald”.

“1142 stod 12 slag mellem Erik Lam og Haralds søn Olaf, og Olaf tabte altid. Olaf dræbte biskop Riko af Roskilde i Ramløse”.

“1143. Haralds søn Olaf blev dræbt”.

“I tre år var de begge magthavere i Danmark, men i det fjerde år kæmpede de atter (ved Tudeåen), og i denne kamp faldt Harald Kesjes søn Olaf.”⁵⁶

Efter sin flugt havde Olaf Haraldsen ophold i Sverige, og det ville være naturligt for eventuelle sønner at gøre det samme; kongeblood var en magtfaktor, der kunne udnyttes, og drab var man ikke bleg for! Valdemar den Store var en konge af et gudsbenådet held, de sammensværgelser, der var tilløb til, blev altid slået ned, så stormændene ventede tålmodigt. Da han endelig døde i 1182, ville man udnytte chancen, og skåningene hidkaldte “Harald den Tynde” til tronen. Harald Skrænk må være Olaf Haraldsens søn, hvilket Saxo indrømmer mellem linierne, skønt han ikke vil anerkende ham:

“De (skåningene) indkaldte en vis Harald fra Sverige, som vel også var af kongeligt blod, men duede dog ikke mere til konge, end det femte hjul til en vogn, thi han var et dummerhoved og en stamihak”!

Almuen flokkedes om Harald, der red mod Lund, og ved Lomma kom det til slag (eller hvad man bør kalde det), hvorom Saxo beretter med

skadefro, at bønderne flygtede så snart de så rytteriet og blev mejet ned, uden at adelen tabte en eneste mand. Harald og "hans kronemed", Agge Tuesen, nåede op i Sverige igen, og lader ikke siden høre fra sig.

Det er tænkeligt, at Harald marsks farfader, som muligvis var den sagnomspundne høvding fra folkesangen, "Skammel nør fra Thy", havde fået en datter af modkongen Oluf Haraldsen til ægte, for at denne kunne sikre den jyske støtte, og muligvis var "kronesmeden" også af denne slægt. Navnene Oluf, Harald og Mogens, ja, selv Agge og Tue, nedarves i Strangesønnernes slægt og peger på modkongerne.

Måske også slægtens til tider oprørske og egenrådige sindelag, "jydernes gamle stivsind", kunne stamme fra denne tilsidesættelse; og den store selvbevidsthed, der senere fostrer så mange riddere, marsker og droster, fortæller, at de mere var krigere end bønder.

Appendix – efterslægten

Tavle 3 viser nyordningen af Bild-slægten, og via denne kan slægten følges videre med Thisets stamtavle²⁷ i hånden. Jacob Ottesen var kun gift én gang og det med en kvinde af slægten Lindenov. Deres våben findes på et par smukt bemalede gravsten i Hesselager kirke på Fyn. Kansler Johan Friis havde arvet Hesselager (Gudme h.) efter sin farmoder, fru Maren Jacobsdatter Bild, og på hans gravsten ses hendes våben tværdelt af sølv og sort.

Broderen, Henrik Friis, har flere våbener på sin gravsten, de rækker en generation længere tilbage, og viser Jacob Ottesen Bilds våben tværdelt af sølv og sort, samt hustruens Lindenov-våben.

Henrik var gift med Margrethe Bild efterkommer af Peder Ottesen Bild, der var gift med Tale Ulfeldt. Margrethes 8 anevåben ses også på gravstenen, hendes fædrene våben tværdelt af sølv og sort, og som hjelmfigur ses et sort og et sølv vesselhorn.

Altså modsat den "traditionelle" stamrække er hendes farfader Evert Bild søn af Peder Ottesen og ikke af broderen Jacob.

Denne gren af de gamle Strangesønners æt uddøde på sværdsiden i 1622 med lensmand Niels Bild til Ravnholt i Gudme herred.

Niels Ebbesen

Man kan ikke skrive en artikel om Strangesønnerne uden at komme nærmere ind på den nationale helt, Niels Ebbesen, den "kullede greves" banemand, som dog først for et århundred siden blev genplaceret på sin slægts stamtræ af Anders Thiset.³⁷

Om Danmarks skæbne der lød en sang,
 så sørgelig.
 Der var ingen konge i Dannevang,
 men borgerkrig.
 Dansken var fredløs i skov og på hede,
 Herrer vi havde af Himmelens vrede.
 For tyskerne reves om Danmark!

Grev Gert var en kæmpe, en hals fuld hård,
 som stål og jern.
 Og krigsmænd der strømmede til hans gård,
 fra nær og fjern.
 Alting han voved' for lidet at vinde,
 spared' som nælden ej ven eller fjende.
 Og tyskerne reves om Danmark!

Niels Ebbesen var sig en riddersmand,
 på Nørreris.
 Og aldrig forstummer i hedeland
 den herres pris.
 Han tog af dage den kullede greve,
 fri ville han enten dø eller leve,
 Da tyskerne reves om Danmark!

Den kullede greve drog op i nør,
 i herrefærd.
 Han rykkede frem som han plejed' før
 med ild og sværd.
 Jyderne alle fra Randers til Ribe,
 danse han bød efter tyskernes pibe.
 For tyskerne reves om Danmark!

Niels Ebbesen for da i harnisk brat,
 for landefred.
 Han gæstede greven en forårsnat,
 og sværdet bed.
 Fri ville han enten dø eller leve,
 livet han tog af den kullede greve.
 Da tyskerne reves om Danmark!

Sig hævned de holster ved Skanderborg
 der faldt vor helt.
 Og sjunget der blev om Jyllands sorg
 ved sund og bælt.
 Aldrig hans minde dog lægges i mulde,
 han stod i spidsen for jyderne hulde.
 Da tyskerne reves om Danmark!⁵⁸

Efter drabet i Randers på grev Gerhardt af Holsten den 1. april 1340 blev Niels Ebbesen en selvskreven leder af det jyske oprør, der 1. maj lægger en påbegyndt borg ved Skjern Å i ruiner, og hæren belejrer Skanderborg, hvor holstenerne har forskanset sig. Den 2. november gør holstenerne pludseligt et overraskende udfald, i det efterfølgende slag falder både Niels Ebbesen og to af hans brødre, Ebbe og Oluf. Den lybske krønike fortæller, at de tre brødres lig radbrækket blev lagt på hjul og stejle udenfor byen, en virkningsfuld magtdemonstration overfor de overvundne danskere. Som visen siger: "sig hævned' de holster ved Skanderborg, og sjunget der blev om Jyllands sorg".

Vestervig klosterkirke var Strangesømnernes slægtskirke så længe de boede i området, den lå nær det gamle hovedsæde, Noringtoft, hvor dramaet omkring Ebbe Skammelsen ifølge traditionen udspillede sig. Nu blev resterne af brødrene Niels og Oluf Ebbesen begravet her, og en nu forsvunden sten med deres navne blev rejst i kirken.⁵⁸

Ebbe Ebbesen var fader til Ove/Åge Hase den yngre til Gåsetofte ved Kalundborg, en anden søn var Mogens Ebbesen Hase, der i 1376 udsteder et vidne af Nørrejylland, og i sit segl fører det skrådelte Strangesen-våben (fig. 1 C). Ove Hase førte som sin farfader våbenet med metalfeltet nederst (fig. 1 B)

Fig. 4: Om grev Gerhard siges det i visen, at han »sparede som nælden ej ven eller fjende«, hvilket var en bidsk hentydning til greverne af Holstens våbenskjold, som blev kaldt »nældebladet« efter bortens karakteristiske form.

(Forf. tegn. efter Gelrevåbenbogen, hvori hjelmfiguren afviger fra, hvad greverne ellers benyttede sig af)

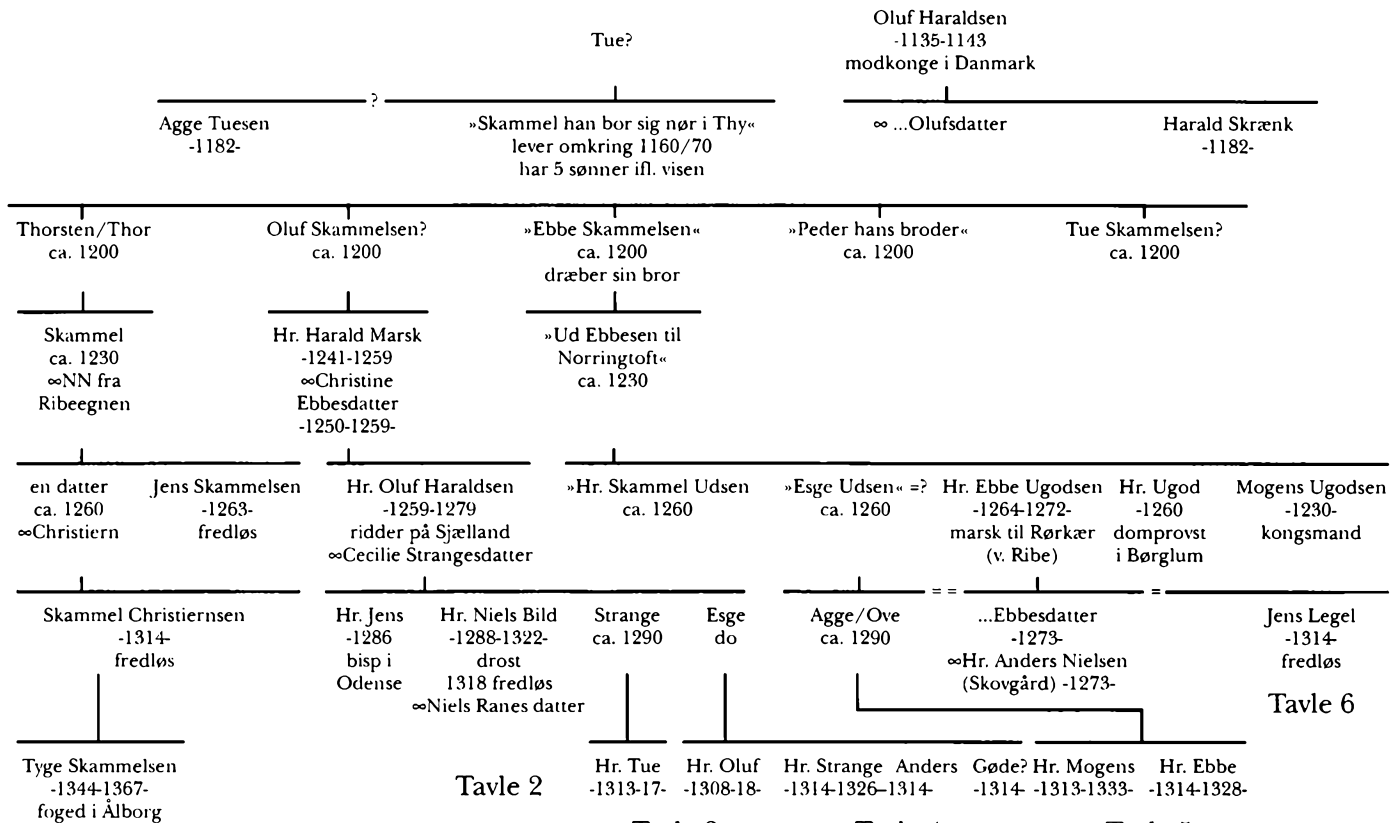
To af Niels Ebbesens sønner, Hr. Tage og Peder, giftede sig med deres kusiner, Cecilie og Elisabeth, døtre af Hr. Esge Ebbesen Krog, som for øvrigt var værge for Nielses børn. Ægteskab mellem søskendebørn blev ellers helt op i 1600-tallet regnet for blodskam og var derfor ulovligt, så det må have krævet en god klat penge at få kirkens velsignelse for disse forbindelser. En tredje søn var Hr. Jens Nielsen, hvis sigil viser stamvåbenet (fig. 1 A) og på hjelmen to vesselhorn.⁵⁹

Det var Niels Ebbesens broder, Strange, der blev stamfaderen til "de yngre Strangesønner", hans søn, Hr. Niels Strangesen til Noringtoft, døde i 1423 og blev begravet i Vestervig klosterkirke med sin tredje hustru, Ingeborg, datter af Folrad Dosenrode, hvilket en nu tabt gravsten med det tværdelte våben fortalte.⁶⁰

Table 5 viser den her omtalte gren af slægten, og den yngre gren udgår fra Hr. Strange Nielsen, og kan følges i Thisets stamtavle, indtil den i 1596 uddør i mandslinien med Claus Strangesen til Nørholm i Bølling herred.

Tavle 1

De ældste led af slægten Bild/Strangesen

Tavle 2

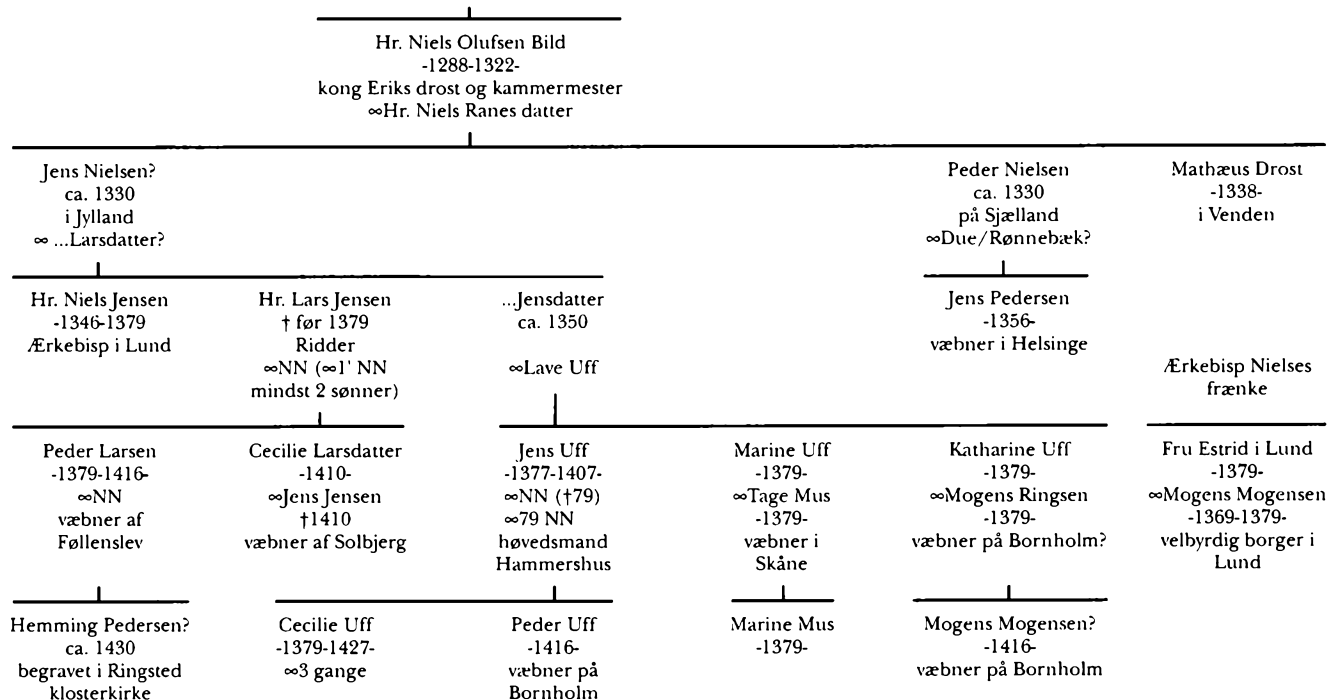
Tavle 3

Tavle 4

Tavle 5

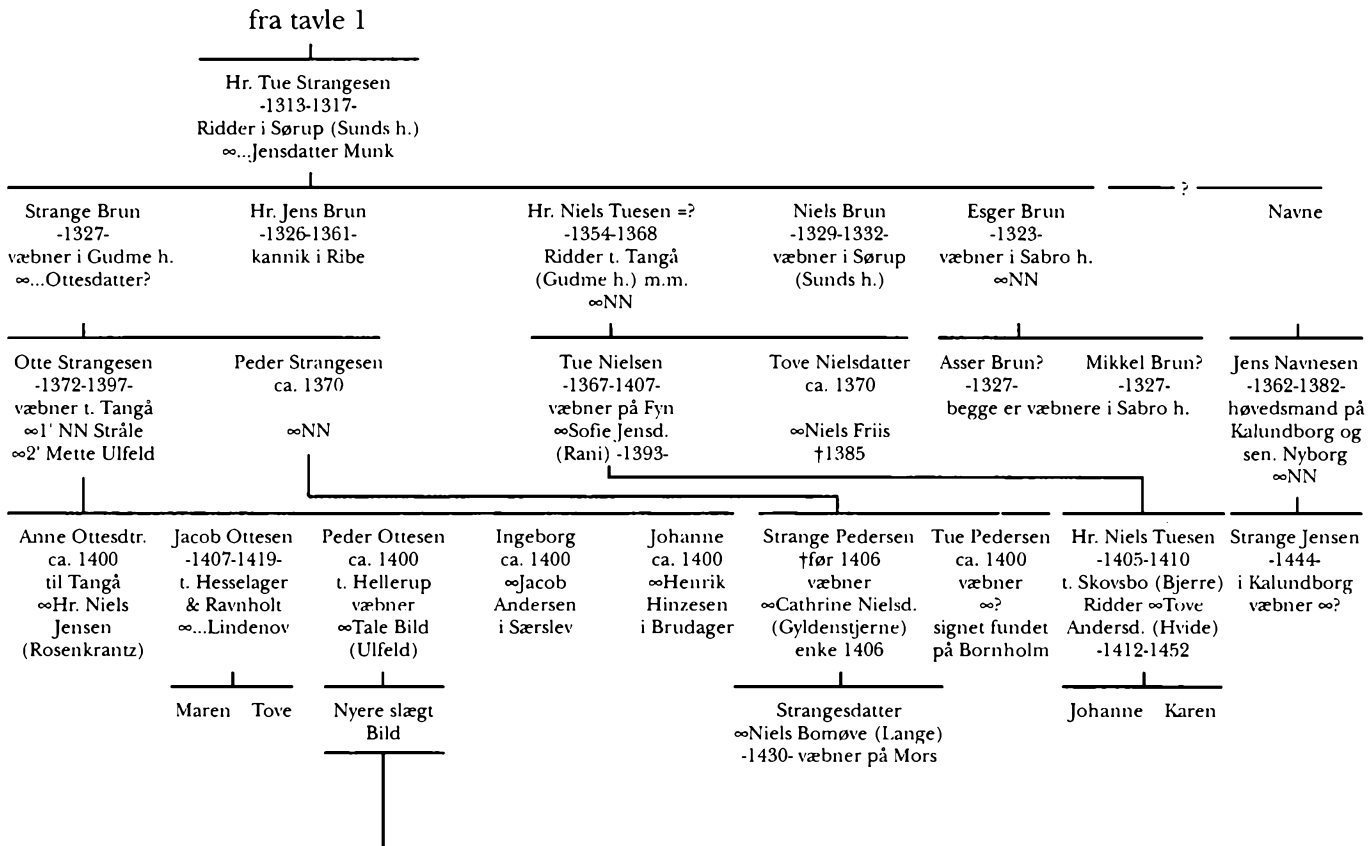
Tavle 6

fra tavle 1

Tavle 3

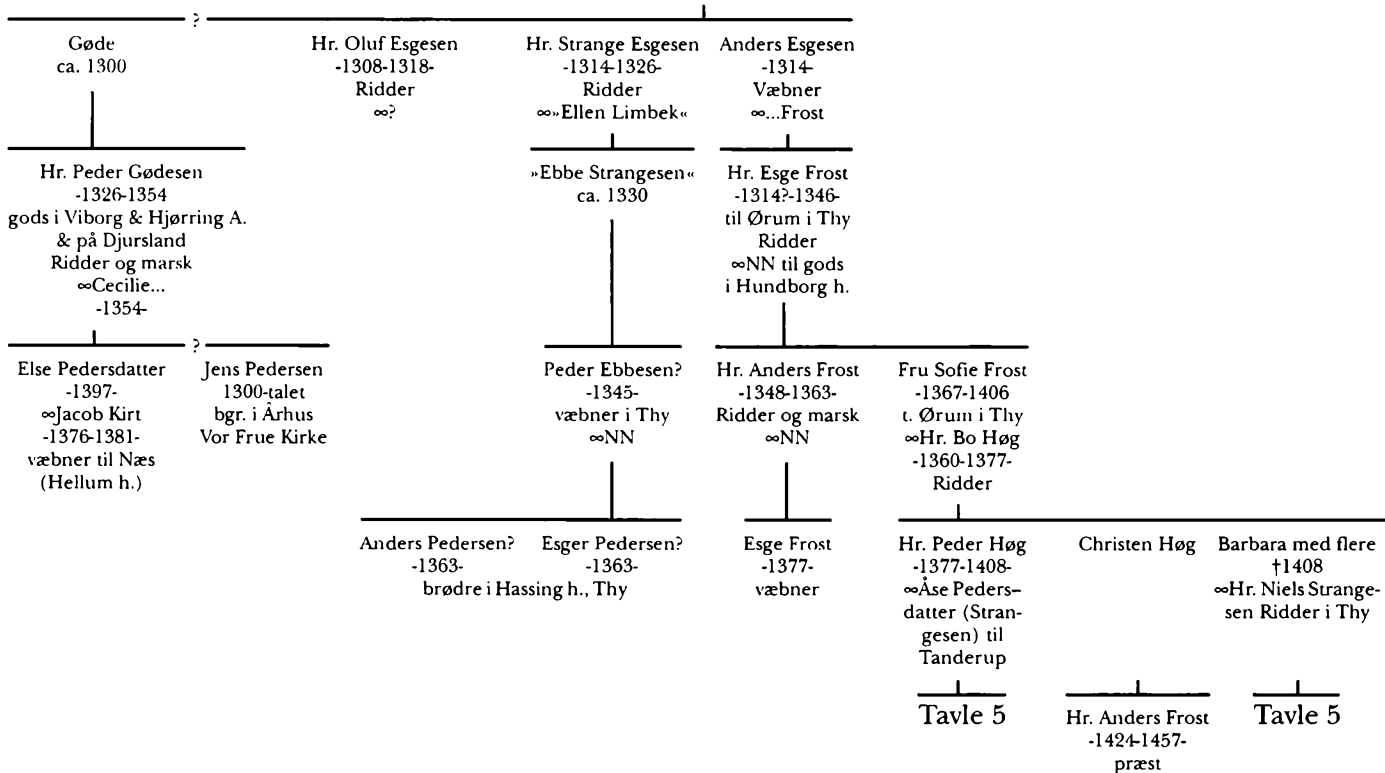
Linien Brun og Bild på Fyn

Tavle 4

Nørrejyderne linien Frost

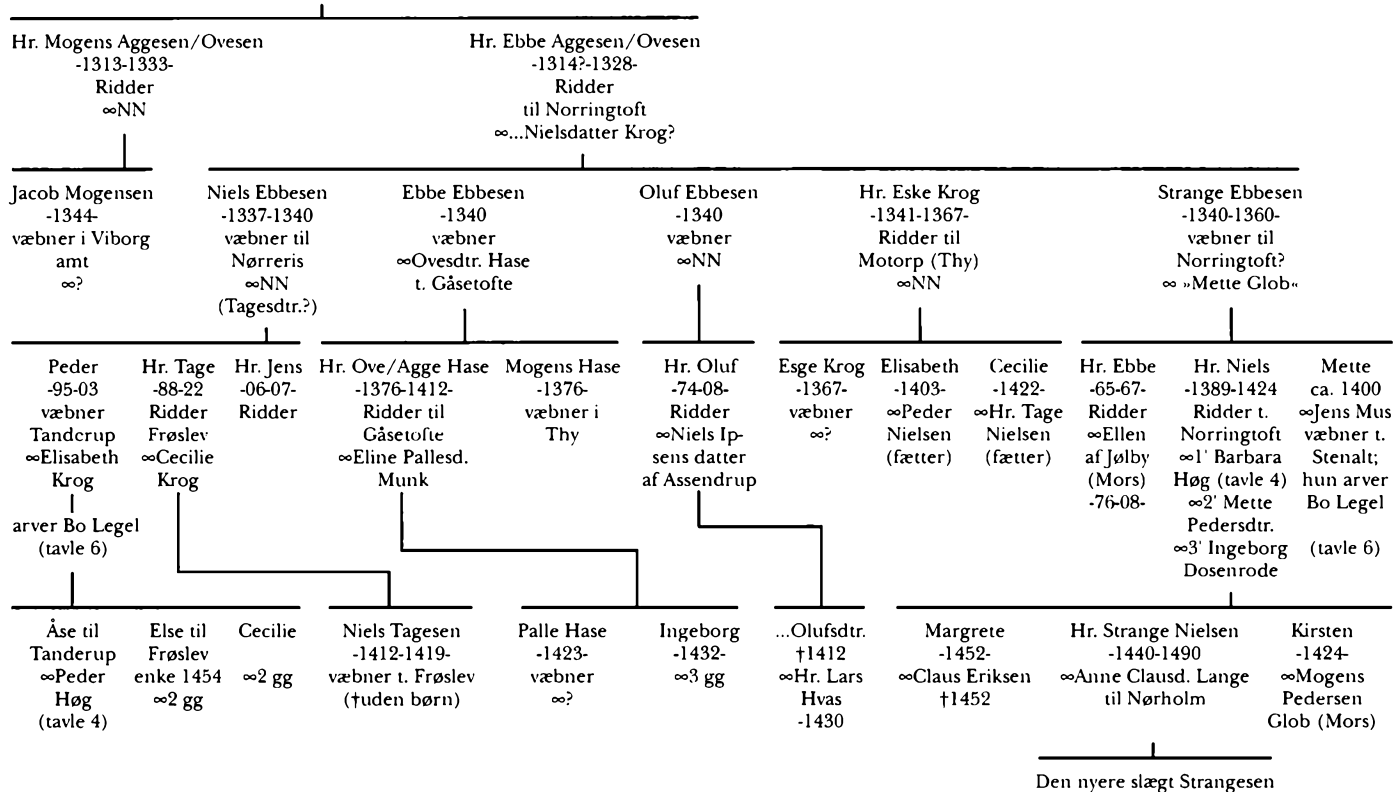
fra tavle 1

Tavle 5

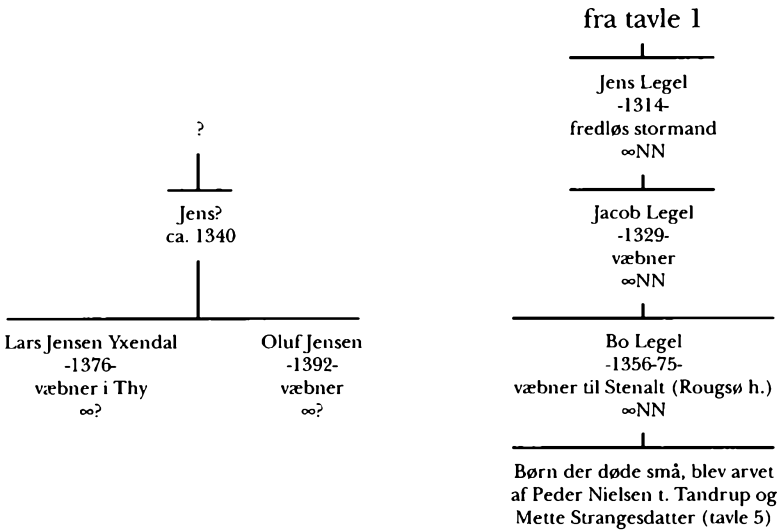
Niels Ebbesens slægtskreds – Strangesønerne

fra tavle 1

Tavle 6

Jyske løsgængere

Noter

Anvendte forkortelser:

DA = Danske Adelsvåbner. Af Sven Tito Achen, Kbh. 1973.

DAS 1 = Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede. Af H. Petersen, Kbh. 1897.

DAS 2 = Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede. Af A. Thiset, Kbh. 1905.

DAÅ = Danmarks Adels Årbog.

DGS = Danske gejstlige sigiller fra Middelalderen. Af H. Petersen, Kbh. 1886.

DRB = Danmarks Riges Breve.

HT = Heraldisk Tidsskrift.

1. Kaldes også "Trugot-slægten" efter jarl Trugot Fagerskind gift med Torgunna eller Trund.
2. "Sjællandske Krønike" udg. af R.A.Olsen 1981, s. 21.
3. "Ballader – danske og fremmede" E. Dal, Kbh 1968, anfører 55 vers af denne kendte og udbredte folkevise! Se i øvrigt "Danmarks gamle Folkeviser" bd.1-12, Kbh 1853-1976. Det kommer ikke indenfor artiklens rammer at diskutere visens sandhedsgrad, den nævnes kun, fordi den har givet anledning til en slægtbogstradition om denne slægts herkomst. Brugen af viser er i høj

grad problematisk! Se også "Nye veje til Folkevisen" af I.Piø, Kbh 1985 (disputats), s.10f.

4. Til illustration af denne tanke, se "Vaser, liljer og kroner i heraldiken" af A.Wulff (Våbenhistoriske Årbøger 13), Kbh. 1966, planche 2 og 3.
5. Deres segl er afbildet i "Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. Århundrede" af H.Petersen, Kbh 1897 (i det følgende "DAS 1") nr.102 og nr.214.
6. Seglet er afbildet i "Danske gejstlige sigiller fra Middelalderen" af H.Petersen, Kbh 1886 (i det følgende "DGS") nr 20.
7. "Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. Århundrede" af A.Thiset, Kbh 1905 (i det følgende "DAS 2") under Liv nr 16 og 17, her ses også flere eksempler. Tegneren søger at vise ophøjelserne ved skyggeskraveringen, og det giver selvfølgelig en vis usikkerhed, når man ikke selv har kontrolleret, om tegneren har ret, hvilket jeg ikke har haft mulighed for i alle tilfælde.
8. DAS 1 nr 727; i beskrivelsen står at andet felt er bestrøet med kugler, hvorimod tegningen af det slidte segl viser et mønster, der minder om skaktavl. Sven Tito Achen skriver i "Danske Adelsvåbener" (herefter "DA"), Kbh 1973, s.431 "skaktavlsmønstrer

- skal næppe forstås som andet end skravering", imidlertid viser Storcks tegning en skravering af det modsatte felt end i det originale segl. Ja, forvekslingsmulighederne er ofte talrige!
9. DAS 2 L.xxii, nr 1.
 10. DAS 1 nr 554.
 11. DGS nr 841, Jens Brun kannik i Ribe 1338.
 12. Hr Ebbe Aggesen/Ovesen i DAS 1 nr 212.
 13. Dokumenterne til Hr Jenses historie kan findes i værket "Danmarks Riges Breve" (herefter "DRB"), der udkommer fortløbende i tre rækker. Her: 1272 20/2, 1282 29/7, 1284 24/5, 1286 18/5.
 14. "Ribe bys historie og beskrivelse indtil Reformationen" af J.Kinch, Ribe 1869, s.96; "Ribe Oldemoder" udg. af O.Nielsen, Kbh 1869, s.98.
 15. Huitfeldt s.301; Suhms Danmarks Historie, bd.11 s.48; "Scriptores Rerum Danicarum" bd.5 s.11.
 16. Hr Niels Olufsen Bild nævnes ofte i kongebrevene fra 1297 at regne (se DRB); her henvises til 1304 29/4, 1307 22/1, 1309 21/5, 1312 "før 7/12" (2:6, 478).
 17. DRB 1313 22/8, 28/8, 1313 u.d. (2:7 89); 1314 6/7.
 18. "Sjællandske Krønike" (note 2), s.22; "Danmarks middelalderlige Annaler" af E.Kroman, s.322 oplyser, at borgene tilhørte hertugen.
 19. DRB 1317 7/1, 25/8; 1318 11/6, 16/7, 15/8, 14/10; 1319 27/5; 1320 25/1.
 20. "Sjællandske Krønike" (note 2) s.24.
 21. "Svenska Medeltidsvapen" af J.Raneke, Lund 1982, s.4 gengiver ukritisk Huitfeldt, og selv om værket primært behandler heraldik og ikke genealogi, har det fået den uheldige virkning, at skånske forskere tager ud-sagnet for den endegyldige sandhed.
 22. Elkær i Kær herred, Ålborg amt, se DRB 1355 28/4. Brevet omtaler drostens "salg" til kong Erik, hvilket vist må tages med et gran salt, når vi kender de faktiske forhold!
 23. DRB 1319 6/9; usikkerheden omkring hustruens gods beror på, at det normalt kun er mandens gods, der er forbrudt, hustruen er uden skyld, og hun og hendes børn har frit ret til at bebo hendes gårde. Biskoppen har fuldt ud været klar over dette, hvorfor kongen må indføre sin forsikring om erstatning i skødet.
 24. Af godset som kongen inddrog fra Hr Niels lå hustruens del (?) i Bjæverskov, Bårse og Faxe herreder, netop i Ranernes slægtsområde (fx Havnelev i Faxe h.). Hr Niels Ranes søn, Peder, har gods i Gentofte, hvor ærkebisp Niels Jensen (Bild) har besiddelser, og besejler til vitterlighed med Hr Peder Gødesen (Strangesen). En anden søn, Hr Jacob, besejler med fru Ingefred Pedersdat-
ter, marsk Lage Ågesen (Panter)'s enke. Knud Andersen (Panter) har gods i Skenkelsø, hvor også ærkebispens ejer gods, og besejler til vitterlighed med ærkebispens nevø, Peder Larsen til Føllenslev. Fru Ingefred var kusine til grev Herman af Gleichen, der 1319 ejede gods i Føllenslev. Sandelig en slægtskreds der hænger sammen "som ærtehaln".
 25. DRB 1308 21/10 (Oluf Eskilsen); 1314 6/7 (Strange Esgesen, Ebbe Balle (lig Ebbe Aggesen?), Oluf Esgesen, Anders Esgesen, Esger Frost); 1316 5/8 brevet er en afskrift og personerne "Strange Esgesen, Esger Brok og Ove Eskilsen" kan meget vel være en forvanskning af Strange Esgesen, Esger Frost og Oluf Esgesen; 1318 11/11 Hr Oluf Es-gesen, ridder.
 26. 1326 7/6, 16/8.
 27. Den "traditionelle" stamrække kan ses i "Danmarks Adels Årbog" årgang 1888 s.58 ff. For øvrigt skal kritikken af Thisets stam-tavler ikke forstås som en nedgørelse af denne mands banebrydende arbejde, det bør huskes, at vi i dag har fået trykt meget af det dengang uoverskuelige kildemateriale.
 28. Nævnes i DRB under: 1326 7/6, 16/8; 1328 før 25/4; 1329 28/1, 4/4 (uægte); 1341 3/1; 1345 u.d. (3:2, 205); 1347 14/6; 1354 12/4, før 14/4. Våbenfrisen se "Danmarks Kirker" Århus, Vor Frue Kirke, s.1106.
 29. DRB 1313 ca 28/8, 10/10; 1315 14/12; 1326 16/8; 1328 22/10; 1333 7/8; hans sigil ses i DAS 1, 214, hvor han i omskriften kal-des "Magnus Aghyson"; Jacobus Magnæsson nævnes 1344 5/6 og sigillet ses i DAS 1, 321.
 30. DRB 1314 6/7 (Ebbe Balle); 1320 4/10; 1323 20/8 (ridder); 1325 16/2; 1328 22/10; segl: DAS 1 nr 212, med omskrift: "Ebbo Ag-hyson".
 31. Seglene ses i DAS 1 nr.442 og 573.
 32. DRB 1314 ca 6/7; 1329 5/2; 1356 2/2; 1375 19/4; 1423 11/2; 1427 23/1; 1437 24/1; våbenet: DA (note 8) s.346.
 33. DRB 1263 28/11 (Jens Skammelsens fader nævnes i en anden afskrift at hedde Skam-mel Thordsen); 1344 2/8; 1345 4/4; 1355 1/4; 10/4; 20/4; 1367 23/5,25/9; segl i DAS 1 nr 635.
 34. DRB 1376 19/2; 1392 7/1; segl i DAS 1 nr 738 og 975; på grund af H. Storcks forkerte våbentegning (lodret delt), er Lars Jensen Yxendal fejlplaceret s.285 i DA.
 35. DRB 1313 ca 28/8; 1317 4/9; 1355 20/4 kalder sønnen, Niels Tuesen, Niels Jensen Munk sin onkel.
 36. DRB 1323 29/6, måske var Esger fader til Asser og Michel Brun, der bor i Sabro h. 1327 9/3, 12/3; 1327 13/12 segl i DAS 1 nr 205; 1326 2/12; 1338 25/5, 23/6; 1361 9/1; Jens Bruus segl i DGS 841.

37. DRB 1329 10/7; 1332 21/9 (Niels Brun); 1354 12/4 Niels Tuesen Hvedebrød (?); 1355 10/4, 20/4; 1360 24/5; 1361 7/3; 1364 21/6; 1365 7/7, 3/9, 22/11; 1368 u.d.; d.16/8 blev hans sjælemesse afholdt i Lunde domkirke, "Lunde domkapitels Gavebøger" ved C.Weeke, Kbh 1884ff, s.201. Segl i DAS 1 nr 445 (væbner) og 623 (ridder).
38. DRB 1362 13/11; 1369 7/8; 1370 24/5; 1377 12/9; 1378 16/1, 28/11, 21/12; 1380 8/6; 1381 19/1; 1382 16/1; Seglet i DAS 1 nr 554.
39. Strange junior nævnes 1175 25/6, 1180 6/2, 1183 21/3 og 1186 før 12/5. Peder Strangesen første gang 1193 22/1. I brev af 1233 19/1 får vi overordentlig god besked, der står kort sagt: "to velbyrdige og overordentlig mægtige mænd Hr Peder Strangesen og hans nevø Anders søn af Gro, var også svogre, idet de var gift med to søstre, Ingeborg og Cecilie, døtre af Hr Esbern Snare, ærkebisp Absalons broder". 1284 2/12 og u.d. nævnes at Anders Grosen havde en søn, Absalon, og 1264 16/8 og 1272 3/5 nævnes Absalon Andersen og Strange hans broder. 1279 11/11 nævner Cecilie, enke efter Hr Oluf Haraldsen, sin farbroder Hr Absalon Andersen. I kilderne er således uomtvisteligt belæg for de ældste led i Ulfeld-zættten, som afviger en anelse fra DAÅ, idet man førhen ikke kunne forstå – eller acceptere – at Anders Grosøn kunne føre sit mødrene Ulfeld-våben videre, ligesom det faktisk er skik i Skotland.
40. 1250 u.d., 1259 u.d., 1274 6/5, 1279 11/11. "Nachkommen Gorm des Alten" af S.Otto Brenner, Lyngby 1978, s.25 kalder Oluf Haraldsen for "Litle", hvilket han sikkert har fra DAÅ 1893, der s.155 siger, at Harald marsks søn, "Oluf Litle" nævnes i 1274. Kilden findes ikke, men i ovennævnte brev af 1274 6/5 nævnes "Hr Jon Litle og Hr Oluf Haraldsen" sammen, og det er jo misvisende på det grundlag, at kalde ham Oluf Litle!
41. 1254 16/7; kong Valdemar regerede 1202 til 1241 og 3 andre marsker kendes: Hr Jens Ebbesen (Hvide) 1224-32, Skorre 1224-30, og i 1230 oprådtte også marsk Helge. Det var vel på grund af kongens mange krige, at han havde så mange marsker. Kong Christoffer regerede 1252 til 59 så Hr Niels Hak var altså marsk mellem 1252 og 54.
42. "Danmarks middelalderlige Annaler" v. E.Kroman, Kbh 1980 s.206 – Ryd klostres annaler 2.
43. Fru Gros testamente af 1268 18/11; hun var enke efter Hr Esbern Vagnsen (Udsen, se DAS 1, nr 36), datter af Hr Gunde Vind (1230), der vel igen var søn af Aghi Wind i Vendsyssel (broderlisten i kong Valdemars jordebog). Fru Gro fører en lijje (DAS 1, 37), hun har en halvbroder, Peder Pallesen, en uægte ditto, Torkil Gunnensen, samt endnu en søster, Fru Bodil, Niels Krogs (DAS 1, 39: slægten Juels liggende lijje), endelig besegler hendes frænde, Gunne Kjeldsen (DAS 1, 38), med en stige i sit skjold, en mulig stamfader til "stige-slægterne" Fasti og Tornekrans og en efterkommer af "Torgunna-zættten". Fru Gros gods ligger i Thy og i Ålborg amt.
44. Kong Erik regerede 1241 til 50; DRB 1248 23/3, 1264 16/8, 1272 17/10; Hr Mogens Ugodsen: 1230 (før 14/4, 1241 22/6, 2/7.
45. Annaler (note 42), s.105, Sorø-annalerne angiver datoen; s.262, Ribe-annalerne stedet og gerningsmanden; s.314, annaler 1101-1313, 933-1263 angiver begravelsen; m.fl. annaler. En anden provst Ugod, kannik i Århus, omtales 1284 26/5 at være blevet dræbt på grusom måde Allehelgens Nat (1/11) et ubestemt år i Hundslund kirke i Hads h. (Århus amt) af kirkens verdslige værger, hvorfor deres patronatsret er forbrudt og kirken lagt under Århus domkirke. Skønt begge de dræbte var provster og tilmed havde samme navn, synes det ikke at være samme begivenhed, der henvises til. Ugod af Århus havde vist altid været omgærdet af splid, for kapitlet i Århus klagede til paven over at biskop Peder havde indsat ham som kannik og givet ham præbende uden at adspørge dem (1244 9/4).
46. Annaler (note 42) s.72f, skånske årbog.
47. 1346 22/7; 1349 22/7; 1350 1/5, 8/5, 21/11; 1351 3/6; 1354 1/2 (segl: DGS nr 225); 1355 7/9; 1356 14/2, 2/3; Han kaldes også i DAÅ "kannik i Lund", men det er der ikke belæg for i kilderne. Desuden må han ikke forveksles med navnebroderen af slægten Due, som det er sket i DAÅ 1891 s.128 (Due-stamtavlen): "Niels Jensen Due, 1340 kannik i Roskilde, 1345 og 50 degn smst. og 1356 provst i Østersyssel, død 23/4 1380 i Rosk." Provsten er den senere ærkebisp, der imidlertid i Bild-stamtavlen (note 27) kaldes "degn i Roskilde 1360", hvilket jo er navnebroderen Due.
48. 1378 31/5 er han i Simrishamn, 28/10 og 24/11 på Hammershus, 3/2 1379 skrives testamentet; der er nogen usikkerhed omkring dødsdagen (se Weeke, note 37, s.33 note 2), men d. 5/2 anses som mest sandsynlig.
49. "Heraldisk Tidsskrift" (herefter "HT") 3:23, 1971, s.105 "Gelre-våbenbogen og dens danske våbener" af S. Tito Achen. Våbenet: i hvidt felt en rød sparre; sparreren bekræftes af sigillerne DAS 1 nr 785 (1377 3/2) og DAS 2, L.Ixv.20 (1407 7/1). Om slægtens heraldik: "HT" 5:46 1982, s.275 "De born-

- holmske væbnerslægter Uf og Splid" af S. Mahler Dam. Fru Cecilie, som gav en alterkalk til Nyker kirke, er den i 1379 omtalte jomfru Cecilie. Fejlantagelsen i artiklen var baseret på Nationalmuseets datering af alterkalken til "anden halvdel af det 15. årh.". Våbenskjoldet, som pryder kalken, har imidlertid lighed med de sigiller, man ser i tidsrummet 1390-1420, de har nemlig samme smalle, spidse form. Giveren er da Jens Ufs datter, der levede -1379-1427-. Nydateringen er baseret på et foto venligst formidlet af fotograf Dettlaff i Rønne. Om slægten Ufs genealogi, se årbogen "SAXO – kulturhistorisk Årsbok for Skåneland", 1986, s.71 "Bornholmsk-skånske Slægtskredse" af S. Mahler Dam, og 1987 s.80 "Landsdommerpatriciatet på Bornholm" af samme forfatter.
50. Peder Larsen 1402; 1416 25/2 DAS 2 Liv 1; Cecilie 1410 24/6 DAS 2 Liv 22; Hemming Pedersens våben behøver ikke at stå i de oprindelige farver, da mange overmalinger er sket i årenes løb. Den ældste beskrivelse af frisen synes at være "Fuldstændig Katalog af alle de Monumenter, Indscriptioner og mærkværdige Ting som forefandtes udi Sct. Bendts Kirke i Ringsted, 1751" af Peter Motzfeldt, Nationalmuseets topografiske arkiv. Her beskrives våbenet: "deelt paa tværs i 2 lige dele, hvoraf den underste er blaa-agtig, den øverste hvid" (de våben som bør være sorte, benævnes her "sorte", hvorimod gråagtig og blåagtig henviser til blå).
51. Fjerde led er næstnæst-søskendebørn; "Kulturhist. lex. for nordisk Middelalder" bd.20 spalte 593 og 595 ("ætt").
52. "Kult.Lex." (note 51) bd.1 spalte 260 ("arveret"). 1. klasse arvinger er børn og efterkommere, 2. klasse forældre (og søskende hvis barnløs), 3. klasse bedsteforældre og 4. klasse onkler, tanter og broderbørn (og vel også søsterbørn).
53. 1429 5/6 besegler Ring Assersen i Ibsker. Mogens Mogensen der 1416 29/3 besegler sammen med hovedsmandens søn, Peder Uf, i Nyker kan meget vel være en søn af fru Katerine og husbond.
54. "Knytlunge Saga" v. J.P.Ægidius, Kbh 1977, s.111.
55. "Roskildekrøniken" v. M.H.Gelting, Højbjerg 1979, s.32. I noterne mener man med usikkerhed, at Skiping, hvor Haralds gård lå, er landsbyen Firgårde ved Ry øst for Silkeborg, man kunne dog også pege på landsbyen Skibet ved Vejle A, hvor der ligger en herregård Haraldskær. Ad åen kunne store skibe fra Sjælland overraskende sejle ind – det synes ikke at være tilfældet ved Silkeborg!
56. Annaler (note 42), hhv. "Ann. Sorani ad 1268" og "Sjællandske Krønike", samt Knytlungesagaen (note 54).
57. "Historisk Tidsskrift" 5.rk. 5.bd., Kbh 1885, s.443 "Til hvilken æt hørte Niels Ebbesen?". Artiklen vakte åbenbart modstand i datiden, hvilket blev imødegået i en ny artikel i samme tidsskrift 6.rk. 2.bd., Kbh 1889, s.644 "Er Niels Ebbesen en Strangesøn eller ikke?". Det skal dog anføres, at allerede Lisbeth Bryske med sin "slægtbogs-ammestuesnak" havde henført Niels Ebbesen til den korrekte slægt! Se også "Danske Magazin" 3.rk. 5.bd., s.86 "Bidrag til Niels Ebbesens Historie".
58. Thiset fortæller om den forsvundne gravsten i "Hist. Tidsskr." 5:5 s.456ff. Vestervig klosterkirke ligger i Refs herred, hovedgården Nørringtoft i Hundborg h. Til Vestervig knytter sig også den uheldige kærlighedshistorie, om kong Valdemars søster og hendes elsker, se "Liden Kirsten og Buris" H.G.Davidsen og V.Møller-Christensen, Odense 1971.
59. DAS 1, 1153: 1400 27/7 Ove Hase; DAS 1, 727: 1376 20/3 Mogens Ebbesen Hase; DAS 2 Liv, 2: 1406 23/3 Hr. Jens Nielsen.
60. Gravstenen omtales i "Hist.Tidsskr." 5:5, s.456f.

Sigvard Mahler Dam, f. 1957, astrolog og heraldiker. Har tidligere publiceret i *Personalhistorisk Tidsskrift*, senest i 90:2 (Jordbjerg-slægten – endnu en gang). Adresse: Engvej 1, 4291 Ruds Vedby.

Den danske gren av borgerslekten Tiran/Tiranne fra Hamburg

Af Henrik C. Finne

I Personalhistorisk Tidsskrift 1990:2, side 169, har jeg i min artikkel »En studie i navneforskyvninger« tatt for meg navnene Dyring, Düring, Døring, Dohring, Doren, Døren, Dyhren, Diehren, Thieren, Tiran, Diran, Tyran m.fl. som forekommer i danske kirkebøyer og arkivalier på 1600- og 1700-tallet. Grunnen til valget av nettop disse navn, var generelt at de er lite behandlet i dansk personalhistorisk litteratur, men spesielt den at min morssekt Dyring, som kom til Norge fra København i 1839 med bokbinder Hans Johan Dyring, i tiden før 1810-12 kaldte seg Tiran eller Thieran. Jeg ønsket å finne ut om det kunne være noen navnemessig forskyvning mellom navnene Dyring og Tiran.

Jeg fant at slekten Dørring eller Doren som levet i Helsingør midt på 1600-tallet, senere ble skrevet Thoring, Thiering og Thieren, mens den opprinnelig i Wehmingen i Tyskland hvor den kom fra, ble kalt Dørr, Dorri eller Doring. Senere har jeg fulgt en annen slekt, von Thieren, tilbake til Reval, hvor Hans Thieren døde i 1599, uten at navnet hadde gjennomgått noen forskyvninger¹. Sønnen Johann von Thieren, født 1596, var far av rådsherre i Reval, Berend von Thieren, som igjen var far til Bernhard von Thieren, assessor ved høyesteretten sammesteds. Idag finnes det flere slekter Thieren i Tyskland, men noen slektsmessig forbindelse til familien Thieran/Tiran, kunne jeg ikke finne.

I virkeligheten er det en uoverkommelig mur mellom navnene Thieren og Thieran, så like de kan synes. Uttaler man imidlertid navnene, legges trykket på »i«en i Thieren, mens det i Thieran legges på »an«, den siste stavelsen, – og derved kommer forskjellen klart frem. Forøvrig har jeg heller ikke lykkes i å finne noen forskyvningsmessig overgang mellom navnene Dyring og Thieran/Tiran.

Jeg har gjennomført 1600- og 1700-tallets Danmark, Schleswig-Holstein og Tyskland etter navnet Tiran/Thieran, eller Tiranne som det opprinnelig ble skrevet, og jeg tør si at navnet er – ikke bare skjeldent – men enestående i disse landområder. I det 15 bind sterke »Familiengeschichtliche Quellen« som er en omfattende navnefortegnelse over tyskoppriinnelige navn, har jeg ikke funnet navnet Tiran/Thieran i det hele tatt, mens forskyvningsformen »Tyran« som fikk en økende benyttelse i min

morsslekt før navneskiftet, og som kanskje var årsak til at navnet ble byttet ut, bare er nevnt noen få ganger i Syd-Tyskland på grensen mot Frankrike.

Dette gjør følgelig at navnet Tiran/Thieran også er en skjelden fugl i de danske og tyske kirkebøker. Forskingen blir en tålmodighetsprøve, mens den slektsmessige sammenheng – på den annen side – følgelig blir lettere å utrede, idet man bokstavelig talt finner en slektning i hver eneste Tiranne. Presteskapet har imidlertid vært usedvanlig oppfinnsomme med å variere skrivemåten av navnet. Varianten »Tyran« som vi har nevnt, går tilbake til begynnelsen av 1600-tallet, men har senere vunnet en økende anvendelighet, sikkert under påvirkning av det militære miljø, idet slekten både i svensk og dansk tjeneste hovedsakelig besto av musketere, grenaderer og livvakter. Særlig i Sverige var soldatnavn av denne art ofte benyttet, og den tiltagende bruk av formen »Tyran« var sikkert inspirert av denne merkelige tilbøyelighet.

Leseren husker kanskje at jeg i min forrige artikkel nevnte å ha funnet en Peter Tieran/Tyrann, som hadde to sønner til dåpen i Husum i Schleswig-Holstein i 1700 og 1703. I en mønstringsrull fra 1697², fremgår det at han dette år var 29 år gammel, at han tidligere hadde vært snekker, og at han var født i Hamburg! Disse opplysningene ledet til at han ble gjenfunnet døpt i Hamburg i St. Catharinen kirke den 1.1.1667³. Ved videre gjennomgang av kirkebøkene der, viste det seg at slekten – de fleste borgere av Hamburg – lot seg føre tilbake til slutten av 1500-tallet⁴.

For at leseren lettere kan følge mine kommentarer til slekten Tirannes mangeårige opphold i Hamburg, setter jeg herved opp slektstavle nr. 1.

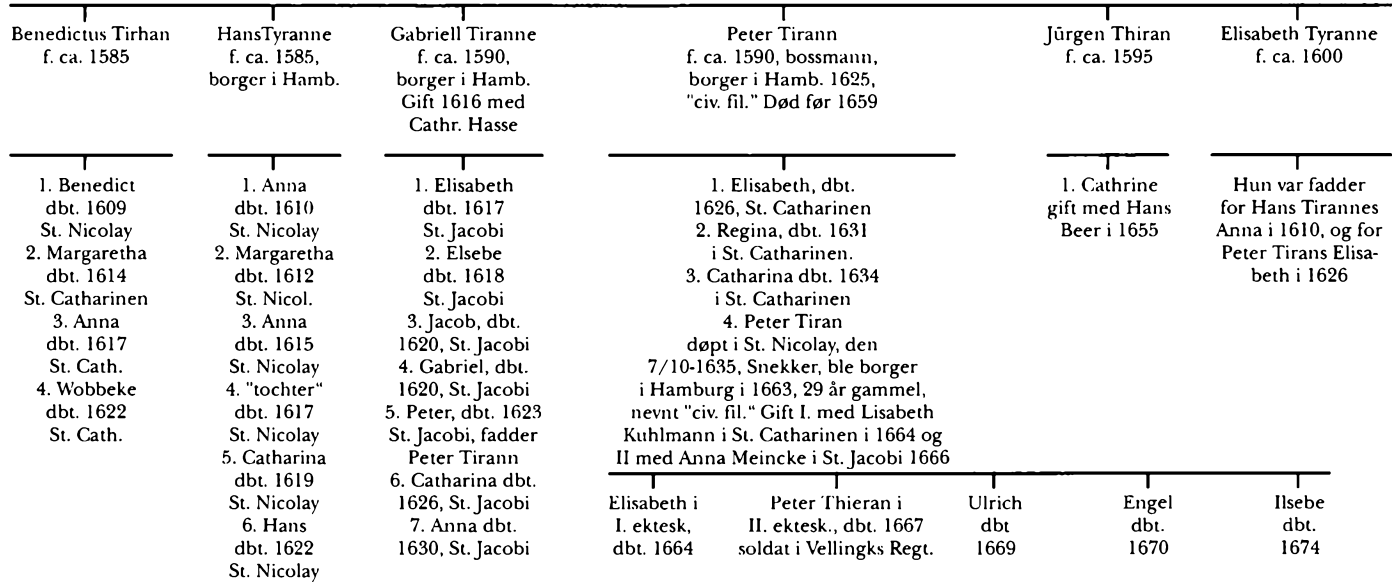
Den eldst kjente av slekten, Gabriel Tiran, må ha vært født ca. 1560/65, ukjent hvor, men avla borgereden den 14. oktober 1603 som borger i Hamburg. I den eldst bevarte borgerboken i Hamburg, som spenner fra 1596 til 1628, finner vi også sønnen, bossmann Peter Tirann, innført som borger den 17. juni 1625, hvor han er kalt »civ. fil.« (= borgersønn), og ble bevepnet med en »Musqete«, som det står. Hans eldre bror, Gabrielle Tiranne, er »Bürgen« (= garantist) for ham, hvilket viser at han selv var borger dette året. På grunn av »luker« i borgerboken, er han ikke selv å finne ved sin edsavleggelse. Han var forøvrig også garantist for baker Dirik Olemann samme år, 1625.

I 1628 og 1629 var nok en bror, Hans Tirann, »Bürgen« for to nyopp-tatte borgere av Hamburg. Også hans opptagelse er blitt borte i en »luke« i innførlene. Noe senere, i 1663, er en Donat Eschen borge for »Schnidker« Peter Tiran, sønn av overnevnte Peter Tirann, og var følgelig også nevnt »civ. fil.« i borgerboken. I likhet med sin far ble også han bevepnet med en muskett.

Stamtavle nr. 1

Gabriel Tirann/Tiranne

født omkring 1560/65, ukjent fødested. Erhvervet borgerrett i Hamburg 14. oktober 1603

Av stamtavlen fremgår det således at fem sønner av stamfaren Gabriel Tiran, nemlig Benedictus, Hans, Gabriell, Peter og Jürgen var født i den gamle Hansabyen før århundreskiftet 1599/1600. Benedictus må ha vært født omkring 1585. Hans første barn, »sinen Sohn Benedictus«, ble døpt i St. Nicolay kirke i 1609, det første året kirkeboken ble ført her. Hans tre neste barn ble derimot døpt i St. Catharinen kirke.

Hans Tyranne/Tiran, den nest eldste broren, hadde derimot alle sine seks barn døpt i St. Nicolay. Han var borger av Hamburg, vet vi, og er nevnt fadder for Gabriell Tirannes datter Elsebe i 1618. Fadderskapene viser at søskenflokket holdt sammen, selv om de tydeligvis har flyttet til hver sin kant av byen.

Gabriell Tiranne var trolig født ca. 1590, var som nevnt også borger av Hansabyen, og ble viet i St. Jacobi kirke i året 1616 til enken Catharina Hasse, eller som det står: "Seel. Erich Hassen nagelaten Weduwe." Ekteparet hadde syv barn til dåpen i St. Jacobi kirke, og må således ha flyttet lenger nordøstover i byen. For Gabriell Tirannes sønn Peter, døpt i 1623, var hans yngre bror, bossmann Peter Tirann fadder.

Det er sistnevnte, Peter Tiranns efterslekt, vi skal følge i de kommende tre generasjoner frem til Danmark. Han var født i Hamburg omkring 1590/95 og har trolig giftet seg det samme året han ble opptatt som borger av byen, i 1625, idet hans første barn, Elisabeth, ble døpt i St. Catharinen kirke i 1626. Denne datteren, Elisabeth, ble forøvring gift med Jochim von Cøllen i samme kirke i 1659, og da hun i kirkeboken står innskrevet som "Seel. Peter Tyrannes Nachgeladene Tochter" må følgelig faren ha vært død før 1659. Hans datter Regina, døpt i St. Catharinen i 1631, ble senere gift i samme kirke i 1650. (Brudgommens navn uleselig.)

Det er imidlertid hans yngste barn, sønnen Peter, døpt 7/10-1635, som interesserer mest i vår sammenheng. I motsetning til sine søsken, ble han døpt i den katolske St. Nicolay kirke, som slekten tydeligvis sognet til fra den eldste tid av. Faddere ved denne anledning var bl. a. Clawes Kahlbrandt og Catrina Mecklenburg, og fadderskapet skal man alltid studere nøye i slektsforskningen. I "Hamburgische Wappenrolle"³, finner man igjen flere av de oppførte fadderens navn, som vi skal komme tilbake til.

Bossmann Peter Tiranns sønn Peter Tiran, ble senere oppgitt å være "Schnitker" da han i 1663 ble opptatt som borger av byen, trolig tilsluttet de mektige laugene på den tid. Samme året, i 1663, giftet han seg også med Jomfru Elisabeth Kuhlmann i St. Catharinen kirke, som må ha dødd like etter å ha født sitt første barn Elisabeth i 1664. To år senere giftet Peter Tiran seg igjen den 18/2-1666 i St. Jacobi kirke, her kalt Pe-

ter Thieran, med Anna Meincke, "Ulrich Meinckes eheliche Tochter". Med denne skulle han få fire barn, Peter døpt i 1667, Ulrich i 1669, Engel i 1670 og Ilsebe i 1674⁶.

Slekten Meincke førte senere et våpen med en due i skjoldet. Fadder for sønnen Ulrich var Anna von Barga av en gammel familie av »Leichnansgeschworner« i Hamburg, og for Engel i 1670 var Catharina Martinsen fadder, som av flere våpenførende slekter ved dette navn, tilhørte den Martinsen-slekt som førte en løve med fisk i munnen i sitt skjold. Fadder for Ilsebe i 1674 var Jeronimus Petersen ved Niedergericht i Hamburg, og som står nevnt i våpenrullen i 1650 med to oppflyvende falker i sitt våpen.

Det er selvsagt sønnen Peter Tiranne, født 1667, som interesserer i vår sammenheng. Som man vil huske, var det gjennom ham vi fant frem til hans foreldre i Hamburg, idet funnet av en mønstringsrull fra 1697 viste at han som soldat under baron og gen.lt. Vellingk dette år, var 29 år gammel og født i Hamburg. Denne Peter Tiranne, som i årene fremover ble kalt både Tiran, Tieran og Tyrann, skal vi studere mer inngående i det følgende, da han representerer den av slekten Tiranne som brøt ut av borgermiljøet i Hamburg og ble viklet inn i tidens krigshandlinger som til slutt førte ham og hans efterslekt til Danmark. Å finne en soldat igjen i de gamle arkivalier og følge hans ferd gjennom livet, er som å lete efter nålen i høystakken, heter det. Vi vil gjerne benytte Peter Tiranne og hans skjebne som et eksempel på at ved iherdig forskning, lar nålen seg finne.

Peter Tiranne lot seg innrullere som soldat i svensk tjeneste i Buxtehude i 1687, om det nå var av økonomiske grunner eller av eventyrlyst. Vi kjenner årstallet han lot seg hverve fra en mønstringsrull fra Husum for året 1703⁷. Her står at han dette år hadde 16 år i tjenesten. Også i en annen rull fra Husum i året 1706 er han nevnt⁸, hvor det står »angekommen unter die Compagnie« i desember 1687. Og slik kastet Peter Tiranne seg tyve år gammel inn i et soldaterliv som skulle reflektere fiendskap og kamp mellom to broderfolk, både før og under Den store nordiske krig. Og regimentet han sluttet seg til hadde navn efter sin sjef baron Mauritz Vellingk, som fra 1686 hadde fast garnison i Stade, hvor han var oberst og kommandant den gang. Vellingk hadde tilligere vært oberst for det karelske infanteriregimente, og var greve av Ekenäs i Østgötland i Sverige, friherre til Fünehof, herre til Jewe i Estland, samt herre til Bergaholm og Sturehov i Stockholm.

Tyskerne som vi kjenner som et dyktig militærfolk, var også den gang dyktige soldater, d.v.s. leiesoldater som kjempet mot hverandre både på svensk og dansk side, fra menig til general. Som vi husker ble den danske landhær i disse årene satt på krigsfot, og efter stormønstringen i

Grandehede beleiret de Hamburg i 1686. Kanskje dette var grunnen til at Peter Tiranne valgte svensk side i striden? Den danske hærmakt hadde aldri vært særlig populær i Hamburg, som ennå mintes tiden fra 1201 til 1225 da byen sto under Danmark og danskekongenes krav på Hamburg som ble opprettholdt helt til 1768.

Sverige som hadde sine forbundsfeller i England, Holland, Sachsen og Holsten-Gottorpene sto i festningen Tønning på Ejderstedtholvøya og langs hele Elbens sydside mot danskene i Holstein med sin vaklende allierte Frankrike. I 1690 ble fire av Vellingks 8 kompanier i Stade, overført til Ober-Rhein, hvor troppene ble mønstret 7. november dette år. Her finner vi Peter Tiranne oppført i rullene som Gemeiner nr. 74, under kaptein Carl Bonde. Hans navn er her skrevet Tiran⁹. I 1691 sto 4 kompanier fra Vellingks Rgt. i Wismar og 8 i Stade, mens 4 kompanier igjen ble sendt til Oberrhein i 1692, hvor også Peter Tiranne trolig var med¹⁰.

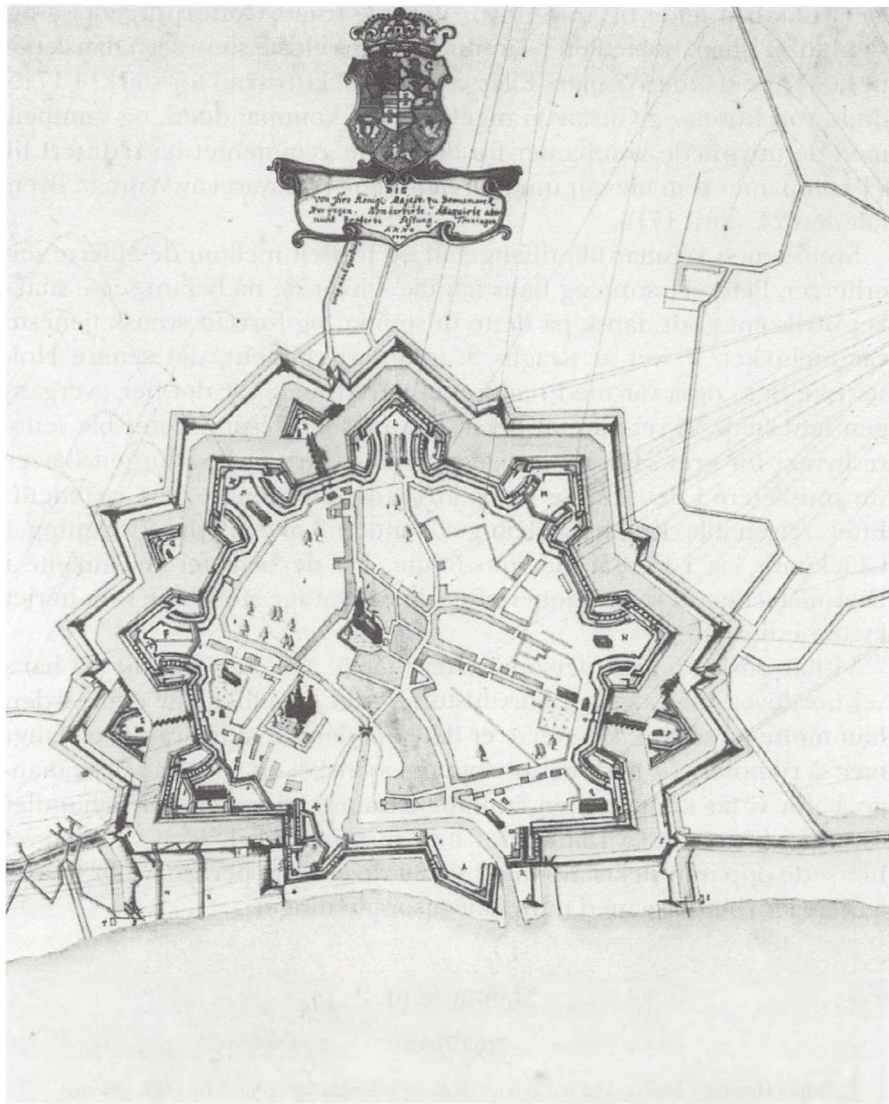
I 1696 var Vellingks Rgt. fordelt mellom Bremen og Verden ifølge generalmønstringsrullene fra 10. nov. dette år, mens Peter Tiranne utvilsomt var forlagt til Buxtehude hvor kaptein Bonde var stasjonert. I 1697 er Peter Tiranne nevnt i en rull fra 7. mai i Verden, her skrevet Peter Tÿrann, og nå under kaptein Dietrich von Gartzen. Det var som kjent i denne rull vi fant ut at han var født i Hamburg og at han opprinnelig var snekker, slik det skulle vise seg at også hans far var. Det er også anført i denne mønstringsrull at han på dette tidspunkt var gift, men trolig har han giftet seg med Catharina Margaretha Söhnlein (slik nevnt i min forrige artikkel) noe tidligere, jeg vil tro i 1690/93¹¹. I disse årene har Peter Tiranne og hans kone sikkert også hatt sin sønn Peter (eller Johann Peter) til dåpen. Da dette barnet ikke kan finnes døpt hverken i Stade, Wismar eller i noen annen kirke, er dåpshandlingen trolig blitt innført i oberst Vellingks egen regimentskirkebok. Vi vet at flere regimentsprester var tilsluttet Vellingks Rgt., bl.a. Conrad Wegener i 1696, Johann Dietrich Lappenberg i 1701, Angelus Eselmann i 1706 og Johannes Sigismundus Pilgrim i 1716¹².

I 1699 blev 6 kompanier av Vellingks Rgt. overlatt til Holsten-Gottorpenes kommando og fraktet til festningen Tønning på Ejderhalvøya, nær Husum. Året etter, i 1700, var disse kompanier – hvorunder Peter Tiranne var med under kaptein von Gartzen – involvert i forsvaret av festningen mot de danske angrep. Den 9. april stormet danskene Holmer og Sorger skanser som stengte for deres adgang til Ejderstedt, og kort efter falt Husum skanse. Under erobringen av Schwabstädter skanse ble 300 mann av det Gottorpske livregiment og det svenske Rgt. Lieven tatt til fange. Efter kort beskytning av selve festningen ble imidlertid beleiringen opphevet, idet danskene måtte trekke sine tropper sydover mot Elben.

At Peter Tiranne overlevet disse kampene, viser en mønstringsrull fra Husum fra august 1701¹³. Han står stadig oppført under kaptein von Gartzen, skrevet Peter Tieran denne gang. Nettopp dette året er det vi finner ham i Husum sammen med sin kone, hvor de i St. Marienkirche den 22. april 1701 har sin sønn Peter Christian til dåpen¹⁴. Kamphandlingene var over og livet gikk igjen sin vante gang. Det står således i rullen for dette år at kaptein Gartzens kompani utviste »ein stark selbischer Aktivität«, og i senere mønstringsruller er hverken kaptein von Gartzen eller hans liutnant Jürgen Johann Burchhart oppført lenger. Trolig var kapteinen og løytnanten i ferd med å sondere mulighetene for dansk militærtjeneste. Men ikke desto mindre nevnes Jürgen Johann Burchhart som fadder for Peter Tiranne og hans hustrus dåp av sønnen Jürgen Baltzer i St. Marienkirche i Husum i 1703.

I mønstringsrullen fra 1703 for Husum som vi alt har nevnt, er Peter Tiranne igjen oppført, her skrevet Tyrann, hvilket viser at han fremdeles er tilsluttet sitt kompani i Tønning. Også i 1706 er han garnisonert i festningen, nå kalt Peter Türan, under kaptein Alexander Magnus von Essens kommando¹⁵. Dette er siste gang vi finner Peter Tiranne nevnt i de militære svenske arkiver, og hva som nøyaktig skjedde med Peter og hans kone med tre sønner, vet vi ikke. Vi vet at generalløytnant Vellingk ble utnevnt til guvernør i Wismar i 1710 og fremdeles sto som sjef for kompaniene i Tønning. Høyst sannsynlig ble Peter Tiranne værende i festningen, ifall til 1711, da en bataljon av Vellingks kompanier i Tønning rømte over Ejderhalvøya og med båt ble fraktet til Stade som var sterkt truet av den danske overmakt. Var Peter Tiranne med i dette utbruddet? Vi tror det ikke, men løytnant Magnus Friedrich Franck som tidligere var oppført under kaptein von Essen, ledet trolig flukten, idet han er nevnt under mønstringen i Stade dette år¹⁶. Stade falt som vi vet året etter i 1712 og kom på danske hender. Mange av forsvarerne gikk i dansk tjeneste etter nederlaget, sikkert også til det 3. danske Fotregiment under sin sjef Mogens Kragh som var med ved erobringen. Dette infanteriregiment ble senere omdøpt til det gew. Holstenske Infanteriregiment, i hvilket Peter Tirannes tre sønner senere tjente som livvakt og musketere.

Vi vet ikke sikkert. For kanskje var Peter Tiranne blitt tilbake i Tønning de siste årene av dens eksistens. Han var i 1711 hele 44 år gammel og hadde kone med tre halvoksne sønner å ta vare på. I 1713 overgav den svenske hær seg i Holstein, mens festningen Tønning ennå holdt stand med bl.a. de få kompanier av Vellingks bataljon. Festningen falt først i 1714 etter langvarig beleiring og utsulting, og mest sannsynlig var Peter Tiranne og hans familie med i den lille troppen som efter neder-

Kort over fæstningen Tönningen. Teksten i kartouchen under rigsvåbnet lyder: "Die von ihre königl. Majest: zu Dennemarck Norwegen. Bombardierete, Attaquirte aber nicht Eroberte festung. Tönningen. ANNO 1700." Under kartouchen læses langs vejen på kortet: "Weg nach Garding".

Signaturforklaring: "Erklerung der im Ris befinde Buchstaben: A. Maria Elisabeht. B. August Friderich. C. Eyderstedt. D. Wester Tohr. E. Ahlefeldt. F. Sophia Amalia. G. Gottorff. H. Christian August. J. Norder Tohr. K. Kiel. L. Friderich. M. Friderica Amalia. N. Christian Albrecht. O. Oster Thor. P. Grothusen. Q. Ditmarsch. R. Haven Tohr. S. Oster Caponier. T. Wester Caponier. (Krigsarkivet Stockholm)

laget fikk fritt leide til Autin, hvor den ble fritatt Gottorpsk ledelse og sendt til Wismar. Søkte Peter Tiranne og hans eldste sønn seg i dansk tjeneste før de nådde Wismar? Eller var hans plikttroskap for sterk? I 1715 døde von Rosen og Gustav Vrangell overtok kommandoen, og sammen med de uttynnede kompanier fra Stade, var regimentet nå redusert til 11 kompanier som ble satt inn mot danskene i forsvaret av Wismar. Byen falt den 24. april 1716.

Svenskene i Wismar ble tilfangetatt og fordelt mellom de allierte seierherrene. Peter Tiranne og hans familie – hvor de nå befant seg – snakket utvilsomt godt dansk på dette tidspunkt, og fortsatt svensk tjeneste var utelukket. Vi vet at Kraghs 3. infanteriregiment, det senere Holstenske Rgt., også var med i angrepet på Wismar. Var det her overgangen fant sted? Vi vet bare at Peter Tirannes eldstesønn Peter ble senere livvakt for grev Hohenlohe, mens Peter Christian og Jürgen Batzer var musketerer i det samme kompani av det Holstenske gew. regiment. Etter seiren ble Kraghs avdelinger sendt tilbake til sin forlegning i Glückstadt, og i fredsårene som fulgte, ble de benyttet ved dikene i Dietsmarschen til reparasjoner etter de to kraftige stormene som herjet kysten i disse år.

Vi har ønsket å gi et personalrettet bilde av Peter Tiranne på hans vei nordover, men også et kort historierettet tidsbillede av den verden han møtte på sin vei. Dessverre er ikke det danske militærarkiv på langt nær så rikholdig og godt bevart som det svenske, og det går derfor mange år før vi får kontakt med familien Tiranne igjen. Jeg har behandlet Tiranne-slektens tid i Danmark i min første artikkel, men vil allikevel her sette opp min slektstavle nr. 2 slik at de enkelte personer blir lettere å følge i forbindelse med mine tilleggsopplysninger:

Stamtavle nr. 2

Peter Tiranne

Døpt i Hamburg 1667, soldat ved gen.ltn. Mauritz Vellingks livregiment fra 1687, gift med Catharina Margaretha Söhnlein ca. 1690/93

<p>Peter Tiranne Livvakt ved grev Hohenlohes kompani i Gew. Holstenske inf. rgt. Nevnt 1736, samt ved sin kones begravelse i 1748</p>	<p>Peter Christian Tiranne Musketer ved Hohenlohes komp. Døpt i Husum 1701. Gift 2. gang i Kbh. med Kirstine Jensdatter</p>	<p>Jürgen Baltzer Tiranne Musketer ved grev Hohenlohes kompani. Døpt Husum 1703. Gift med Marie Tirans. Nevnt Kbh. 1736 ved dåp</p>
<p>Johan Nicolay Tiranne Født 1718. Grenader ved Cronprinsens Rgt. Gift m. Johanne Maria Bøssner. Begravet i Frederiksberg 1784, 66 år gl.</p>	<p>Johan Peter døpt Kbh. 1740. Trolig død som barn</p>	<p>Peter Johan-Jacob Født og begravet i Kbh. 1736</p>

Den første som dukker opp på dansk jord i danske kirkebøker, er Jürgen Tiranne, kalt Tiran, musketeren ved det Hohenlohske kompani, som i 1736 med sin kone Marie Tirans har sønnen Peter Johan- Jacob til dåpen i Garnison kirke i København. Han er identisk med Jürgen Baltzer, sønn av Peter Tiranne og hans kone født Söhnlein, som ble døpt i Husum i 1703. Hvorvidt den Peter Tiran som er oppført som fadder ved denne anledning er Jürgens eldstebror ved samme navn, eller Peter Christian som ble døpt i Husum 1703, er ikke lett å avgjøre. Som tidligere nevnt, døde Peter Johan-Jacob bare ett år gammel.

Den Peter Tyran som gifter seg med Kirstine Jensdatter i 1740 i København, er derimot utvivlsomt identisk med Peter Christian født 1701. Han tjente også som musketer under grev Hohenlohe, og var for øvrig også nevnt til »communion« i Cittadelet kirke sammen med sin frue i 1739 og 1740¹⁷. I min forrige artikkel nevner jeg også funnet av livvakten Peter Tiranne som i 1748, kalt Tiran, lar sin kone begrave i Garnison kirke. Konen er her nevnt 54 år gammel, altså født i 1694, og kan derfor ikke være identisk med den Kirstine Jensdatter som giftet seg og fikk to barn med Peter Christian Tyran i 1739/40. Dette forvirret meg, og jeg kom til den feilaktige slytning at livvakten Peter Tiran måtte være de to musketerenes far. Senere har jeg som kjent funnet Peter Tiranne født i 1667 i Hamburg, betraktelig eldre enn jeg den gang trodde. Idag kan vi således slå fast at livvakten nevnt i 1748 ved ovennevnte begravelse, er en eldre bror af de to musketerene Peter Christian og Jürgen Baltzer Tiranne.

Livvakten Peter Tiran må ha giftet seg kort tid etter baron Vellingsk nederlag i Holstein 1716, og hatt sønnen Johan Nicolay Thieran til dåpen i 1718. Vi vet at Kraghs infanteriregiment var ved dikene på denne tid, men da noen dåpshandling ikke lar seg finne hverken her eller i Glückstadt, må den være innført i regimentets egen »kirkebok« som ikke er bevart. Vårt beste argument for den slektsrekkefølge jeg har fremlagt, blir således Tiranne-navnets sparsomme forekomst i Holstein og Danmark. Her er ikke nok Tiranner til mer en én slekt! Vi må akseptere at det er slektsmessige bånd mellom de få vi kjenner til, og derved vil noen annen familiær sammenheng enn den som er anført i Slegtstavle nr. 2 synes umulig.

Johan Nicolay Thieran var grenader ved Cronprinsens Rgt. og er nevnt trolovet til Johanna Maria Nilstochter (Bøssner) i 1755 i Garnison kirke i København¹⁸. Han blir benevnt »katolsk« og brudens »Braut Arf Waber« var onkelen Johan Caspar Bøssner, Garde zu Pferde. Brudgommen er her kalt Nicolaus Tirah. Samme år blir de to viet i Garnison kirke, og brudgommen er her kalt Nicolaus Thira, grenader ved Capt. Gra-

pes Comp. I 1755 døptes så Johan Caspar og i 1758 Hans Johan, det eneste barnet som vokste opp. Grenaderens navn er her skrevet Nicolas Thieran, mens hans kone er kaldt Bässemer. Datteren Christian Sophia blir født i 1760, hvor faren står skrevet som Nic. Thiran. Denne datteren døde samme år, mens Johan Caspar døde 4 år gammel, begge av kopper. Her er faren kaldt Nicolay Thýran. Men ekteparet må ha hatt en sønn til, idet de i 1760 begravet en sønn død av kopper 5/4 år gammel.

La oss også nevne at grenaderen er nevnt første gang i kirkebøkene som fadder i Garnison kirke i 1747, senere også som fadder i 1755 kalt Johan Nicolay Thieran. Som tidligere nevnt ble han begravet i Frederiksberg 66 år gammel i 1784, mens enken ble gravlagt i 1791, 70 år gammel. Begge hadde på sin gamle dager tatt arbeid på Seilduksfabrikken i Vodrofgaard, der sønnen Hans Johan Týran var ansatt, ved siden av at han tjente som musketer i Kongens Rgt. Og derved setter vi opp vår slektstavle nr. 3.

Vi vet ikke om Hans Johan Týran var den første, men ifall den eldste i slekten som opptok navnet Dyring omkring 1810-12, etter å ha giftet seg for annen gang i 1807. Grunnen til navneskiftet er ukjent, men trolig var navneforskyvningen fra Tiranne til Tyran den vesentlige grunn. Vanskelighetene omkring navnet Tyran eller Tyrann kan vi tydelig lese av kirkebøkene og prestens nølende innføring av navnet. I 1806 hadde som eksempel Hans Johan Týrans datter Marie Sophie, gift med Zimmergesell Johan Georg Schöniger, sitt barn Eva Sophie til dåpen i Garnison kirke i København, hvor hun står skrevet som »Marie Sophie Dieran oder Thyran«! Fadder ved denne anledning er innført som »Nic. Dionan oder Thyran«!¹⁹. Den sistnevnte er hennes bror Johan Nicolay Thyran, senere kalt Dýrring, den eldste av brødrene. Forvirringen er åpenbar.

Da Marie Sophie giftet seg et halvt år tidligere, står hun innført i kirkeboken som »Marie Sophie Dieran«, men efternavnet er så overstreket og like under har presten tilføyet: »Thýran oder Dýring«! Dette er bemerkelsesverdig og viser at navnebyttet tydeligvis har vært diskutert i familien alt i 1806 og at allerede så tidlig har navnet »Dyring« vært på tale. I 1809 da ekteparet Schöniger hadde sønnen Johan Georg Nicolay til dåpen i Garnison kirke, blir imidlertid moren skrevet Marie Diran, mens hun i 1811 da sønnen Johan Nicolay blir døpt, heter hun pussig nok igjen »Marie, geboren Tirann«! Bestemmelsen til et navnebyttet må ha vært vanskelig.

Den eldste i søskenflokket, Dorothea Magdalena, kaller seg Thyran da hun er fadder for sin yngste bror Johan Peter i 1796. Hun ble født i

Stamtavle nr. 3

Johan Nicolay Tiranne
Grenader født 1718

Hans Johan Tyran/Dyring
Musketer, født 1758 Kbh., død 1818 Frederiksberg,
gift med Anna Kirstine Piilgaard 1779 på Frederiksberg

Dorothea
Magdalena,
f. 1779

Johan Nicolay Thyran/Dyring
Mestersvend, f. 1780 Frederiksberg,
g.m. Ane Kirstine Thomsen.
Død efter 1850, Gentofte

Marie Sophie
Tirann, f. 1783,
g.m. J. G. Schöniger
i Kbh.

Hans
Casper
f. 1789,
på Fr.berg

Peder Mathisen
Tyran/Dyring,
født 1792

Johan Peder
Tyran/Dyring
Født 1796 Fr.berg
G.m. Ingeborg
Hemming, Møen

Peder Thomas Thyran/Dyring
Født 1803 Gentofte, gift m.
Elise Caroline Wulff 1827,
strømpevever

Johan Nicolay
født 1811, og
Johan Christian
født 1814

Hans Johan
Dyring
f. 1818 i Kbh.
Til Norge 1839

Fredr.
Theodor
Dyring

Johan Frederik Nicolay Dyring
født 1827 i Korsør og
Carl Frederich Nicolay Dyring,
f. 1830 Korsør, dro til Australia

Johan Peter M. Dyring, f. 1849
Theodor H. Dyring, f. 1853
Chr. H. Dyring, f. 1858
i Norge

Frederiksberg utenfor ekteskap i 1778, men moren Anna Piilgaard giftet seg imidlertid kort etter med Hans Johan Tyran, den oppgitte barnefaren. Vi nevnte forøvrig i vår forrige artikkel at yngstebroren Johan Peters navn ble overskrevet ved konfirmasjonen i 1811, og rettet fra Tyran til Døring.

Eldstebroren Johan Nicolay ble født i Frederiksberg i 1780, og ved dåpen gitt navnet Tȳran. I 1801 lystes det for ham og pigen Kirstine Petersdatter Møller. Han benevnes her strømpeveversvend, og da begge forloverne oppgis å være fra København, vil vi tro at han allerede dette år hadde sitt arbeid i strømpefabrikken i Gentoft. Han må imidlertid i mellomtiden ha kastet sine øyne på en annen og hevet forlovelsen, for i 1803 er han gift med Ane Kirstine Thomsen og har til dåpen med henne sin sønn Peder Thomsen i Gentoft kirke. Han er ved denne anledning kalt Johan Nicolay Thyran. I 1804 har ekteparet til dåpen i samme kirke sin datter Marie Christine, men under barnets navn i kirkeboken står det »død«. Samme året, kort etter dåpen, dør også moren Ane Kirstine Thomsen.

Intet tyder på at Johan Nicolay Tyran giftet seg igjen, men levet sammen med sin sønn i Gentoft i årene som kom. I 1816 kalles han strømpevever Nicolay Dȳrring som fadder i Gentoft kirke, mens han i 1817 er skrevet Mestersvend Nicolay Dȳrring. I 1817 blir sønnen Peter Thomsen Dȳrring konfirmert, og bare faren står oppført under foreldre. I 1820 er faren fadder for en slagter Brømse i Gentoft, mens hans sønn »strømpeveversvend P. Dȳrring« er fadder for den samme i 1823. Peter har altså tydeligvis også arbeid ved fabrikken nå. I 1825 er han igjen nevnt fadder kalt Peter Dȳrring, sammen med »Madam Wulff«. Den sistnevnte er utvilsomt Peter Thomas' tilkommende svigermor, idet han gifter seg med Elise Caroline Wulff i Gentoft i 1827 og får sitt første barn med henne samme år, pussig nok i Korsør. Barnet, en sønn, får navnet Johan Frederich Nicolay Dyring.

I 1830 får ekteparet sitt tredje barn, døpt Carl Frederich Nicolay Dyring i Korsør. Jeg skriver dette så utførlig, fordi nettopp denne sønnen og tre av hans yngre brødre utvandret til Australia i ung alder og etterlater seg en usenvanelig stor efterslekt der. Slekstens genealog, Ed Dyring i Gosford i Australia som jeg har hatt kontakt med, har satt opp en fullstendig og oversiktlig slektstavle over alle grener av Dyring-slekten der. De opplysninger som fremgår av hans »family-tree« har gjort det mulig for meg å identifisere stamfaren på hans slektstavle, Peder Thomas Dyring, »born 23.1.1803«. Han er nemlig en fetter av min egen oldefar på morssiden, Hans Johan Dyring, som reiste til Norge som bokbinder, og som i motsetning til den eldre Peder Thomas, var døpt Dyring i 1818.

Som fremgår av min forrige artikkel var Hans Johan Dyring sønn av overnevnte Johan Peter Thyran/Dyring, som følgelig var en bror av mestersvend Johan Nicolay Tyran/Dyrring. Vi vet at sistnevnte ennå levde i Gentoft ved folketellingen i 1850, og det morsomme er, at på sine eldre dager flyttet også Johan Peter Dyring til Gentoft til sin bror, og begge ble begravet her.

I 1867 besøkte min oldefar og hans yngre bror Frederik Theodor Dyring, som bodde i København, gravene i Gentoft. Hans Johan Dyrings sønn Johan Peder Michael var med dem, og det er et utdrag av hans dagbok jeg gjerne vil sitere her til slutt: »Lidt efter vare vi i Gjentofte, hvor Faer og Onkel vare inde hos Graveren og bad ham vise os Bestefa'ers Grav. Da Graveren hadde ringet viste han oss Graven, og Fa'er og Onkel gave ham 5 Daler i Forskud for at gjøre den istand«²⁰.

Innledningsvis har jeg fortalt at slektsnavnet i den første tid i Hamburg ble skrevet Tiranne, og »Gabriell Tiranne« lyder da også umiskjennelig fransk. Jeg tror den første Tiranne kom til Hamburg i den tiden da byen virket som en magnet på så mange på slutten av 1500-tallet, og at han kom fra Frankrike eller det sydlige Belgia, hvor navnet forekommer. I et brev fra Katolieke Universiteit Leuven i Belgia, blir jeg fortalt at navnet Thiran idag forekommer i 123 tilfeller i den fransktalende del av landet, og at det som et »Romance name« betyr »an obstinant person«. Og at Tirannene kan synes gjenstridige, er i det minste treffende for den som har ønsket å trekke dem frem av fortid og glemsel. Men vel fremme i lyset, er det all grunn til å vise slektsnavnet Tiranne respekt – bare avledningsformen »Tyrann« kan forbli begravet uten fare for at den vil gå igjen.

Noter

1. Nottbeck, Eugen von, »Siegel aus dem Real Raths-Archiv«, Stammtafel 17. Lübeck 1880.
2. Microfishe kort 2764, 1697:21 fra Svensk arkivinformasjon, Ramsele.
3. Ved gjennomgåelse av kirkebøker og borgerbøker i Hamburg har jeg hatt hjelp av genealogen Wilh. Goralczyk i Hamburg.
4. Dåpshandlinger ved de eldste kirkene er innført fra tidlig på 1600-tallet, vielser og begravelser meget senere. Ingen av disse kirkebøker er filmet eller kopiert.
5. J. Siebmachers Grosses Wappenbuch, Band G, »Hamburgische Wappenrolle« ved E. L. Lorenz-Mayer, Neustadt an der Aisch, 1976.
6. Faren i A VIII 4 B, side 388, sønnen Peter i Bind V 1652-1666.
7. Microfishe kort 2903, 1703:17 fra Svensk arkivinformasjon, Ramsele.
8. »General Muster Rolle« for Husum 7. April 1706, kopi fra niedersächsisches Staatsarchiv in Stade, Stade.
9. Mønstring 7. nov. 1690 (Rullor 1690:17 fol. 51 v fra Krigsarkivet, seksjon 5, Stockholm).
10. Georg Tessin: »Die Deutschen Regimenter Der Krone Schweden«, Teil II, Heft 14, side 283. Bøhlau Verlag Köln Graz, 1965.
11. Hennes navn fra bekreftet avskrift fra Kirchengemeinde Husum, for året 1701, Seite 282, Nr. 61.
12. Se note 10, Tessin side 283 til 286.

13. Microfishe kort 2863, 1701:34 fra Svensk arkivinformation, Ramsele.
14. Se note 11. Faddere ved denne dåpshandling: Jens Johannesen, Christian Otze og Magdalena Gottburgs.
15. Under kaptein Alexander Magnus von Essen er oppført løytnant Magnus Friederich Franck. Peter Tūran er nevnt nr. 63, under korporal Johan Schmidt.
16. Ad flukten fra Tønning festning, se Otto Vaupell: »Den danske hærs historie«, første del, side 434-435. København 1872.
17. Film 76 A, Citadelkirken, under Communion. Se forøvrig noter under min artikkel i Pers.h. Tidsskr. 1990:2, ang. øvrige filmer det er referert til.
18. Film M 125 B fra Rigsarkivet, København.
19. Film M 123 A, Garnison kirke, dåpshandlinger 1806.
20. Utdraget av dagboken er fra min tremening Johan Dyring Conradi, Eydehavn i Norge, som jeg har samarbeidet med under deler av min forskning.

Henrik C. Finne, f. 1920, brukseier. Adresse: Borgestad, 3900 Porsgrunn, Norge.

Matthias Böckmann

En tysk gartner i Danmark i det 17. århundrede

Af Anna Marie Lebech-Sørensen

Familien Faber fra Sødunge i Ringe sogn på Fyn nedstammer på mandsiden fra den i Lybeck fødte Matthias Böckmann, der i året 1667 blev ansat som gartner på herregården Gelskov i Sallinge, Hillerslev sogn på Fyn.¹

Især omkring år 1600 kom adskillige af navnet Böckmann til Danmark, som officerer og senere som landmænd. En af de bedst kendte er den danske patriot Frantz Böckmann i Flensborg, der levede fra 1669 til 1741. Under svenskekrigen ydede han Danmark betydelige tjenester, og i Flensborg blev en gade opkaldt efter ham. Til minde om, at han i 1713 frelste byen fra at blive udplyndret, blev der ophængt malerier af ham og hans hustru på rådhuset i byen.

Den gren af familien, som Faber slægten tilhører, stammer fra hansestæderne Lybeck og Hamborg. I det 16. og 17. århundrede var slægten talrig i disse byer og i de tilstødende dele af Holsten. Familiens medlemmer var embedsmænd eller drev handel og håndværk, og adskillige var grundbesiddere. Der var desuden flere, der drev gartnerier.

Hansestæderne var borgerlige samfund og republikker, men nogle af borgerne førte alligevel våben, og det er et sådant »borgerligt« våben, familien Faber fører som en gren af slægten Böckmann. Skjoldemærket er et bøgetræ og en vildmand.

Matthias Böckmanns fader var Jesper (Jasper, Casper) Böckmann, som havde et gartneri og en planteskole i Krempelsdorf,² som nu er en forstad til Lybeck. Faderens to brødre Hans og Matthias var også gartnere, Hans i Lybeck »vor dem Holsthenthore«, Matthias i Hamborg. De betegnes som kunstgartnere, og i ti generationer var slægtens mænd gartnere. Allerede i 1645 havde Hans »Baumschulen und Treibereien« i Lybeck, og disse gartnerier blev i 1723 overflyttet til Hamborg, hvor de blev anlagt vest for Alsteren, hvor Böckmann-familien erhvervede store arealer. De böckmannske gartnerier omfattede mægtige drivhuse til tropiske planter, som tillige med andre træer og frø eksporteredes til udlandet.³ Efter gamle tidsskrifter at dømme var det en betydelig og ene-

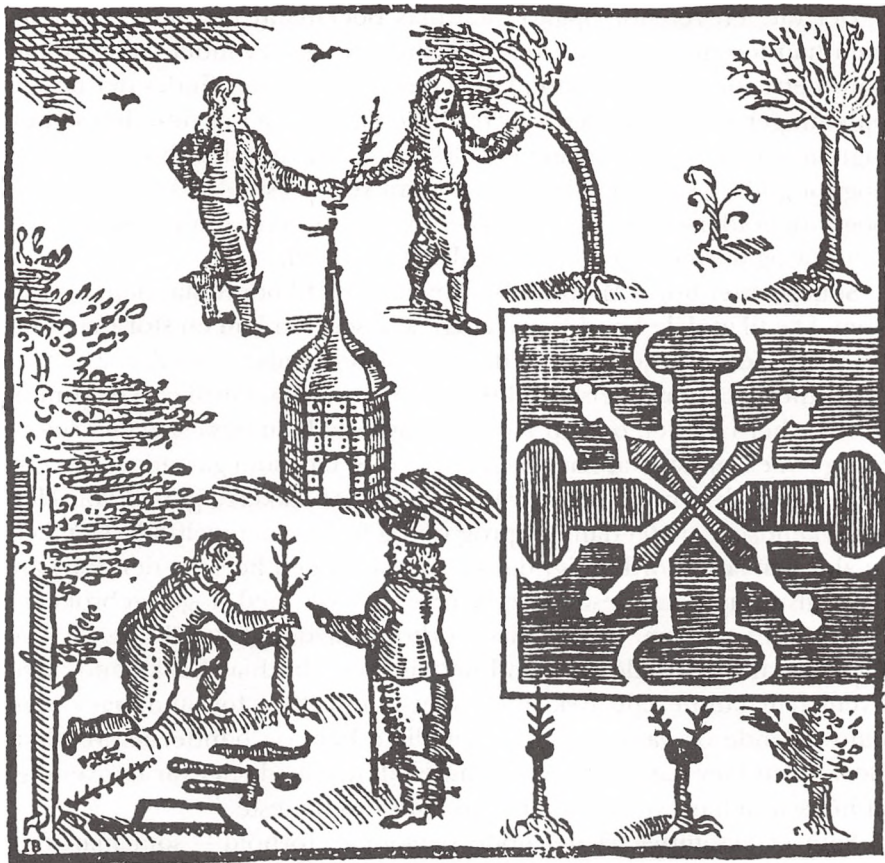
stående virksomhed, og der findes nøje beskrivelser af disse botaniske haver, som de kaldtes. På de udstrakte arealer ved Alsteren ligger der en ny bydel, hvor adskillige villaveje er opkaldt efter familien medlemmer, I Skt. Georg, ikke langt fra hovedbanegården, ligger nu en Böckmannstrasse, hvor slægten tidligere havde gartnerier.

Men hvordan og hvorfor kom Matthias Jespersen, som han senere i overensstemmelse med dansk navneskik kaldtes, Böckmann til Gelskov? For at forstå dette må der indskydes nogle oplysninger om Gelskov og dens ejer Adolf Hans von Holsten. Denne stammede fra godset Böttenhof i Holsten og købte i 1667 i en alder af 37 år Gelskov af den berygtede Peter Børting, der havde sørget for, at den tidligere ejer adelsmanden Kaj Lykke faldt i unåde. Det lykkedes for Adolf Hans von Holsten at få det noget forsømte Gelskov bragt på fode igen, med hensyn til både bygninger, haveanlæg og landbrug. Hans økonomiske forhold blev efterhånden gode, og efter 17 års forløb kunne han købe Langesø i Vigerslev sogn nordvest for Odense.

Von Holsten var i høj grad interesseret i havebrug, og det indgik i hans planer med Gelskov at skabe virkelige mønsterhaver, der skulle anlægges og drives fagmæssigt.⁴ Fra sin tid på Böttenhof har von Holsten uden tvivl haft kendskab til de böckmannske planteskoler i Lybeck, og derfor var det nærliggende at antage en søn herfra til at anlægge og drive disse haver.

Af faguddannede gartnere fandtes der kun ganske få her i landet på den tid. I kirkebøgerne og i andre kilder bruges betegnelsen urtegårdsmænd, ikke gartner. I Hillerslev kirkebog kaldes Matthias (nu Bøckmand) i den første tid gartner, hvilket viser, at ordet gartner ikke var almindeligt kendt. Havebrug var heller ikke kendt som fagligt erhverv undtagen på kongens slotte og som i Matthiases tilfælde på herregårdene.

I ældre tid opfattede man en have ved en borg som en uting.⁵ På borgøen optog de urimelig megen plads, og uden for graven var den et godt skjulested for fjender. Den var også farlig for kvinder at færdes i – lige så farlig som skoven. Hvad man havde, var en humlehave bagved ladegården, en kålgård og en plet med bistader. Ved kongeslottene begyndte man dog at anlægge haver i det 16. århundrede ligesom fx Tycho Brahe anlagde en have ved Uranienborg på Hven. Fra lensregnskaberne kendes indkøbene til bl.a. haverne ved Koldinghus, hvor der plantedes ivrigt fra 1547.⁶ Der eksisterede ingen planteskoler i Danmark, – den første danske træskole blev anlagt i 1695 ved Sønderborg Slot af gartner P. Vohtmann – så indkøbene skete i Holland og England, hvorfra planterne fragtedes med skib, og fra Tyskland, hvorfra man hentede hele

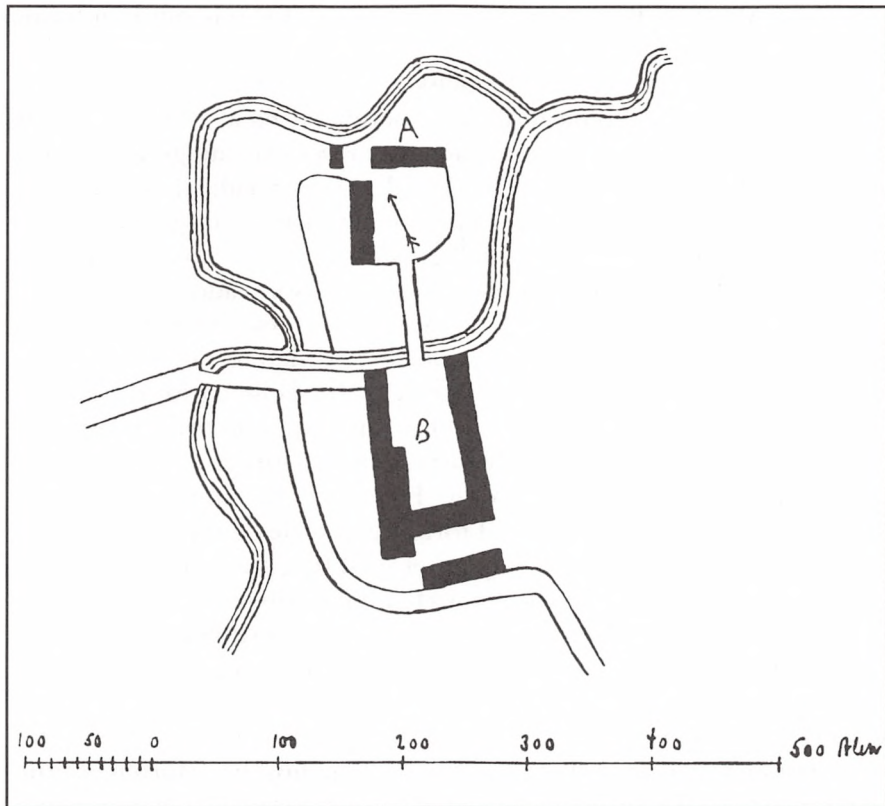
Billedet viser, hvordan man arbejdede i herregårdshaverne. Man podede fx kirsebær og moreller på store træer, som man beskar. Vilde træer blev også plantet, og der blev anlagt bede i smukke mønstre, hvor man såede blomster og urter. (Jørgen Holst: *Oeconomia nova*. Kbhv. 1649. Det Kongelige Bibliotek).

vognladninger. Koldinghus' haver kunne i første halvdel af det 17. århundrede fremvise de nu almindelige frugttræer som æble-, pære- og kirsebærtræer foruden træer, der ikke var særlig egnede til det danske klima som mandeltræer, figentræer og valnøddetræer. Christian den Fjerde, der opholdt sig meget på Koldinghus, var særdeles interesseret i havebrug – som i så meget andet. I 1610 købtes der således en mængde frø i Bremen, fx løg-, gulerods- og merianfrø, og efter ødelæggelserne på Koldinghus under Kejserkrigen hjembragtes der frugttræer fra Holland. Også langt ind i det 18. århundrede blev der ved anlæg af haver ved slotte og herregårde indført planter fra udlandet, især Tyskland og Holland, og gartnerne var ofte tyske.

Det var en ret stor opgave Matthias Bøckmand blev stillet overfor, men han tog med von Holsten til Danmark og blev inden længe en af hans betroede medarbejdere. I de gamle dokumenter findes der talrige oplysninger om Bøckmands liv og virke på Fyn. Det er desuden så heldigt, at der findes den såkaldte Gelskovbog, en regnskabsbog eller dagbog for godset, som von Holsten førte fra 1667 til sin død i 1694. Denne bog indeholder en mængde detaljerede oplysninger om forholdene på Gelskov og dermed også om Matthias Bøckmand.

Som gartner hørte Matthias Bøckmand ikke til bondestanden, og han kom ikke til at dele bøndernes fattige kår, selv om han en stor del af sin tid i von Holstens tjeneste boede midt blandt godsets bønder. Efter sin uddannelse og oprindelse stod han over det miljø, i hvilket han kom til at virke her i landet, og von Holsten knyttede ham også snart nærmere til sig i anerkendelse af hans dygtighed, ikke blot som gartner, men også som regnskabskyndig. En yderligere årsag var sikkert også, at von Holstens kendskab til det danske sprog var og forblev mangelfuldt. Han lærte aldrig at skrive ordentligt dansk: Gelskovbogen ligesom den for Langesø tilsvarende Langesøbog er skrevet på tysk med noget gebrokkent dansk ind i mellem. Under disse forhold var det af betydning for von Holsten, at han havde en mand hos sig som Matthias Bøckmand, med hvem han kunne tale tysk, men som kunne føre forhandlinger med dansktalende og være mellemlid mellem ham og bønderne. Matthias Bøckmand blev dansk gift og må have talt dansk, da det var nødvendigt af hensyn til hans virksomhed i von Holstens tjeneste.

Som et eksempel på det gode personlige forhold – som man dog måske ikke skal lægge for meget i, da det ikke alene gjaldt Bøckmandfamilien – kan nævnes, at flere af dennes børn blev opkaldt efter herskabet, og til flere af dem var von Holstens hustru Ide Rathlou eller en af hendes kvindelige slægtninge gudmoder. Mere bemærkelsesværdigt er det, at von Holsten, der ikke havde nogen ridefoged på Gelskov, overlod den daglige ledelse til Matthias Bøckmand, da han selv ofte var bortrejst bl.a. på grund af Den Skånske Krig. Der kom således til at påhvile Matthias Bøckmand pligter som at føre regnskab, opkræve bøndernes skatter og afgifter, gøre afregning med arrestforvareren i Nyborg og udføre andre lignende opgaver. Desuden foretog han indstævninger for von Holsten og førte som fuldmægtig for denne sager på Salling herredsting. Alle sådanne administrative hverv var egentlig en godsforvalters opgave, så de facto blev Matthias Bøckmand godsforvalter på Gelskov. Han førte også sager for andre på herredstinget, for eksempel for borgmester Jacob Jørgensen i Fåborg – og dette er også ganske bemærkelsesværdigt.⁷

Situationsplan af Gelskov 1782. A. Borggården. B. Ladegården. (Matrikelkontoret).

Ved siden at denne virksomhed passede Bøckmand sit gartnerarbejde, først på Gelskov som fæster af haverne dér og senere som selvstændig i Heden. Mens han boede på Gelskov som ugift, fik han foruden kost og logi 20 rigsdaler om året, hvilket ikke kan siges at have været nogen ringe løn i betragtning af de dårlige økonomiske tider, der var i landet efter alle svenskekrigene. Dog fik gartnerne på kongens slotte Koldinghus og Frederiksborg på samme tid (1671) 200 rigsdaler i årlig løn, men dels var der tale om overgartnere, dels havde de selvstændig husholdning og bolig.⁸

Matthias' løn svarede dog til værdien af den årlige landgildeafgift af godsets fæstegårde på ca. 8 tdr. hartkorn. Det var også den højeste årlsløn, der blev udbetalt på Gelskov. Ladefogeden fik fx 16 rigsdaler, og 10 rigsdaler var højeste årlsløn for de kvindelige tjenestefolk.⁹ Det fik den

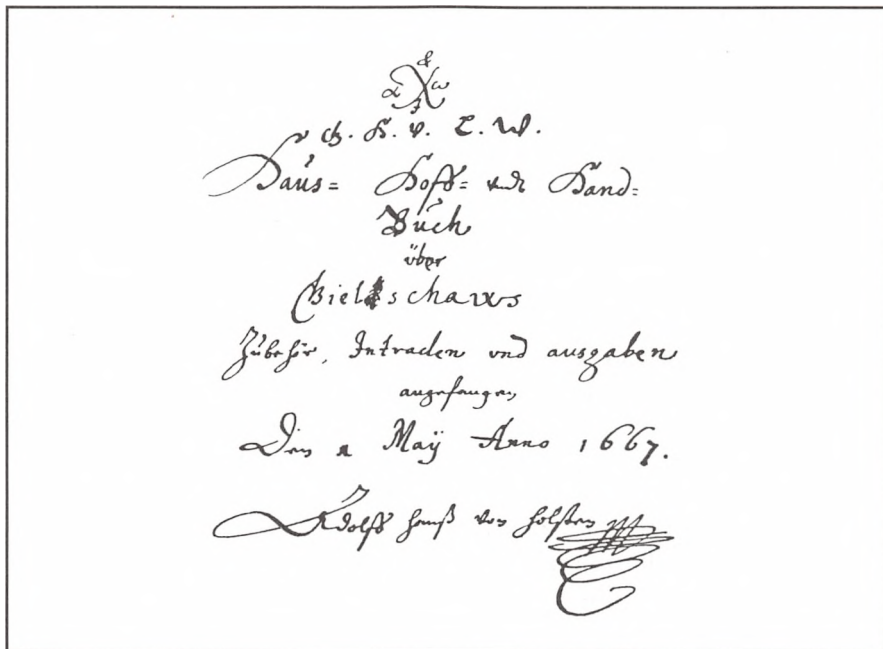
pige, som Matthias Bøckmand giftede sig med, for selv om han havde meget at se til, stiftede han jo familie.

Måske allerede da han kom til Gelskov, men i hvert fald i 1672 havde fru Ide en fruerpige ved navn Abigael Nielsdatter Baad.¹⁰ Hendes oprindelse er ukendt, men hendes familienavn er så usædvanligt, at det bringer tanken hen på den gamle fynske adelsslægt Baad; i hvert fald har hun været af god familie, når hun kunne blive kammerpige på Gelskov. I begyndelsen af 1673 var hun stadig i sin stilling, men i slutningen af 1673 fik fru Ide en ny kammerpige, der opgives som fadder for børnene i omegnen. Den 30. august 1674 fik Abigael sit første barn døbt Caspar (Jesper), efter at hun og Matthias Bøckmand den 12. juli havde stået åbenbar skrifte i Hillerslev Kirke »for deres forseelse og for deres lejer-mål, de haver bedrevet med hverandre«, men samme dag var hun fadder som Abigael Mathiasses, så forholdet må hurtigt efter forseelsen være blevet bragt i skønneste orden. Ægteparret boede på Gelskov den første tid, og Matthias Bøckmand fortsatte sit arbejde med haverne. De blev indgrøftet, indhegnet og tilplantet med frugttræer, roser og blomster, som blev indført fra Lybeck og Hamborg. Allerede i oktober 1667 hjembragte Bøckmand 84 æble-, pære- og kirsebærtræer, det følgende år var han i Hamborg og kom hjem med 86 træer, og senere hentede han træer, prydplanter og roser i både Hamborg og Lybeck.¹¹ Von Holsten fik også en hel del frugttræer fra sin svigerfars gård Gereby i Holsten, ligesom der indkøbtes frø lokalt bl.a. hos hr. Morten, sognepræsten i Øster Hæsing, der var »en god havedyrker, som han på stedet havde ladet se«. ¹² Morten Henriksen Griff (1649-1710) var en betydelig personlighed, der havde en sjælden have, hvor han viste sine botaniske kundskaber, ligesom han var en søgt læge.¹³ Mange af de frugter, som blev plantet og drevet på Gelskov, hører endnu til vores bedste sorter. Køkkenhaven kunne fremvise en del selv for den tid sjældne vækster: agurker, krap, blomkål, asparges, artiskokker, rosmarin, rapuntsler foruden en mængde lægeurter.¹⁴

Fra mikkelsdag 1673 faldt Matthias Bøckmands løn for vinterhalvåret til 4 rigsdaler, og for sommerhalvåret fra påske til mikkelsdag 1674 fik han 6 daler og 2 skæpper malt samt 5 rigsdaler »bargelt« fra fru Ide.¹⁵ Denne nedgang skyldtes uden tvivl, at Matthias Bøckmand blev gift og fik sit eget. Familien boede i Sallinge, Hillerslev sogn fra 1675 til 1680 med undtagelse af en enkelt meget kortvarig afstikker i 1680 til Højrup i samme sogn.¹⁶ Matthias fortsatte som gartner på Gelskov, selv om han ikke nævnes så ofte i Gelskovbogen mere. Dog fik han i 1678 egetræ til stave, der skulle bruges til at indhegne en ny abildhave, som var anlagt ved Gelskov året forud, og samme år hentede han træer og planter til

Gelskov Ladegård før branden i 1912. Midterfløjen er opført af Hans von Holsten i 1680-1681, og Matthias Bøckmand kan have været med til planlægningen af anlægget.

Gelskovbogens titelblad. Teksten lyder: Haus= Hoff= und Hand=Buch über Giel(d)schaws Zubehör, Intraden und ausgaben angefangen Den 1. Majj Anno 1667. Adolf Hanss von Holsten.

Gelskov fra Lybeck. Han var muligvis igen blevet nærmere tilknyttet Gelskov, men arbejdet med at anlægge haverne var vel ved at være fuldført, og han drev selvstændigt gartneri, hvorfra han solgte zipoller, gulerødder, sukkerærter, salvie og hvid sennep til von Holsten.¹⁷ Familien boede noget af tiden i huse, der ikke tilhørte von Holsten. Huset i Højrup var under St. Jørgens Hospital i Svendborg og havde ikke sædejord, og det var heller ikke tilfældet med det hus, Matthias Bøckmand beboede en kort tid i Sallinge, der tilhørte borger i Fåborg Jens Christensen. Da han og skomager Christen Larsen med familier fraflyttede det i 1681 og det blev synet, bestod det af et stuehus og et ladehus med brøstfældige gærder.¹⁸ Derefter var et hus i Sallinge – igen under St. Jørgens Hospital – familiens hjem i et par år, men i 1684 genantog Matthias Bøckmand sit hus på Gelskov gods i Sallinge. Ved genantagelsen fik han huset uden at betale leje af det, og han fik årligt 18 rigsdaler foruden 4 rigsdaler til frø.¹⁹ Gelskovbogen udtrykker det således: »Matthias Bøckmand er kommet anno 1684 til fastelavn og skal have 27 rigsdaler«. Lønningen udbetaltes delvis i form af naturalier: bukkeskind (dvs hjorteskind), sko, salt, smør, men også som skatter fra forskellige bønder, og en post på godt 16 rigsdaler fra apotekeren tilfaldt Matthias Bøckmand.

Hvordan Matthias Bøckmand drev sit gartneri, vides ikke med sikkerhed, da der aldrig nævnes sædejord til hans huse. Husdyr bortset fra en enkelt ko og nogle svin holdt han ikke, men der var en tjenestepige og et tjenestebud.²⁰ Måske lejede han jord andetsteds, Gelskovs haver drev han i hvert fald som sin fæstejord. Da han forlod Gelskov, blev nemlig ikke blot hans hus, men også Gelskovs haver synet. Den 6. oktober 1688 indstævnedes von Holsten urtegårdsmand Matthias Bøckmand boende i Sallinge angående syn på ikke blot hans hus, men også på Gelskovs haver. Synsmændene afgav beretning den 13. oktober, og haverne dvs haven, abildhaven og urtehaven befandt sig stort set at være i orden. De var forsvarligt og vel anlagt, kun var der vrødet (dvs rodet) i jorden, uden at der dog var sket stor skade. Synsmændene erklærede samstemmende, at »dersom haverne kan få og nyde så godt tilsyn herefter som hidindtil og hegn og gærder kommer i orden, kan haverne blive gode nok«. Haverne bestod af en abildhave med gærder, der lå bagved tærskeladen, en urtehave, der ligeledes var indgærdet, og på begge sider af vejen ind i borggården lå prydhaven omgivet af et stakit. Gærder og stakitter – der var desuden gravet grøfter omkring haverne – var vigtige, fordi de skulle »værge for bæst, svin og andet kræ«. Gærderne bestod bl.a. af tjørnegrene, og her som andre steder i landet var det nødvendigt at indgærde hvert år. Dette år var der ikke blevet gærdet, og gærderne var allerede i uorden. Det var bøndernes opgave at holde dem i god stand ifølge Mat-

thias Bøckmand, og de havde været forsømmelige. Måske havde de endog taget nogle af de tørre grene til brænde? Ansvarer var selvfølgelig Bøckmands som gartner, men måske havde han ikke kunnet få bønderne til at arbejde, eller han havde undladt at tage sig af sagen, fordi han havde opsagt sin tjeneste.

Huset i Salling, der blev overtaget af den nye ridefoged Thomas Sørensen, var i pæn stand bortset fra, at bryggerset intet loft havde over 2¹/₂ fag og vinduerne var brøstfældige. Matthias Bøckmand havde selv opsagt sin stilling med lovligt varsel til den velbyrdige frue, og forholdet til hende, der ellers havde ord for at være meget barsk, synes at have været godt. Han havde oven i købet spurgt hende til råds med hensyn til det nye sted, han fæstede i Heden, og efter at hun havde set det, havde hun ment, at det var udmærket. Fra anden side rejstes det imidlertid alvorlige beskyldninger imod ham, men desværre viser justitsprotokollen ikke, hvordan sagen sluttede – måske er den blevet ordnet i mindelighed ved fru Ides mellemkomst. Stævningen mod Matthias Bøckmand drejede sig nemlig ikke blot om »rigtiggørelse« for hans arbejde med haverne, men også for hans virksomhed som skatteopkræver for von Holsten. Matthias Bøckmand påpegede selv under hele sagen, at han ikke havde påtaget sig en ridefogeds bestilling, så derfor havde han ikke noget ansvar for restancerne. Skatterne havde han givet von Holsten en fortegnelse over, og han havde i øvrigt afleveret pengene i Nyborg eller til von Holsten selv.²¹

Problemerne omkring Matthias Bøckmands virke stammede nok fra, at von Holsten flyttede til Langesø i 1688 og Gelskov derfor fik en forpagter Rasmus Lauridsen, der ansatte førnævnte ridefoged. Indtil da indtog Bøckmand en ret høj social stilling, idet han, selv om han ikke var virkelig ridefoged, som nævnt fungerede som skatteopkræver. Flere gange stævnedes han bønder i restance på von Holstens vegne på Salling herredsting, selv efter at der var kommet en fuldmægtig, Anders Lauritsen, på Gelskov, og han optrådte også på dennes vegne. Da Anders Lauritsen blev fuldmægtig på Findstrup i 1687, fortsatte Bøckmand med at stævne for von Holsten, selv om hans tid på Gelskov var ved at være omme.

En skatteopkrævers rolle skulle der stor smidighed til at spille, og Matthias Bøckmand var i en særdeles vanskelig situation, stillet mellem de mere eller mindre forarmede bønder på den ene side og den ejendomsbesiddende herremand på den anden. I Danmark levede han ikke i det miljø, som hans slægt tilhørte, og hvori han var blevet opdraget, og det er tvivlsomt, om han nogensinde vænnede sig til de nye forhold. Vanskelighederne må von Holsten have været klar over, da han fik Bøck-

mand til at tage til Danmark, og det har sikkert været medvirkende til, at han knyttede gartneren til sig og gav ham en så fremtrædende stilling. På den anden side skabte det også yderligere problemer for Matthias Bøckmand, da forholdet mellem fogder og bønder ofte var meget anstrengt. Tingbøgerne viser, hvordan de to parter hyppigt klagede over hinanden.

På samme måde som Gelskovbogen belyser forholdet mellem Matthias Bøckmand og hans herskab, kaster tingbogen lys over hans sociale position og forholdet til landsbybefolkningen. Bøckmand gik klædt som datidens fornemme folk, måske ikke af forfængelighed, men fordi det faldt ham naturligt, når han havde råd til at betale 11 rigsdaler for en fin klædning. Kjolen var underdragen med gråværk, opslagene ved hænderne var stafferet med gråværk, mens ærmerne dog blot var foret med sort baj. Knapperne var sorte. Bukserne var af fint klæde, foret med hvidt lærred, og lommerne var af gult læder. Dette kom altsammen til at stå i tingbogen den 16. juni 1682, fordi klædningen vist desværre var stjålet på Langeland af to ryttere, der foregav, at den var betaling for gæld.

Sikkert i kraft af sin administrative stilling kom Matthias Bøckmand sammen med fuldmægtigen Peter Krengerup på Brobygård, hvad en dramatisk begivenhed, der fandt sted en julaften ved 10-11 tiden i 1681, viser. Bøckmand, Abigael, Peter Krengerup og familiens pige Kirsten Laursdatter sad nok så hyggeligt inden døre, da en rytter ved navn Niels Ravn kom ridende ind i Matthias Bøckmands gård forbi vinduerne og hen til indgangsdøren. Han steg af hesten og gik ind i stuen, hvor han spurgte efter Peter Krengerup. Denne svarede selv, og så gik Niels Ravn ellers til angreb på fuldmægtigen, som havde klaget over ham – med rette, da han havde slået en af Brobygårds tjenere på værket (geværfabrikken). Niels Ravns våben var et fyrfad, men Bøckmand forhindrede, at det blev benyttet; fadet gik dog i stykker, og ilden fløj om ørene på dem, der var i stuen. Peter Krengerup forsøgte at få Niels Ravn til at sætte sig ned og bød ham på et bæger øl, som han afslog ved at tage sin krabask og dermed slå bægeret ud af hånden på fuldmægtigen. Herfter gik han yderligere til angreb, men Matthias Bøckmand lagde sig imellem, så at ingen led skade. Niels Ravn forlod da stuen, gik ud til den anden rytter, og begge stod så uden for vinduerne og råbte op, mens de skældte på fuldmægtigen, som tog sin bøsse, gik ud og råbte til dem flere gange – både på dansk og på tysk – for at de bedre kunne forstå ham. Matthias Bøckmand foretog sig ikke mere, da hans kone og tjenestepigen tryglede ham om at holde inde for kone og børns skyld. Man kunne jo aldrig vide, hvad der ville hænde i en sådan tumult, og det var oven i købet mørkt. Selv mente han også, at han havde gjort, hvad han kunne, for at

Adolf Hans von Holsten (1630-1694). Ejer af Gelskov fra 1667. Allerede samme år begyndte Matthias Bøckmand at anlægge Gelskøvs haver.

stifte fred, men de to ryttere havde været ganske umulige at tale til rette. Uden for huset endte det da også tragisk. Andre mænd var kommet til stede og havde fået lukket lågen til gården, så at de to ryttere blev forhindret i at komme ind, De havde nu draget deres kårder, og Johan

Adolf, den anden rytter, forsøgte at kravle over lågen. Første gang fik Peter Krengerup talt ham til rette, men anden gang fortsatte han, så Peter Krengerup skød på ham – og han faldt død om på ryggen med sin kårde liggende tværs over livet. Drabsmanden blev idømt mandebod; Johan Adolf havde både kone og børn, og han var efter folks opfattelse nærmest blevet lokket med af den forurettede Niels Ravn, der fremstilledes som en rigtig svire- og slagsbroder.²²

Matthias Bøckmand havde en trofast tjenestepige, der også vidnede til fordel for ham i sagen om den fine klædning (se ovenfor), men ellers kan det se ud, som om nogle af de lokale havde et horn i siden på den fremmede skatteopkræver, der stod sig godt med herremanden og fru. Én anklage lød på, at Matthias Bøckmand ulovligt solgte brændevin i sit hus – med en voksende børneflokk var det vel nødvendigt at søge flere indtægtskilder, og han holdt nok en slags kro, i hvert fald købte bønderne øl hos ham. En langt alvorligere anklage var det, da Anders skomagers kone Gunder Andersdatter opdigtede en ærerørig historie om, at Matthias Bøckmand i 1686, mens fru. var i København, stjal ting og sager på Gelskov. Han var kommet hjem med tværsække fulde af det bedste, der var på gården, med noget kødmad og et fårelår, som han havde skjult i bukserne. Der var åbenbart altid mange gæster i hjemmet, for denne gang var den store stue så fuld af fremmede, at han måtte gå ind i den anden stue for at »losse« sine bukser. Ifølge Gunder var Matthias Bøckmands hus aldrig tomt, det var fyldt med det bedste fra Gelskov, og der stod altid mange sække korn hos Bøckmands. Gunder var så ivrig i sin anklage, at hun bad en anden kone fortælle om Matthias Bøckmands misgerninger til smedens kone, der så skulle fortælle videre til fru Ide, fordi Gunder vidste, at smedekonen »stod vel i hendes bog«. Fuldmægtig Anders Lauritsen krævede, at skomagerkone beviste, hvad hun havde sagt. Hun udtalte sig imidlertid ikke selv, men hendes mand mødte på hendes vegne og sagde, at de ikke havde fortalt noget eller vidst noget om Matthias Bøckmand andet end, hvad der var ærligt og kristeligt og godt. De var rigtig fine naboer, og hvis der var sagt noget, var det sket i ubesindighed. Han håbede, at Bøckmand ville tilgive dem, da de var fremmede fattige folk, og lovede, at de aldrig skulle ske mere til fortræd og ulempe for Matthias Bøckmand og hans familie. Efter denne tilståelse gav Anders skomager og hans kone Matthias Bøckmand deres hænder, og det var han tilfreds med – siger justitsprotokollen.²³

Endnu en sag skal omtales, selv om Matthias Bøckmand ikke var direkte impliceret heri. I juli samme år anklagedes en person ved navn Mathis Hemmingsen, der uheldigvis havde været hos Bøckmands sam-

Ide Rathlou (1644-1700). Hans von Holstens anden hustru. Hun var en streng dame, men Matthias Bøckmand stod sig godt med hende.

men med nogle af bymændene og naboerne i Sallinge, for at have beskyldt flere i sognet for at være troldfolk, og han havde »det«, som kunne påvise, om det var tilfældet. Hvis man lugtede til »det« og dånende, var sagen klar!²⁴ Igen var der foregået noget lyssky hos Matthias Bøck-

mands, og spørgsmålet melder sig, om alle disse sager ikke alligevel blev til nachdel og fortræd for familien. For selv om Matthias Bøckmand så sent som i marts 1688 optrådte som fuldmægtig på von Holstens vegne, flyttede Abigael og Matthias med deres 5 børn til Heden kort efter.

Her boede familien i et jordløst hus uden kvæg, men da der var pige og to mandlige tjenestefolk²⁵, må Matthias Bøckmand have videreført sit gartneri på lejet jord i noget større stil, hvilket var naturligt, nu da han ikke længere var optaget på Gelskov og ingen indtægter havde derfra. Ekstraskattemandtallet den 20. april 1692 opfører ham under Stensgårds gods i Heden: Matthias Bøckmand og hustru, husmand uden håndværk og kvæg. Matthias Bøckmand er sikkert død omkring århundredskiftet, da han findes i kopskatten 1700 og ikke i præstemandtallet et halvt år senere. Abigael boede efter hans død i et af Nordskovs huse i Heden. Hun betalte i 1704 ikke kopskat på grund af armod og skrøbelighed. Et lyspunkt for hende må det have været, at hun trods alt kunne holde pige til sin død omkring syv år senere.²⁶

Børnene var for længst flyttet hjemmefra. Kun to af disses skæbne kendes. Adolf Hans gik i faderens fodspor og blev urtegårdsmand på Søby Søgård i Nr. Søby sogn hos kaptajn Iver Krabbe, og han findes anført som fadder ved barnedåb hos broderen Christian Frederik Bøckmand.²⁷ Denne blev smed, tilsyneladende som den første i slægten. Han lærte klejnsmedehåndværket i Odense og blev svend i 1701,²⁸ men han endte som landsbysmed i Sødinge i Ringe sogn og fungerede mest som grovsmed. Han blev gift med sin mesters enke Malene Nielsdatter, en fynsk pige, hvis far hed Niels Bundesen, og han var muligvis urtegårdsmand i Odense. I hvert fald havde hun en farbroder Bonde Bondesen, der var urtegårdsmand på herregården Egeskov og en fætter Bonde Rasmussen, der var urtegårdsmand på Vedtofte. Der er sikkert ingen sammenhæng mellem Christian Frederiks Bøckmands giftermål med Malene og disse slægtninge, men det viser, at erhvervet som herregårdsgartner efterhånden var ganske udbredt, men ingen af disse blev selvstændige gartnere med gartnerier og planteskoler, som Bøckmannfamilien havde det i Lybeck og Hamborg.

Hvordan ægteparret Matthias Bøckmand og Abigael Nielsdatters sidste år formede sig, vides ikke med sikkerhed hvor langt nede på den sociale rangstige landede de i virkeligheden? Måske var det ikke nogen ringe virksomhed, Matthias Bøckmand havde i Heden, og et bevis på gartneriet høje standard kan være, at den ene søn blev gartner på herregården i nabosognet. Adolf Hans' videre skæbne kendes ikke, og landsbysmeden endte med at lægge navnet Bøckmand bort. Han blev

Christian Matthiassen smed, mest blot Christian smed, og de fleste af hans børnebørn antog navnet Faber. Et af dem blev fader til Peter Christian Frederik Faber, som det ses opkaldt efter smeden i Sødinge, men blot kendt som Peter Faber!²⁹

Noter

Fra 1933 til 1945 arbejdede oberstløjtnant Richardt Faber (1869-1945) med at samle materiale om sin slægt, specielt på mandslinjen. Han nåede at få udarbejdet en slægtstavle for denne, som findes i Slægtsgårdsarkivet i Ringsted samt hos familiens medlemmer. Der foreligger nogle udkast til biografier over de ældste fædrener aner foruden nogle heller ikke færdigskrevne skitser til biografier over hans fader og farfader. Det omfattende materiale, indsamlet i danske og tyske arkiver, har siden 1960'erne været opbevaret i Slægtsgårdsarkivets samlinger. Desværre er meget af materialet forsvundet, fordi Richardt Faber havde en anden til at maskinskrive, hvad han havde gjort færdigt. Mit arbejde har derfor bestået i at fylde hullerne ud og bearbejde de forskellige udkast, samt tilføje nye oplysninger.

1. Gelskovbogen. Holstenschus godsarkiv. Fynske Årbøger 1940 I 2, II 3.
2. Niederstadtbuch 1667-68 s. 122b, Gartenbuch bl. 204. (Lübeck Stadtarchiv).
3. Oplysninger fra Hamborg-grenen til Richardt Faber.
4. Fynske Årbøger 1940 I 2.
5. Troels Lund: Dagligliv i Danmark (5. udg.), bd. I.3., s. 122f.
6. Stephen Dahl: Slotshaven ved Koldinghus. Vejle Amts Årbog 1927.
7. Salling herreds tingbog s. 33b. (Landsarkivet for Fyn).
8. Gelskovbogen s. 133-138.
9. Gelskovbogen 1. januar 1673, s. 392.

10. Se note 9.
11. Gelskovbogen, s. 71, 93, 186.
12. Gelskovbogen s. 249-250.
13. Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie 1870, s. 732.
14. Rasmussen Søkilde og Jørgensen (Kistrup): Hillerslev og Øster Hæsinge Sogne 1881, s. 42.
15. Gelskovbogen s. 245.
16. Konsumtions- og Folkeskatteregnskab 1678-1683 og Regnskab over Kop- og Kvægskat 1682, 1684, 1688. Nyborg amt. (Rigsarkivet).
17. Gelskovbogen, s. 250.
18. Salling herreds tingbog 4. juni 1681, s. 209a.
19. Gelskovbogen, s. 230.
20. Se note 16.
21. Salling herreds tingbog 6. og 13. oktober 1688, s. 295, 298a-b.
22. Salling herreds tingbog 23. juli 1681, s. 230a-233b.
23. Salling herreds tingbog 16. januar 1686, s. 18a-b.
24. Salling herreds tingbog 24. juli 1686, s. 97b-100a.
25. Mandtal til familie- og folkeskat 1697. Nyborg amt. (Rigsarkivet).
26. Ekstraskattemandtal 1710. (Rigsarkivet).
27. Ringe kirkebog. (Landsarkivet for Fyn).
28. Odense smedelavs lavsprotokol I, s. 60, og II s. 226, 245.
29. Personalhistorisk Tidsskrift 1988:2 s. 165-181.

Anna Marie Lebech-Sørensen, f. 19??, cand.mag., lektor ved Rødkilde Gymnasium, Vejle, har tidligere publiceret arbejder i Personalhistorisk Tidsskrift, bl.a. anetavle for telegrafdirektør og forfatter Peter Chr. Fr. Faber (Kendte danskeres anetavler XXVI) i 1988:2. Adresse: Dyrehøget 6, Bredballe, 7120 Vejle Ø.

Peter Bentzon – en vestindisk guldsmed

Af H.F. Garde (1910-92)

En dag i efteråret 1844 da »Madam Cappel«,¹ Anna Heegaards gamle moder, forberedte sig på at forlade sit hus i Kongensgade nr. 1 i Christianssted på St. Croix for at tage ud på landet og besøge sin søn løjtnant Wittrog,² så hendes ca. 16-årige negerpige, den »ufrie«³ Rosa, sit snit til fra et skab at bemægtige sig en æske med nogle smykker, hvormed hun henvendte sig til guldsmed Peter Bentzon i hans hus nr. 52 i samme gade for på en eller anden måde at gøre dem i penge for at kunne betale en lille gæld, hun havde pådraget sig. Hermed startede en tyveri- og hælerisag, der gik gennem flere instanser og endte i Højesteret i København. Den kan ses som et eksempel på, hvor grundigt myndighederne gik til værks i en sag, som man vel nu om dage ville finde ganske ubetydelig.

Sagen begyndte ved, at Rosa den 26. november 1844 var bragt til politikammeret på sin ejerindes begæring i anledning af tyveri, og blev underkastet forhør. Hun kendte ikke sin egen alder, men skønnedes at være omkring 15 år.⁴ Hun forklarede at hun for omtrent seks uger siden var i værelset hos ejerinden en søndag formiddag, da denne klædte sig på for at gå ud og besøge ltnt. Wittrog. En kommode i værelset stod åben, og da ejerinden gik ind i et tilstødende værelse, fandt Rosa lejlighed til at tage en lille »papiræske«, hvori der var fire par guldøreringe og to guldbrystnåle samt en diamanbrystnål, som hun næste formiddag pantsatte til guldsmed Bentzon for »5 gamle realer«, som hun behøvede for at gøre regnskab eller betale for lys, som hun havde solgt til en ringere pris, end hvad de var leveret hende for. »Guldstadset« havde hun ikke været i stand til at indløse før nu for nogle dage siden, da ejerinden skulle rejse til St. Thomas og just da savnede de ommeldte ting og spurgte Rosa, om ikke det var hende, der havde stjålet dem. Rosa havde da straks henvendt sig til Bentzon og fået øreringene og brystnålene tilbage. Ejerinden påstod imidlertid at der manglede en guldfingerring, som Rosa fik besked på at skaffe til veje inden hun kom tilbage fra St. Thomas. Det havde Rosa dog ikke været i stand til, da Bentzon benægtede at have modtaget nogen ring. – Efter forhøret blev Rosa indsat i arresten.

Næste dag, den 27. november 1844, indfandt Wittrog sig på politikammeret medbringende æsken, som »blev befunden at indeholde 4

Brystnåle, 4 par Ørenringe, 3 Guldlåse (1 flad og 2 runde) så og en liden Stræng Granater, hvilket alt af bemeldte Rosa var stjålet, og som senere fra Guldsmed Bentzon har været tilbageleveret med Undtagelse af en Guldring.«

De følgende dage indtil 6. december var der gentagne afhøringer af Rosa og Bentzon, foruden af Bentzons kone og af Rosas søster Mary Coker, der ikke havde haft noget med tyveriet at gøre, men som havde hørt om det da mad. Cappel vendte tilbage fra St. Thomas, og som sammen med sin broder Johnny og deres moder Poulaine havde været behjælpelig med at få tingene tilbage fra Bentzon, herunder et par brystnåle, der måtte være faldet ud af æsken. Guldringen, som Rosa påstod at have solgt til Bentzon for 10 styver, kom ikke til veje. Bentzon benægtede kategorisk at have købt noget af Rosa; han havde taget sagerne som en slags pant for de realer, han havde forstrakt hende med, og havde givet æsken tilbage – uden at få de udlagte penge – »da han ikke skøttede om at beholde den«. I øvrigt anså han ikke sagerne – hvis værdi han ville anslå til ca. 3¹/₄ dollar – for andet end hvad også folk af den ringeste klasse kunne eje. Han havde derfor ejheller haft opmærksomheden henledt på disse sager, da mad. Cappel, før hun rejste til St. Thomas, havde sendt sin trofaste »cook« Madlane (af Bentzon benævnt »en aldrende Negerinde«) til ham og de to andre guldsmede i byen med bud om, at mad. Cappel havde mistet nogle guldsager, og at hvis nogen skulle komme og tilbyde slige ting, skulle han anholde dem. Bentzon ville i øvrigt gerne give én eller et par guldringe i stedet for den bortkomne, hvis sagen dermed kunne droppes. Han indrømmede, at han godt kendte Rosa og vidste, at hun tilhørte mad. Cappel og erkendte, at han et par gange af politimesteren var blevet pålagt »ei at befatte sig med Køb eller Modtagelse af deslige Ting fra mistænkelige Personer, men han angav ei i det nu omhl. Tilfælde at have haft nogen Mistanke, da Rosa sagde ham at være givet de omhl. Ting for til hende skyldige Penge, og at der for nærværende Tid er saamange, der af Trang maa skille sig ved deres Guldsager, saa at det ikke er til at skønne, hvem der egentlig er mistænkelige Personer, hvilket Politimesteren dog foreholdt ham især at være Tilfældet med Ufrie...«.

Angående granaterne, som Rosa havde givet til en »fripige« Maria Petersen, som på Mary Cokers foranledning havde leveret dem tilbage, var der tvivl om, hvor mange der egentlig havde været; de tilbageværende var nemlig ikke nok til en halskæde til en voksen, og Rosa måtte tilstå, at hun havde beholdt nogle af dem til et halsbånd til en dukke.

Politiforhøret sluttede den 6. december 1844, hvor guldsmed Thurland³ efter anmodning vurderede smykkerne til i alt 17 dollar 34 cent.

Løjtnant Wittrog var mødt og tilkendegav, at hans moder, mad. Cappel, formedelst upasselighed ikke selv kunne indfinde sig, men at hun havde bemyndiget ham til på hendes vegne at erklære, at hun kun ønskede Rosa straffet efter politimesterens kendelse for det af hende nu for første gang begåede tyveri, og m.h.t. Bentzon måtte overlade til politimesteren, hvorledes samme ville anse ham for det her under forhøret mod ham oplyste, eller den mistanke, som derved mod ham var opstået.

Ved dommen af 20. december 1844 bestemte politimester Friederichsen, at Rosa under hensyn til hendes enfoldighed og uerfarenhed og hendes stilling som ufri skulle straffes med korporlig revselse, der skønnedes at burde fastsættes til 40 slag ris, og derefter »relaxeres« fra arresten. M.h.t. Bentzon anførtes det, at selv om det i forhøret oplyste vel ikke kunne afgive noget lovligt bevis mod ham, så var der vakt en »så grundet formodning« mod ham, at han ikke ville kunne undgå at dømmes for »ulovlig adfærd« med de af Rosa stjalne ting. Under hensyn til, at Bentzon i 1831 var pålagt en mulkt på 25 rdl. for ulovlig handel (med et par sølvseer) og i 1838 havde været under tiltale for et lignende forhold, hvor han dog var blevet frifundet ved overretten, blev han idømt en mulkt på 50 rdl. »til dette steds fattigvæsen«.

Denne politiretsdom kunne generalguvernør Peter v. Scholten ikke acceptere (resol. 4. januar 1845),⁶ hvorfor sagen ved skrivelse af 18. januar 1845 fra den vestindiske regering blev indbragt for den vestindiske landsoverret »for der at foretages blandt de første sager«. Allerede 27. januar 1845 blev overretten »sat« til behandling af sagen (sag nr. 2/1845). Kammerassessor Arnesen blev befalet som aktor og mødte ved auditør Birch, medens prokurator C. Kierulff mødte i stedet for den beskikkede defensor Stakemann, der var på St. Thomas.

Den 29. januar 1845 fremlagdes anklageren Birchs indlæg af 27/1, der gik ud på at det af Bentzon udviste forhold måtte høre under begrebet tyvshæleri, og at politimesteren ikke havde haft hjemmel til at behandle sagen. Overretten kunne derfor heller ikke optage sagen til behandling, før vedkommende af regeringen var sat under formelig tiltale. Birch henstillede derfor, at overretten foreløbig kendte politiretsdommen »uefterrettelig«; men hvis denne mening ikke måtte vinde medhold, bad han om en passende »anstand« for at deducere sagens realitet.

Den 1. februar 1845 fremlagde forsvareren Kierulff sit indlæg af samme dato. Han fandt intet bevis mod Bentzon for hæleri eller andet ulovligt forhold og hævdede, at politimesterens hele dom ikke bestod af andet end gisninger og slutninger, som »både de facto og de jure« var ubeviste og følgelig uhjemlede. Han harcellerede stærkt imod, at politime-

steren havde henvist til sagerne fra 1831 og 1838; for i 1831 var Bentzon lige ankommet fra USA, hvor al handel var fri, og i 1838 var han jo blevet frifundet. Han nægtede kategorisk at Bentzon havde handlet i ond tro, og nægtede at politimesteren havde været berettiget til at fremstille ham som juridisk mistænkt; han henviste til princippet om, at det var bedre at lade 99 skyldige undgå straf end at straffe én uskyldig. I øvrigt brugte han meget skarpe ord mod Friederichsen, der havde taget sagen under behandling trods de »hyppige Erindringer han successive har modtaget af sine Overdommere«. Overretten fandt det i sin dom af 5. februar 1845 klart, at politimesteren havde været inkompetent, hvorfor politiretsdommen kendtes »uefterrettelig«.

Ved skrivelse af 14. februar 1845 til byfoged Didrichsen beordrede den vestindiske regering justitssag anlagt mod guldsmed Bentzon for hæleri. Samtidig blev Arnesen påny beskikket som aktor og Kierulff som defensor. Den 18. februar 1845 blev Christiansteds extra bytingsret sat under kst. byfoged Fritz William Didrichsen, og samme dag startede en ny forhørsrække, som fortsatte den 21. februar, hvor guldsmed Thurland gav nærmere forklaring om sin vurdering, som ville have været lavere, hvis tingene blot skulle betragtes som »gammelt guld«. Både Rosa og Bentzon afgav nye lange forklaringer, tildels stridende imod, hvad der var kommet frem under politiforhøret, og der blev ytret tvivl om, hvad der egentlig havde været i æsken, og hvor Bentzon havde anbragt den – i et glasskab, hvor han havde sager til salg, i en glaskasse på disken eller i en skuffe foran det sted, hvor han sad og arbejdede. I hvert fald måtte æsken være væltet, og en brystnål, som der var en del diskussion om, være faldet ud.

Mad. Bentzon forklarede, at hun ikke havde set den omspurgte æske med guldstads i glaskassen. Der var på disken eller foran hvor hendes mand arbejdede en skuffe, hvor han lagde de ting, han arbejdede på, og som sædvanligvis stod åben. Hun kom kun nu og da i værkstedet og vidste derfor ikke, hvad der foregik, men var dog klar over, at hendes mand købte gammelt guld, når sådant blev tilbudt ham.

Foreholdt sine modstridende forklaringer erklærede Bentzon, at han ved politiforhøret havde været så »agiteret og forbitret« over den mod ham gjorte beskyldning, at han knap vidste, hvad han sagde.

Den 1. marts 1845 »fremstod« ltnt. Wittrog efter tilsigelse og forklarede, at han – der i øvrigt aldrig havde talt med Rosa om det passerede – ikke vidste, hvad dag hans moder havde sendt Madlane omkring til guldsmedene for at advare dem. Han havde talt med sin moder derom, men hun kunne ikke huske dagen, hvorved han bemærkede »at hans moder er en meget gammel kone mellem 70 og 80 år og ikke kan huske

eller er svag på hukommelsen«. Både Bentzon og Rosa blev igen forhørt om det vigtige spørgsmål, hvorvidt de stjalne ting var tilbageleveret før eller efter at Madlane havde henvendt sig til ham, men nogen klarhed blev ikke opnået. Hermed sluttede forhøret.

Den 8. marts 1845 fremlagde Birch på anklageren Arnesens vegne et meget langt og skarpt indlæg af s.d., der konkluderede i en indstilling om, at tiltalte blev »anset« med den i forordning af 11. april 1840 § 22 fastsatte straf for første gang begået hæleri, således at der ved straffens fastsættelse blev taget hensyn bl.a. til hans tidligere også ved køb af stjalne koster fra ufrie udviste mislige forhold trods udtrykkeligt påbud mod sådant. I et retsmøde den 13. marts 1845 bemærkede dommeren, at han efter at have læst aktors indlæg havde fundet det passende at afhøre mad. Cappel (afhøringen var påbegyndt samme dag), hvorpå sagen udsattes til den 17. marts.

Under afhøringerne den 13. marts forklarede Susanne Cappel at hun ikke kunne huske, hvornår hun sendte Madlane til Bentzon med besked om, at hun havde mistet noget guldstads, og at han måtte anholde det, hvis nogen kom for at sælge noget. Ejheller huskede hun, om det var samme dag eller flere dage efter budsendingen, at hun fandt æsken med sagerne i sit skab. Hun erindrede dog, at dette var en søndag morgen, og at hun kort efter tog til St. Thomas. Da hun kom hjem derfra gav hun Poulaine og Mary Coker besked på at hente de manglende ting hos Bentzon, nemlig to brystnåle og to ringe, nemlig en med hvide sten og en bred, tyk guldring med et hul, hvori der havde »sat« en diamant; men kun den ene brystnål og den ene ring kom tilbage, ikke den tykke guldring. Samme dag hun havde sendt Madlane med »budskabet« havde hun i øvrigt sendt to par ørenringe med for at få dem »afpudsede« (for 8 realer); dem fik hun tilbage samme dag. Bentzon, der var til stede under afhøringen, mente at der kun havde været én brystnål i æsken og kun én guldring, den med hvide perler. Mad. Cappel fastholdt dog sin forklaring og erklærede, at de omhandlede var fjernet fra hendes gemmer mod hendes vidende og vilje, og at hun frafaldt erstatning for det savnede, nemlig en guldbrystnål og en tyk guldring. Efter at hendes forklaring var blevet oplæst for hende »i det engelske sprog« godkendte hun denne og aflagde ed herpå.

Næste dag, den 14. marts, afhørtes endelig Rosas 22-årige broder, den ufri John Francis, ligeledes tilhørende mad. Cappel, der sagde at han havde truet Rosa til at sige, hvor de savnede ringe og brystnåle befandt sig, men i øvrigt ikke havde befattet sig med sagen, bl.a. fordi han ikke boede hos mad. Cappel men var i »employ« hos hr. Wittrog.

Den 17. marts 1845 mødte prokurator Kierulff og fremlagde sit defen-

sionsindlæg. Han henviste til sit indlæg af 1. februar 1845 til overretten og protesterede mod aktors indlæg af 8. marts, hvori der efter hans mening var lagt for stor vægt på Rosas og hendes slægtninges forklaringer. Trods Bentzons flere gange ændrede udsagn mente han, Bentzons alder taget i betragtning, ikke at der var tilvejebragt noget bevis for ond tro.

Efter at retten forgæves havde søgt at få dokumentation for Bentzons alder (se senere), blev sagen optaget til dom, og den 26. marts 1845 blev han af F.W. Didrichsen idømt 40 dages simpelt fængsel på sædvanlig fangekost samt betaling af sagens omkostninger.

Allerede ved brev af 5. april 1845 indankede den vestindiske regering (P. v. Scholten, F. Oxholm, Kunzen) sagen for landsoverretten »for der at foretages blandt de første sager«, og her startede sagen den 12. april (sag nr. 9/1845), hvor anklageren, Arnesen, påstod stadfæstelse – evt. skærpelse – af byretsdommen, medens Kierulff under henvisning til sine tidligere indlæg samt Bentzons alder og slette hukommelse krævede frifindelse.

Den 3. maj 1845 afsagde justitiarius C.F. Kunzen kendelse, bl.a. om at de omhandlede smykker burde vurderes af en anden guldsmed end Thurland, da Bentzon havde fundet dennes vurdering for høj. Dette skete ved et forhør i bytingsretten den 6. maj, hvor guldsmed Ch^s Owen, Christiansted, anslog sagernes værdi til 11 dollars 98 cent – eller hvis de skulle vurderes som gammelt guld til 4 dollars.

Den 22. maj 1845 afsagde overretten (Kunzen, Fæster, Bahneberg) følgende dom: »Extra Bytingsrettens Dom bør ved Magt at stande, dog saaledes at Straffetiden bestemmes til 80 Dage.« Den 26. maj forkyndtes dommen for Bentzon, som ønskede appel, og allerede ved brev af 28. maj blev sagen af regeringen indbragt for Højesteret »for der at foretages blandt de første sager.«

Anklager ved Højesteret var Jean Baptiste L.C.E. Buntzen⁷ og forsvarer Carl Ch.B. Liebenberg,⁸ to højt ansete advokater, og allerede den 2. oktober 1845 blev sagen domsforhandlet i Højesteret, hvor ni assessorer deltog. Første votering, afgivet af den nylig tiltrådte Jacob Koefoed,⁹ gengives her (det er med undren man ser, at både Bentzons og mad. Capps navne er stavet forkert!):

»Guldsmed Peder Bentzen af St. Croix sigtes under denne Sag for Hæleri m.H.t. nogle Bijouterier, som en Negerpige ved Navn Rosa havde fra-stjaalet sin Madmoder, Md. Capeln, og henbragt til ham, der havde laant hende derpaa 5 Realer. Da Mad. Capeln opdagede Tyveriet, vedgik Rosa dette og henvendte sig til B., som leverede Æsken tilbage, men – efter hendes Forklaring – med det Paalæg at sætte den i et Skab, hvor den atter

kunde findes. Md. Capeln sendte derefter Bud til B. om at anholde Pigen, hvis hun atter skulle indfinde sig hos ham. B. har imidlertid bestemt nægtet tidligere at have afskøbt Rosa noget, skjøndt han vedgik at have laant hende de 3 sic! for Guldstadset, hvilket han dog ingen Formodning havde om, at det var stjaalet Gods, ligesom han ogsaa strax leverede Æsken tilbage, da han erfarede det. Skjøndt nu vel B. abinitio kunde have næret Tvivl om en Negerpiges Berettigelse til at pantsætte, saa mener jeg dog ikke, at man mod hans Benægtelse kan statuere, at han har været in mala fide, da der ei er noget Beviis for at han har havt en Formodning om, at Kosterne vare stjaalne, og at han vil derfor være at frifinde... «.

De øvrige assessorer var stort set enige heri. At Bentzon trods frifindelsen skulle betale sagens omkostninger begrundedes med, at han havde »fortiet at Rosa havde leveret ham saadanne Ting«. Dommen lød således:

»Peder Bentzen bør for Actors Tillale i denne Sag fri at være. I Henseende til Actionens Omkostninger bør Lands-Overrettens Dom ved Magt at stande. I Salarium til Advokat Buntzen for Højesteret betaler Tiltalte 20 Rdl. d.v.Ct.«

Hvem var nu denne guldsmed, der lød det gode dansk-norske navn Bentzon lige som den i 1827 afdøde, norskfødte tidligere generalguvernør? Ja, det forsøgte retsmyndighederne et par gange at finde ud af – uden større held.

Ved et forhør den 28. februar 1845 for Christiansteds extra bytingsret, hvor sagen som foran nævnt begyndte forfra efter den ugyldige politiretsdom, forklarede Bentzon »paa given Anledning« at være født på St. Thomas 1783. Han forlod St. Thomas som 8-årig og blev sendt til Philadelphia »for sin Opdragelse«, og her lærte han guldsmedeprofessionen. Han ankom til St. Croix første gang 1805 og opholdt sig her omtrent 13 år, arbejdende i sin profession, hvorefter han returnerede til Philadelphia. 1830 kom han igen til St. Croix og havde siden boet og arbejdet som guldsmed i Christiansted. Han var gift og havde ni børn, hvoraf et var gift, og han bekendte sig til den danske lutherske kirke.

Den 21. februar 1845 blev Bentzon spurgt, om han havde borgerbrev, hvortil han svarede, at han udtog borgerbrev i general Oxholms tid (1814-16), men at han havde mistet det ved en ildebrand i Philadelphia. Den 1. marts 1845 fik han igen stillet spørgsmål om dette borgerbrev og sagde da, at det gik ud på at gøre ham til dansk borger (citizen), men ikke som guldsmed. Dommeren fremlagde imidlertid attest fra regeringssekretariatet om, at det ikke kunne ses, at guldsmed Bentzon havde ud-

taget borgerbrev. Bentzon sagde så at »det maa have været et Fribrev, hvorhos han dog bemærker, at han er frifødt«. Det er det eneste i sagen der antyder, at han hørte til den efterhånden store gruppe af frikulørte.

Efter forgæves forsøg på at få en dåbsattest fra St. Thomas bemærkede dommeren den 22. marts 1845, at han ikke havde kunnet erholde tiltaltes døbeattest, men fremlagde ekstrakt af kriminalprotokollen, hvoraf det fremgik at tiltalte under en foregående justitssag i 1838 havde angivet at være 50 år. »Under nærværende Forhør har Tiltalte forklaret at være født paa St. Thomas i Aaret 1783, hvorefter han altsaa skal være 62 Aar gammel, og da dette stemmer med Tiltaltes Udseende og han er en graahaaret mand, og det er bekendt, at Tiltalte har voxne Børn, hvoraf en for mange Aar siden er gift, skønnede Retten ..., at Tiltalte Guldsmed P. Bentzon med Sikkerhed kan antages at være henved 60 Aar.«

I et »Mandtal over de Friefarvede i Christiansted Jurisdiction på St. Croix« 1816 finder man under Compagnigade Peter Bentzen, mustice, 30 år, født på St. Thomas, men han har ingen døbeattest og kan ingen skaffe, »har været her 8 Aar«. Hans kone, Rachel Bentzon, mustice, 18 år, romersk-katolsk, har døbeattest der viser, at hun er frifødt; de har tre børn mellem 4 år og 4 måneder, alle født på St. Croix og alle døbt romersk-katolske.

Det er sandsynligt at Peter Bentzon som mustice er barn af en hvid fader og en mulatinde, der vel har hørt til den anglikanske kirke, og det er måske gennem hende, han som dreng er sendt til slægtninge eller venner i Philadelphia. Han kan muligvis være søn af den norskfødte exam. jur. Jacob Bentzon (1754-1816), som fra slutningen af 1770erne opholdt sig en længere årrække på St. Thomas som auditør og advocatus regius og først indgik ægteskab 1803 efter at være vendt tilbage til Norge.

Ved den første egentlige folketælling, 1. oktober 1841, opgiver Peter Bentzon, Jeweller, sin alder til 60 år og konens til 42 år; der er seks børn på listen, det ældste 26 år, født på St. Croix, tre børn på 18, 16 og 12 år født i Philadelphia, og de to yngste på 8 og 3 år født på St. Croix. Disse to hører til den lutherske kirke ligesom faderen, der åbenbart efter ca. 1830 at være vendt tilbage til St. Croix har forladt sit anglikanske ståsted.

Noter:

1. Mad. Cappel hed egentlig Susanna Uytendahl men havde i 1790erne fået to børn med en københavnsk skibskaptajn, Hans Cappel, der havde sikret hende og børnene økonomisk (se min artikel "Samboinden Charlotte Amalie Bernard og hendes efterkommere", Persh.T. 1971, s. 211-27).
2. 1803-51, se den i Note 1 nævnte artikel.

Han ejede og beboede ejendommen "Aldershvile".

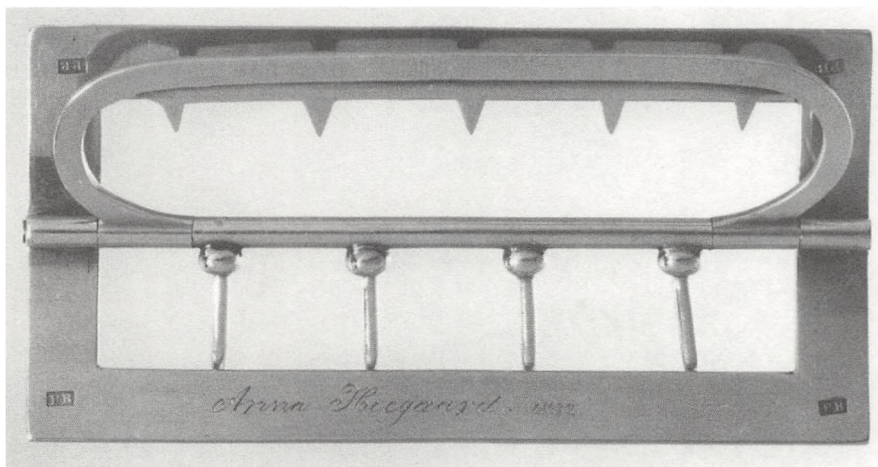
3. Betegnelsen "ufri" i stedet for slave blev foreslået af Peter v. Scholten i 1834 og fik kgl. stempel ved forordning af 10/5 1840 (H. Lawaetz: Peter v. Scholten, 1940, s. 149 med note s. 252).
4. Ved folketællingen 1841, hvor der var særli-

- ge skemaer for ufri (unfree), ejede Susanna Uytendahl, der underskriver sig "Sus Capple", 8 ufri, nemlig Pauline, 47 år ("Washer") og Madlane, 44 år ("Cook") samt 6 "houseservants" fra 30 til 6 år, deriblandt Rosaline, der angives at være 12 år.
5. George Thurland, gift på St. Croix 4/7 1820 med jomfru Francis Owen, begge af den engelske kirke. Har for myndighederne bl.a. udført politiskilte (1835), 50 stk. hundetegn (1837), et sæt guldvægte (1841). – Flere medlemmer af min familie har spisebestik udført af ham.
 6. Scholten var meget på vagt over for, om der skete de kulørte uret.
 7. Jean Baptiste Louis Camille Edouard Buntzen (1809-85), 1838 HR advokat, 1848 medlem af den grundlovgivende rigsforsamling.
 8. Carl Christian Birch Liebenberg (1804-65), 1833 HR advokat, 1854-56 kabinetssekretær hos Frederik VII.
 9. Jacob Koefod (1791-1868), assessor i HR fra 1/10 1845; hans broder Georg A. Kofoed (1789-1855) havde i 25 år (indtil 1839) været assessor i den vestindiske Landsoverret.

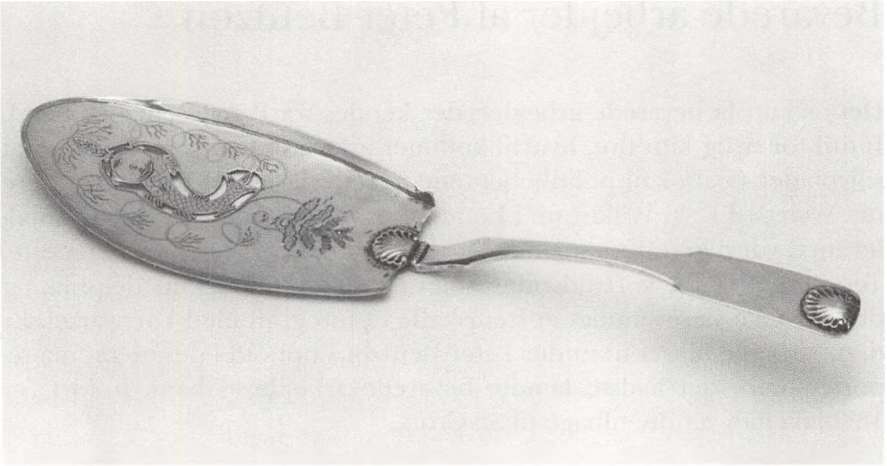
H. F. Garde, (1910-1992) fhv. ankechef, ovenstående er baseret på et efterladt manuskript, der således blev hans sidste genealogiske arbejde

Bevarede arbejder af Peter Bentzon

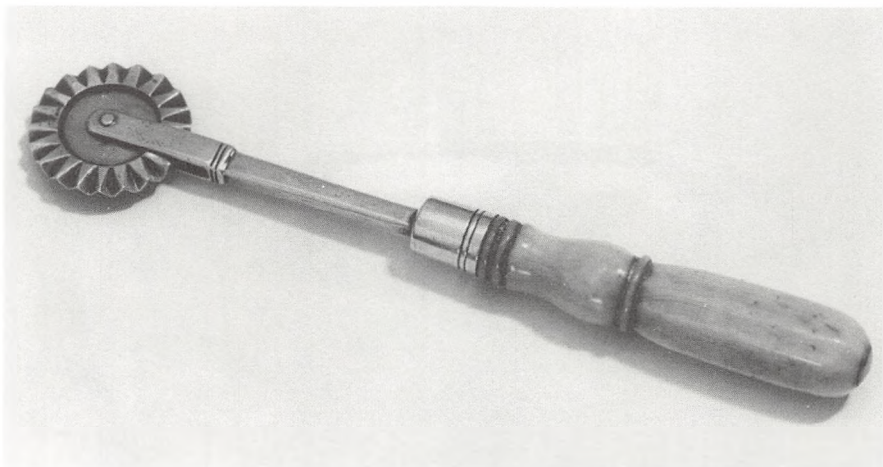
Det er kun få bevarede arbejder, der kendes fra Peter Bentzons hånd. Indtil for nylig kun fire, hvortil kommer arkivalisk belæg for levering af sølvplader (skilte) til politibetjentene i Frederiksted 1816. Takket være mr. Wynyard R. T. Wilkinson i London er det nu muligt at forøge antallet med yderligere to, en kalk eller bæger (figur 5) og en lille tepotte. Tepotten blev for kort tid siden solgt på en auktion i Philadelphia, og det har ikke været muligt at fremskaffe et fotografi med kort varsel. Er dette arbejde blevet til under Peter Bentzons ophold i denne by, må tepotten være det ældste kendte bevarede arbejde af ham, udført før 1830, da han vendte tilbage til St. Croix.

Figur 1. Bæltespænde af guld. På bagsiden senere gravering: Anna Heegaard 1832. Stempet i alle fire hjørner: PB. Ved stemplerne indridset: dwt 30-. Dvs. pennyweight 30- à 1,555 g, ialt 46,65 g. H.: 8 cm. Br.: 3,9 cm. Bæltespændet, hvis høje, smalle form var mode i 1830'erne, er ifølge familietraditionen en gave fra generalguvernør Peter von Scholten til Miss Anna Heegaard 1832. Privateje. Nationalmuseet, Elswing fot. 1971.

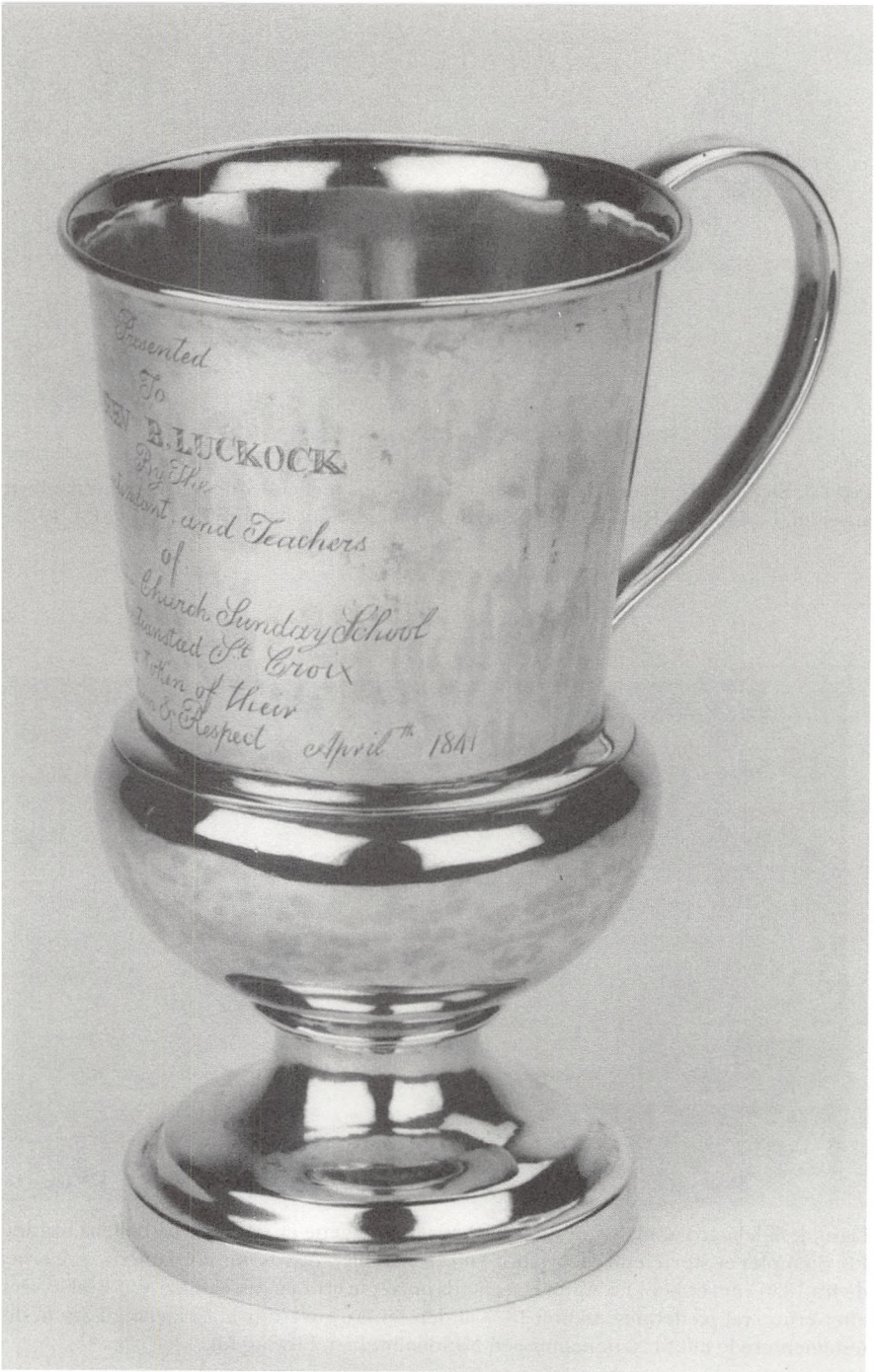
Figur 2a og b. Fiskeske af sølv. Stemplet ved skaftets fod: PB (samme stempel som på spændet), samt på skaftets bagside (fig. 2b): P. Bentzon. L.: 33 cm. Br.: 8 cm. Fiskeskeen i det såkaldte muslingemønster er kendt såvel i Europa som i Nordamerika, især fra 1830'erne. Privateje. Nationalmuseet, Elswing fot.

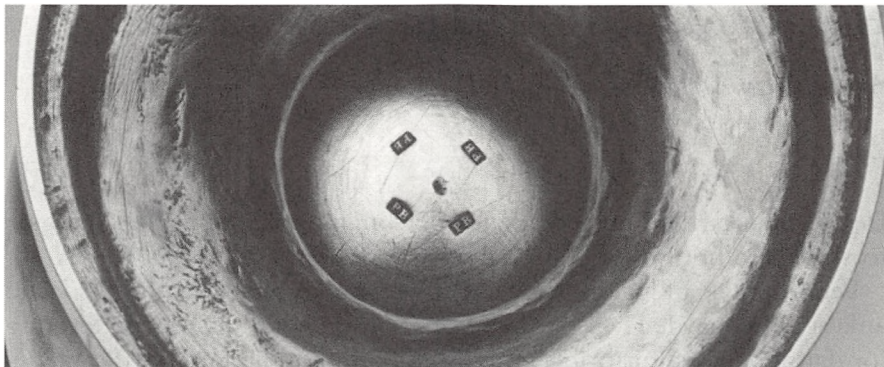

Figur 3. Klejnespore af sølv med bentskaft. Stemplet på mellemeddet: PB som ovenanførte arbejder. L.: 14,3 cm. Hjulets diam.: 2,6 cm. Privateje. Nationalmuseet, Elswing fot. 1972.

Figur 4. Sideboard af mahogni med sølvbeslag. Beslagene er stemplet på bøjlels bagside: PB. Stemplet er større end de ovenfor anførte. Møblet, utvivlsomt nordamerikansk arbejde fra 1830'erne, er købt fra Anna Heegaards bo af guvernementssekretær van Brakle. Derefter erhvervet på dennes auktion 1888 af den senere guvernør L. C. Helweg-Larsen, der testamenterede det til Nationalmuseet. Nationalmuseet, Elswing fot.

Figur 5. Kalk eller bæger af sølv. Stemplet under bunden (fig. 5b): PB, på fodrandens inderside (fig. 5c): P. Bentzon. På siden graveret: Presented To The Reverent B. Luckock By The Superintendent, and Teachers of St. John's Church Sunday School In Christiansted St. Croix as a token of their Esteem & Respect April 1841. H.: 17,5 cm. vægt: 520 g. Benjamin Luckock (1792-1846) voksede op som kvæker i Coalbrookdale, Staffordshire, England, men gik senere over til den Anglikanske kirke. Efter en tid som sognepræst på øen Monserrat i Vestindien, hvor hans første kone døde, kom han i oktober 1832 til St. Croix som præst ved St. Paul's Anglican Church i Frederiksted. I 1834 giftede han sig med Louise Augusta von Krause. En kørselsulykke i 1835 nedbrød hans helbred, og i 1841 vendte han tilbage til England. Han omtales i samtiden som dygtig og nidkær. Genstanden er nedarvet i familien til vor tid. Proveniensen er venligst meddelt af mr. Wynyard R. T. Wilkinson, der også har formidlet fotooptagelserne. Privateje. A. C. Cooper fot. London 1993.

H. F. Garde 1910-1992 in memoriam

Af Inge Mejer Antonsen

Den 29. marts 1992 mistede dansk personalhistorie en af sine flittigste forskere, Hother Friboe Garde, der var født den 3. april 1910.

Ved siden af sin juridiske karriere, senest som ankechef i Den sociale ankestyrelse, havde H. F. Garde fra ungdommen interesseret sig levende for dansk personalhistorie, rundet som han var af en familie, der på flere måder har påkaldt sig opmærksomhed.

Bedstefaderen var søofficer og som sådan på flere togter til Dansk Vestindien, hvor han også hentede sin hustru Anna Knudsen, datter af garnisonslæge Adrian Benoni Bentzon Knudsen. Svigermoderen, født Miller, var niece til Peter von Scholtens Anna Heegaard, og havde sammen med sin søster arvet Scholtens landsted "Bülowsminde" uden for Christianssted.

Allerede 1952 kom Gardes første artikel i Personalhistorisk Tidsskrift, omhandlende bedstefaderen og hans breve fra Vestindien. Disse blev i 1962 omredigeret, suppleret og udgivet som bog i På Orlogstogt til Vestindien for 100 år siden. Brevene giver et glimrende billede af livet i tropekolonien. Seks år senere kom så artiklen om Anna Heegaard og Peter von Scholten, hvor der for første gang på dokumentarisk grundlag gøres rede for forholdet mellem de danske embedsmænd og planteres løse samliv med negerkvinderne og om de frikulørtes forhold. Artiklen bygger på dybtgående studier i de vestindiske lokalarkiver.

Slægtstavlen over Samboinden Charlotte Amalie Bernard og hendes efterkommere, der udkom i 1971, belyser Anna Heegaards slægt.

Søofficersfamilien Garde har naturligvis også været genstand for H. F. Gardes genealogiske studier. I 1987 kom således kontreadmiral T. V. Gardes anetavle. Slægtens oprindelse på dansk grund er belyst i afhandlingen Universitetets ridefoged i Roskilde Christen Knudsen og hans nærmeste efterkommere (1967-68, 1969).

Artiklen om Peter Bentzon. En vestindisk guldsmed, der bringes i dette nummer af Personalhistorisk Tidsskrift, er resultatet af mange års studier omkring Bentzons virksomhed.

H. F. Gardes arbejde hviler på solide arkivalske studier. Artiklerne er altid udbygget med omhyggelige noteapparater, der er en guldgrube for forskere i de samme emner. Man er altid sikker på, at er en sag undersøgt af Garde, er den usvigelig korrekt.

Man gik aldrig forgæves til H. F. Garde efter oplysninger om vestindiske slægtsforhold, få var så hjemme i vore koloniarkiver som han. H. F. Garde vil blive savnet både p.g.a. hans fine menneskelige egenskaber og som den dybtgående og sobre forsker han var.

H. F. Gardes artikler i Personalhistorisk Tidsskrift:

- 1952: På Station i Vestindien for 100 år Siden. Uddrag af breve fra H. G. F. Garde. Rettelse (13. rk. bd. I, p. 114-144 + 198).
- 1958: Anna Heegaard og Peter von Scholten (13. rk. bd. VI, p. 25-37).
- 1960: Den mystiske "Gaus" (Johann Carl Friederich Gauss, professor i Göttingen) (14. rk. bd. II, p. 127-129).
Vestindiske jurister (14. rk. bd. II, p. 177-189).
Rettelser og tilføjelser til Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris m.fl. (14. rk. bd. II, p. 190-198).
- 1962: Generalguvernør Adrian Benoni Bentzon og hans vestindiske efterkommere (14. rk. bd. IV, p. 9-22).
- 1963: Prokurator, skønånd og patriot. Philip Julius Knudsen 1792-1850 (14. rk. bd. V, p. 161-169).
- 1967-68: Universitetets ridefoged i Roskilde Christen Knudsen og hans nærmeste efterkommere. Supplement (15. rk. bd. II, p. 139).
- 1969: Suppl. (15. rk. bd. III, p. 183).
- 1971: Samboinden Charlotte Amalie Bernard og hendes efterkommere indtil 5. led. Et bidrag til de dansk-vestindiske Øers personalhistorie (15. rk. bd. V, p. 211-227).
- 1973: Breve fra H. C. Knudsen, St. Croix, til J. G. Adler (16. rk. bd. I, p. 1-42).
- 1983: Gamle Knudsens andet ægteskab – 4 francesser og deres slægt (efterkommerne af Pierre Sevin (1667-1727) i fire led) (83:1, p. 1-13).
- 1987: Kendte danskeres anetavler XXII. Kontreadmiral T. V. Gardes anetavle (87:1, p. 25-39).
- 1989: Lizzie Miller – Adda Ravnkildes veninde. En vestindisk piges historie (89:1, p. 1-27).
- 1991: "Vor flittige Modellerer" – F. L. Zuschlag (1759-1808) (91:1, p. 25-47).
Kgl. gartner Lars Rude – et supplement til kontreadmiral T. V. Gardes anetavle (91:2, p. 221-222).
- 1992: Kgl. gartner Lars Rudes 2. ægteskab. Supplement til kontreadmiral T. V. Gardes anetavle (92:2, p. 234-235).
- 1993: Peter Bentzon. En vestindisk guldsmed (93:1, p. 68-78).

Orientering

Personalhistorisk Tidsskrift – en nøgle

Indholdsfortegnelsen til 110 årgange af Personalhistorisk Tidsskrift

Nu bliver det let at arbejde med det store personalhistoriske, slægtshistoriske og almenhistoriske stof, som findes i Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990. Nu kan alle nemlig købe et prægtigt hjælpemiddel, som indeholder:

1. En systematisk indholdsfortegnelse. De 5 gamle indholdsfortegnelser er samlet til én, kontrolleret, udvidet og ajourført med de seneste 12 årgange. I den kan man søge på emner – under emnet »kilder og materialesamlinger« er der for eksempel underafsnit som henviser til: Fortegnelser over fødsler, dåb, vielser, dødsfald og begravelser. Desuden er der, hvad der ikke var i de 5 gamle indholdsfortegnelser:
2. Register over 1.760 forfattere og anmeldere.
3. Register over titlerne på 2.915 artikler.
4. Register over titlerne på 1.023 anmeldelser.

De sidste to registre rummer 5.000 opslagsord, hvor der som noget helt særligt ikke blot kan søges på person- og slægtsnavne, men også på andre betydende ord i titlerne, altså for eksempel: ansøgning, apotek, apoteker, Arbin, Arctander, Arden, Arentzer, arkitekt, arkiv, arkivadresse, arkivalier, arkivkundskab eller: Reventlow, rektor, rejse, rejsebog, rejsetilladelse, rejseunderstøttelse, rekruttering osv.

Bogen er selvfølgelig solidt indbundet, den er på 400 sider, og alligevel koster den kun 300 kr. for medlemmer af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie og 350 kr. for ikke-medlemmer.

Hvem forsker hvad

HFH 1992 udkom planmæssigt den 1. september i det sædvanlige appetitvækkende udstyr, når vi nu selv skal sige det. Vi modtog 349 indlæg, men kun de 333 nåede at komme med inden for den fastsatte tidsfrist. Vi strakte os endda langt, så vi kun fik 4 uger til arbejdet, men det er for kort tid. Derfor har vi strammet reglerne for optagelse.

Bidrag til HFH 1993 skal være os i hænde senest lørdag den 1. maj. Bidrag modtaget efter denne dato vil blive henlagt til den følgende årgang, og det er da ærgerligt, når man nu har haft besværet med at udarbejde et langt og godt indlæg.

HFH 1993 er skriftets 25. årgang. Lad os fejre det første kvarte århundrede med en fyldig og spændende udgave. Vi vil gøre vores del af arbejdet, men det er op til bidragyderne, om det vil lykkes.

Husk derfor *lørdag den 1. maj.*

Venlig hilsen
redaktionen af HFH

Resultatopgørelse og balance 1992

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	1991 1000 kr.
<i>Indtægter:</i>				
Kontingenter ¹			144.400	142
Tilskud ²			64.500	40
Salg af bøger og hæfter ³			<u>38.645</u>	<u>10</u>
			247.545	192
<i>Udgifter:</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	119.048			118
Forsendelse	25.639			29
Øvrige omkostninger	<u>9.271</u>			8
		153.958		
Bøger og hæfter				
Trykning	113.472			21
Hensættelser fra tidl. år	<u>109.987</u>			
	3.485			
Forsendelse	<u>5.874</u>			
		9.359		
Adm. aftale Odense Universitetsforlag		24.075		25
Møder og rejser		7.559		15
PC-anskaffelse i adm.		0		12
SSF		2.760		
Administration ⁴		<u>14.975</u>		<u>9</u>
			<u>212.686</u>	<u>237</u>
Årets driftresultat			34.859	-45
Renter			<u>19.328</u>	<u>19</u>
			54.187	-26
Hensættelser til særlige udgivelser			<u>50.000</u>	<u>-</u>
Årets resultat			4.187	-26

				1991
	kr.	kr.	kr.	1000
Balance				kr.
<i>Aktiver:</i>				
Diverse tilgodehavender			61.152	62
Obligationer ⁵			4.237	5
Konto for særlige udgivelser			38.747	140
Likvid beholdning			<u>199.304</u>	<u>153</u>
			<u>303.440</u>	<u>360</u>
<i>Passiver:</i>				
Forudbetalte kontingenter			42.420	42
Skyldige omkostninger			112.122	113
Hensættelser til særlige udgivelser			80.012	140
Egenkapital				
Saldo primo 1992		64.693		
Kursgevinst på obligationer		<u>6</u>		
		64.699		
Årets resultat		<u>4.187</u>		
Saldo ultimo 1992			<u>68.886</u>	<u>65</u>
			<u>303.440</u>	<u>360</u>

Aalborg, 28. januar 1993

Birgit Flemming Larsen

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag og Samfundet for genealogi og personalhistories bogføring, opfylder statutternes krav til regnskabsaflæggelse.

Den opførte beholdning pr. 31/12-1992 er afstemt til bankernes årsopgørelse og fandtes i behold.

Jørgen Stage Larsen (sign.)
Ølstykke, 8. marts 1993

Ingvar Musaeus (sign.)
Viborg, 9. marts 1993

Noter:

1. 1110 betalende medlemmer.
2. Goods Fond 44.500 – Tipsmidlerne (Undervisningsministeriet) 15.000 – Forskningsrådet 5.000 kr.

3. Lager af bøger og hæfter er optaget til 0, da trykudgifterne er udgiftsført i produktåret.
4. Papir, tryksager, porto, telefon m.m.
5. Nominel beholdning kr. 4.700.

Bognyt

De danske aviser – en kilde for slægtsforskeren?

Noget mere dagsaktuelt end dagens avis kan man vel vanskeligt forestille sig. Dagens historie slås stort op på forsiden i formiddagspressen og dementeres ofte få dage senere med småt langt inde i avisen, hvor læseren ikke ser det. Skal den slags nu være anvendeligt i seriøs slægtsforskning kan man indvende med en god portion skepsis? Det skal da også straks medgives, at aviser ikke er den mest fejlfrie kildetype man kan tænke sig.¹ Men i mangel af bedre kan de i bestemte situationer gøre god fyldest. Det følgende skal derfor kort opridse den danske avis' forhistorie, og omtale et nyt og værdifuldt hjælpemiddel, der gør det overkommeligt at konsultere den enorme informationsmængde som gemmer sig på de tusindvis af avissider fra alle landets aviser, hvoraf mange faktisk med større eller mindre ændringer er udkommet i mere end hundrede år!

For det første er det vist ikke almindeligt kendt, at der er bevaret danske aviser, som er mere end 300 år gamle. Ældre tiders flyveblade og forskellige former for løbesedler havde siden bogtrykkerkunsten gjorde det praktisk muligt, langsomt vundet udbredelse i hele Europa. En afgørende betingelse for avisernes fremkomst som afløser for sådanne forskellige nyhedsbreve og mere formløse flyveblade var dog eksistensen af en regelmæssig og organiseret postbesørgelse.²

Stolpes værk »Dagspressen i Danmark« (se litteraturlisten nedenfor) dokumenter, hvorledes bogbinderdrengene i såvel hovedstaden, som de større provinsbyer i anden halvdel af det 17. århundrede løb om med forskellig småtryk, således i 1677 med tidender om slaget i Køge Bugt.³ I 1718 klagede en københavnsk bogtrykker over kollegernes krænkelse af hans avisprivilegium ved at trykke, sælge og lade omløbe med visir og relationer på tysk og dansk. Det var de færreste, der havde økonomi til at abonnere på deres egen avis, hvorfor det almindeligste var at læse de nye tidender på postkontoret eller i kaffehuse, læseselskaber og klubber. Ser man til eksempel på forløberen for Berlingske Tidende, Kjøbenhavnske danske Post-Tidender, som hofbogtrykker Ernst Heinrich Berling (1708-50) fik privilegium til at udgive i 1749, så var der vel knap 10% af husstandene i København, der endnu i 1760-erne abonnerede på avisen.⁴

For det andet må man selvfølgelig ved brugen af disse gamle aviser gøre sig klart, at sensationspressen ikke er nogen ny opfindelse. Side om side med prosaiske oplysninger om skibes ankomst og afgang fra havnen findes reportager om havfruer og trehovedede kalve. Således skulle der den 14. juli 1676 være set en havmand ved Falsterbo Rev og d. 26. august 1669 en havfrue ved Saltholm: »en skjøn, sortøjet, højbarmet og hvidhudet Kvinde med Menneskehænder og Fiskehale. Hun legede med et Stykke Brød, man kastede til hende, kastede det i Vejret og greb det, idet hun tumlede sig paa Bølgerne.«⁵

For det tredje skal man vide, at personalhistoriske oplysninger i datidens aviser kan have en opsætning og karakter, som alene på grund af den voksende befolkningsmængde i byerne ville være en umulighed i vort århundrede. Af betydelig interesse for slægtsforskere er således »Ugentlig Fortegnelse på dem, som udi denne kongl. residensstad København vare kopulerede, fødte, døbte og døde.« Opgørelser af denne type kendes fra omkring år 1700 og fremefter bl.a. fra »Den Kjøbenhavnske Post-Rytter«,⁶ og lignende årlige lister over fødte og døde i København kendes tilbage i 1600-årene. Et nyttigt supplement til en periode, hvor kirkebøgerne endnu kun findes mangelfuldt bevaret.

En væsentlig begrænsning i slægtsforskerens brug af gamle aviser har dog været manglen på et let tilgængeligt opslagsværk, der hurtigt kunne afklare, hvorvidt der i en given egn eller købstad udkom en eller flere aviser på et givet tidspunkt, og hvor bevarede eksemplarer i givet fald kunne være opbevaret. Eksempelvis kendes fra 1730-ernes Odense en avis kaldet »Ugentlige Provincial Notifications Liste« hvoraf 27 numre af årgang 1735, ifølge Stolpe, skulle være bevaret i Karen Brahes Bibliotek.⁷ I hovedsagen var det en adresseavis, men blandt avertissementer finder man også oplysninger om personalhistoriske forhold i Odense og omegn: standspersoners gennemrejse, ophold og afrejse, dødsfald og begravelser, ildebrande, forbrydelser, optræden af omrejsende gøglere osv.

Den slags spredte henvisninger i ældre litteratur kan selvfølgelig være udemærket, men med udsendelsen af det sidste bind af værket: DE DANSKE AVISER 1634-1991, 1-3, er der nu tilvejebragt en systematiske tilgang til dette enorme kildemateriale.

Værket er skabt af mag.art. Jette D. Søllinge (f.1948), der har speciale i presseforskning og dr.phil. Niels Thomsen (f.1930), der er professor i historie ved Københavns Universitet og har skrevet flere bøger og artikler om dagspressen. Sammen har de sat sig for at katalogisere alle de dagblade, politiske ugeblade og andre dagbladslignende publikationer, der er udkommet i Danmark siden 1634. Vel at mærke også omfattende Slesvig og Holsten frem til 1864, Norge til 1814, De Nordatlantiske øer, Island, vore gamle Tropekolonier samt emigrantpressen i USA!

Op mod 2.000 sider er det blevet til, når de ca. 1000 publikationer bliver beskrevet, og der så vidt muligt også skal gives en lang række oplysninger om bladenes start, evt. ophør, samvær med andre blade, dets type og partifarve, udgivelseshyppighed og tillæg, udgives og trykkested, trykkeriforhold, ejer- og økonomiske forhold, skiftende redaktører og evt. andre vigtige medarbejdere, oplagets størrelse over tid samt dets fordeling på land og by, hovedlinien i bladets udvikling og indsats gennem tiden, bøger og artikler om bladet samt evt. centrale arkiver. Det er selvfølgelig langt mere, end nødvendigt hvis man blot skal orientere sig i en provinsbys avis-udgivelser. Men på den anden side giver de mange indsamlede informationer et ganske dækkende billede af såvel provinspressen, som hovedstadspressen.

Slår man til eksempel op i bind 1 (perioden 1634-1847) for at søge oplysninger om avis-situationen på Fyn, og specielt om Odenses »Ugentlige Provincial Notifications Liste« finder man dels en generel introduktion til landsdelen med oplysninger om folketallet, dels oplysninger om den nævnte avis. I landsdelspræsentationen hedder det bl.a. om Odense (s.209):

»Den ganske store by, der havde fast greb om et betydeligt opland og var placeret midt på den centrale postrute København-Hamborg, blev ret naturligt sæde både for det første bogtrykkeri i provinsen (1729) og for det første forsøg på avisudgivelse (1735). Sin første varige avis fik Odense først 1772, fem år efter Aalborg, men til gengæld kom der to fra 1780. De var, bl.a. ved privilegietildelingen, disponeret for lidt forskellige roller. Den ældste, Hempels, blev en støt voksende lokalavis, derunder pligtigt kundgørelsesorgan (Stiftstidende), mens den anden, Iversens, som nyhedsavis solgtes over store dele af det dansk-norske sprogområde, en tid med betydeligt held, som dog afløstes af tilbagegang fra 1814. Begge bladene hørte til de største i provinsen.«

Specielt om »Ugentlige Provincial Notifications Liste« oplyses det bl.a. (s.211f.):

»Landløberen – Ugentlige Provincial Notifications Liste ca. 12.3.1735-1742? Land-Løberen, medbringende Nye Tidender for Fyhn og Langeland/Dend Moralske Land-Løbere, Som tillige medbringer Nye Tidender for Fyhn og Langeland 4.1.1747-senest 1750?«

Omkring bladets historie oplyses det: »J. C. Brandt startede sit blad i beg. af marts 1735 uden tilladelse til udgivelsen. Bladet var såre beskedent; det indeholdt smånyheder, anek-

doter, annoncer m.m., alt i meget ringe sproglig og teknisk udformning. Efter hans død i 1737 fortsatte enken, men trykkeriet var elendigt, og en fornyelse af privilegiet for sønnen blev gjort betinget af, at denne kom i lære i København. 2 år senere (i 1746) fik P. V. Brandt priv. og startede først i 1747 sit blad, der ophørte senest 1750. Da han døde i 1778 fik enken afslag på en ansøgning om at måtte drive trykkeriet videre, hvorefter hun solgte det til Christian Iversen...«

Vigtigst, hedder det videre om eksemplarer i offentlige samlinger eller »Bibliotekernes beholdning« som det kaldes:

»UB I: Notificationslisterne: i original nr. 43 af 27.8.1740, i xerox: bestand hos Brahe. Landløberen: ét nr. af 4.1.1747. D.mor.Land-løber: et udateret nr.21 (1747). P. SB: Intet. Brahe: 1735 (nr. 1-3, 8-12, 14-17, 20-30, 34-38), 1738 og 1741 (1 nr./årg).«

Når man véd, at der med bibliotekernes beholdning sigtes til de store forskningsbiblioteker, nemlig Universitetsbibliotekets 1. afdeling (UB I), Det kongelige Bibliotek (Kgl.), Statsbiblioteket i Århus (SB), Odense Universitetsbibliotek (OU) samt Karen Brahes samling på Landsarkivet for Fyn (Brahe) og Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek (Kiel) volder de 6 anvendte forkortelser ingen problemer.

Hvor ovennævnte eksempel tog sit udgangspunkt i den periode, hvorfra aviserne kun er spredt og mangelfuldt overleveret bliver situationen en ganske anden når vi bevæger os op mod vor egen tid. Det afspejles da også tydeligt omfanget af de tre bind af værket DE DANSKE AVISER 1634-1991. Hvor bind 1, som tidligere nævnt omfatter perioden 1634 til 1847, og altså spænder over mere end 200 år, er på 356 sider, svulmer bind 2 til 727 sider, omend det kun dækker perioden 1848 til 1917. Pressens guldalder, hedder det i bindets indledning (s.26ff.) og sandt er det at dagspressen fik radikalt ændrede vilkår efter 1848, hvor folkestyrets fremvækst også skabte grobund for en omfattende partipresse. Igen kan værket fungere som den håndbog man griber til, når man ønsker at vide om der udkom en eller flere aviser i Skjærbæk eller Odder. Med topografisk inddelt indholdsfortegnelse og kort over bladområderne (samt stedregister i bd. 3) kan man nemt finde de ønskede oplysninger.

Endelig dækker det tredje og sidste bind årene fra 1918 til 1991 på ca. 720 sider, hvortil kommer mere end 100 siders registre. Det er dagspressen i vor egen tid med dens virvar af reklame-aviser, lokalblade, ugeaviser og hvad de nu allesammen kaldes. Specielt bør værket omfattende personregister – der findes i dette bind – fremhæves, idet registret rummer samtlige navne på personer med tilknytning til de optagne aviser og avislignende publikationer, svarende til omkring 6.000 personer!

Hvis man vil indfange samfundsdebatten, synet på litteratur, teater og kunst, smag, stil og de mange konkrete træk i det daglige liv, så er de gamle aviser et uundværligt hjælpemiddel, ligesom mange personalhistoriske oplysninger også lader sig udlede af de gamle aviser. Tidligere har det været vanskeligt at bedømme om resultaterne ville stå mål med anstrengelserne, og derfor har mange nok på forhånd afstået fra at bakse med de store indbundne årgange i de offentlige biblioteker. Nu er søgeprocessen blevet væsentligt nemmere, og derfor fortjener de gamle danske aviser en fornyet overvejelse, hvis alle de traditionelle kilder er blevet tappet – uden held.

Litteratur-oversigt:

Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: De danske Aviser 1634-1991. Bind 1: 1634-1847 (Odense, 1988). Bind 2: 1848-1917 (Odense, 1989). Bind 3: 1918-1991 (Odense, 1992). P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark. Dens vilkaar og personer indtil midten af det atten- de Aarhundrede, bd. I-IV. (Kbh. 1878-82/genoptryk 1977).

Svend Thorsen: Den Danske Dagspresse, bd. 1-2 (Kbh. 1947 og 1951).

Dansk Provinspresse (Odense, 1925).

- yderligere litteraturhenvisninger findes hos Søllinge & Thomsen.

Tommy P. Christensen

Noter:

1. Se iverigt H. P. Clausens artikel: Aviser som historisk kilde (Fortid & Nutid, bd. XXI (1960-62), s.321-45) samt Odd Nordlands artikel: Aviser som kildemateriale (Pressehistoriske Afhandlinger, s.7-23 (1963)).
2. Om udviklingen af et dansk postvæsen kan man læse i det smukke værk: P&Ts HISTORIE, som netop udgives i disse år af Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet. Hidtil er udkommet: Bd.1, Et nyttigt og gavnligt Postværk. Af Otto Madsen (1991). Bd.2, Postrytter, dagvogn og fødpst. Af Anders Monrad Møller (1992). Bd.3, Vogn og tog – prik og streg. Af Poul Thestrup (1992).
3. Stolpe IV.14.
4. Søllinge & Thomsen, 1.30.
5. Stolpe II.200.
6. Stolpe II.272-275.
7. Stolpe III.208f.

Anmeldelser

Inger Hartby: Folketælling for Søllerød sogn 1787, 1801, 1834, 1840, udgivet af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune 1983, 1984, 1986 og 1988.

De gamle folketællinger transskriberes og udgives i en stadig stigende strøm til stor nytte for mange arkivbrugere, der herigennem får en ny og udvidet adgang til en meget benyttet historisk kilde.

Bland de sogne hvorfra tidligt er udgivet folketællinger er Søllerød sogn, Sokkelund herred, Københavns amt. Allerede 1983 udgav Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune folketællingen 1787, transkriberet af Inger Hartby, der også har transkriberet de senere folketællinger 1801, 1834 og 1940, udgivet af Byhistorisk Arkiv i henholdsvis 1984, 1986 og 1988.

Udgivelserne svarer nøje til kilden med undtagelse af kolonnen vedr. civilstand, hvor der er foretaget en fornuftig normalisering for så vidt angår begreber som gift/enke/enkemand, der ellers findes i mange varianter. Der forekommer enkelte rettelser og tilføjelser, især i folketællingen 1840, men disse er anført i kantet parentes, så man lades aldrig i tvivl om der er tale om kildetekst eller udgivertekst. Hver af udgivelserne er forsynet med et alfabetisk register, hvis struktur findes vel beskrevet i forord til de enkelte udgivelser. Med de alfabetiske registre gives en ny og udvidet adgang til folketællingerne, som især slægtsforskere nok skal påskønne.

Kildeteksterne er klart det væsentlige indhold af udgivelserne, men ingen bruger bør undlade at læse forordet til de enkelte bind, idet der heri gives mange interessante og nyttige oplysninger om Søllerød sogns befolkning, om de enkelte folketællinger for Søllerød sogn og desuden om folketællinger i almindelighed. Der er i det hele taget tale om en solid udgivelse af høj kvalitet.

I løbet af de sidste 10 år er transkriberet og udgivet et meget stort antal folketællinger fra forskellige dele af landet, men det kan være svært at få overblik over, hvilke folketællinger det drejer sig om. Det er derfor påskønnelsesværdigt, at DIS-Danmark har taget initiativ til i samarbejde med Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver at registrere alle bearbejdede folketællinger og andre kilder, jvf. tidsskriftet *Slægt & Data* 1992 nr. 3 og 4.

Finn Andersen

Leif Mether: Sukuhakemisto – Släktregister. Family Index. Genealogiska Samfundet i Finland, Helsinki 1992. 166 dobbeltspaltede sider.

I 1943 udkom Gunnar Sivén: *Genealogiskt repertorium för Finland*, som var et alfabetisk register over navngivne slægter med henvisning til litteratur og andre kilder om dem. Det foreliggende bind er en første version af en revision og videreførelse af Sivéns bog. Arbejdet vil blive fortsat som en database der fortløbende bliver ajourført, og som vil være tilgængelig via Genealogiska Samfundet. Der vil udkomme nye og forøgede udgaver af fortegnelsen med års mellemrum.

Methers bog bygger på de samme principper som Sivéns, idet den dog kun indeholder henvisninger til trykte og dupliserede fremstillinger – ikke til de håndskrevne. Indledningen, som er trykt på finsk, svensk og engelsk, indeholder kortfattede og præcise rede-

gørelser for principper og gennemgået litteratur. Der er tre hovedregler for hvilken litteratur der er medtaget: 1. Litteraturen skal have oplysninger om mindst tre led af slægten (dvs. at i anetavler registreres ikke de navne, som alene forekommer i de to ældste generationer), 2. Der skal være tale om et slægtsnavn og 3. Medlemmer af slægten skal have levet og virket i Finland. Der er dog enkelte modifikationer, for eksempel medtages fremstillinger med oplysninger om mindre end tre generationer, hvis de har en speciel interesse – det gælder navnlig vedrørende slægternes oprindelse.

I registret er optaget enkeltstående genealogiske værker fra tykke bøger til slægtstavler på et enkelt blad, artikler i inden- og udenlandske tidsskrifter og skriftserier samt avisartikler. Den indenlandske genealogiske litteratur er gennemgået systematisk, ligesom de fleste nordiske genealogiske skriftserier og videnskabelige historiske tidsskrifter. Via specialbibliografier er der samlet oplysninger fra genealogisk serielitteratur i andre lande og fra tidsskrifter og aviser i Finland.

Værkets opbygning er enkel og let at gå til. Først opregnes den genealogiske litteratur opstillet nummereret og alfabetisk efter forfatternavn, og denne liste rummer ikke mindre end 3.426 numre. Dernæst er der et register, ordnet alfabetisk efter slægtsnavn, hvor der for hvert navn er henvist til forfatterlistens numre.

De genealogiske forbindelser mellem Finland og Danmark har måske nok været beskedne, men ved en hurtig gennembladning af navne registret ser man dog navne, der måske nok kunne have interesse for danske slægtsforskere, for eksempel: Albäck, Bartels, Baumgarten, Blomberg, Borg, Broberg, Bützow, Danske, de la Motte, Engel, Fabritius, Flemming, Floor og adskilligt flere. Helt bortset fra de finske slægter der via Sverige har haft udløbere i Danmark.

Der er god grund til at ønske – især de finske – slægtsforskere til lykke med dette herlige register. Kunne vi dog få et tilsvarende dansk arbejde.

Knud Prange

Underdanigst Pro Memoria! Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland-Falster, Bornholm 1720-1860. Registratur og sagregister. Redigeret af Grethe Ilsøe og Knud Prange, udg. af ARKI. Varia og Lokalhistorisk Afdeling, 176 s. 100 kr. + forsendelse.

Med den foreliggende registratur forsynet med sagregister er der skabt en praktisk nøgle til et centralt kildemateriale. Den udsendte forhåndsreklame overdriver ikke, når den annoncerer med dette. Det hedder videre, at der er tale om en hidtil uudnyttet guldgrube til lokalhistorie, socialhistorie, landbrugshistorie, håndværks- og industrihistorie, handels- og prishistorie, skolehistorie, retshistorie og naturligvis også forvaltningshistorie. Også dette kan bekræftes, men læseren af *Personalhistorisk Tidsskrift* vil herefter spørge: gælder det også slægts- og personalhistorie? Umiddelbart vil man sige ja, for så vidt som en række af de nævnte emner er nært forbundne med slægts- og personalhistorien, men det vil alligevel være nyttigt at se nærmere på bogen med disse specielle briller på.

Ud over registraturen og registrene, som nærmere vil blive omtalt nedenfor, indeholder bogen en meget læseværdig indledning af forskningsstipendiat Karl Peder Pedersen om indberetninger som lokalhistorisk kilde, hvor der gøres rede for baggrunden for deres tilblivelse og deres gang inden for det administrative hierarki. Man skal således være opmærksom på, at hvis indberetningen ikke findes i amsarkivet, kan en kladde muligvis findes hos den underordnede embedsmand, originalen evt. hos den overordnede instans, hyppigst rentekammer eller cancelli. Desværre falder det uden for bogens rammer at orientere om forretningsgang og søgemidler for disse embeders vedkommende. Det var en nyttig opgave at tage op.

Før selve registraturen findes en meget nyttig oversigt over amtsinddelingen øst for Storbælt hhv. før og efter amtsreformen 1793, og så er den tilmed overskuelig. Selve registraturen er opdelt efter amter og inden for hvert enkelt kronologisk. Herved kan en indberetning, der er bevaret fra flere amter komme til at figurere flere steder, men den topografiske ordning er absolut en fordel ved søgningen, så meget mere, som den sagligt er tilgodeset gennem to registre. Af disse er hovedregisteret opdelt på 30 saggrupper som f.eks. befolkningsforhold, fæstevæsen, håndværk- og industri, skifte- og formynderivæsen, forsørgelsesvæsen, død, sygdom og sygdomsbekæmpelse for blot at nævne nogle, der må siges at have central personalhistorisk interesse. Det afsluttende stikordsregister går mere i detaljer. Herfra kan nævnes: arv (fraværende eller ubekendtes), arrestanter, bagere, bøndergårde, borgerskaber, fattighuse, formyndere eller svenskere. Sidstnævnte henviser til de lister over svenskere opholdende sig i Danmark i 1808, som Finn Andersen har fremdraget i en artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 1982 "Svensk af fødsel". Ovenstående bør være nok til at godtgøre indberetningernes betydning også for det personal- og slægtshistoriske studium, men mange flere kan føjes til. Fra Sjællands stiftamt f.eks. nr. 27 om indkvartering af frimænd (samt disses ægtefæller og børn) som hører til købstædernes garnisoner 1776 (fra en del af stiftamtets købstæder), nr. 30 Lister over personer, der har fået markedspas 1777 (dog kun enkelte købstæder). Med sine 116 indberetninger giver Sjælland stiftamt utroligt mange oplysninger især om købstadsbeboerne, som jo sorterede under stiftamterne indtil amtsreformen. Københavns amt tegner sig for 117 indberetninger som f.eks. nr. 123 1772-28 privilegerede kroer på landet og nr. 134 Sluttede skifter 1798-1821, hvor det ikke kan udelukkes, at oplysninger fra senere forsvundne protokoller er indført. Roskilde amt har 74 indberetninger bevaret, Frederiksborg kun 25, Holbæk 18 og Møn ingen. Sådan er det så forskelligt, og registraturen giver derved også et indblik i arkivbenytternes vanskelige vilkår. Man skal dog ikke lade sig afskrække, for måske findes den indberetning, som man har konstateret er blevet indkrævet, men altså desværre blot ikke bevaret i netop det amtsarkiv, hvor man konkret havde brug for den, andetsteds f.eks. i rentekammerets arkiv. Bogen kan således også inspirere til fornyede arkivundersøgelser, ligesom den for jyske og fynske arkivbenyttere kan tjene som inspiration til at undersøge, hvorledes indberetningsmaterialet i deres amtsarkiver er bevaret. Den er således ikke kun af betydning for benytterne af det sjællandske landsarkiv, men på sin vis også en nøgle til de øvrige landsarkivers skatte, blot er der her endnu et par døre, man selv skal åbne, men som bogen har åbnet for de sjællandske arkivbenyttere bl.a. ved at give god vejledning også i bestillingsprocedure for de forskellige pakker.

Der er kort sagt tale om en meget glædelig publikation, som vil kunne bidrage væsentligt til, at også slægts- og personalhistorikerne vil kunne benytte amtsarkiver lidt mere efter fortjeneste. Tidsgrænsen ved 1720 er naturlig i forhold til de ringe bevaringsforhold før 1720, grænsen ved 1860 (som i øvrigt ikke er strikte overholdt, bl.a. findes en del indberetninger om fattighuses beboere i 1880'erne nævnt) formentlig for at begrænse arbejdet, så det har kunnet afsluttedes efter de mange år. Der er al mulig grund til at være taknemlig for, at hverken Knud Prange eller hans studenter gav op undervejs.

Og lad os så slutte med at par godbitter blandt de ialt 537 registrerede indberetninger: nr. 512: Fortegnelse over alle på Bornholm hjemmehørende skibe og skipperne, disses navne, skibenes redere, bygningsår og sted, drægtighed og mandskab 1805-1808, eller 410: Om fædre, som opholder sig i købstæderne på amtspas eller som bor på købstadsgrund og ernærer sig ved avlsbrug og som har avlet værnepligtige sønner! Maribo amts købstæder 1816. Jo, der er nok at tage fat på for ikke blot lokalhistorikere etc., men så sandelig også for personal- og slægtshistorikere!

Hans H. Worsøe

Søg – og I skal finde. Veje til Kvinders Historie i Arkiver og Samlinger. Red.; Karen Hjorth, Grethe Ilsøe, Birgitte Possing. ARKI. Varia 1991. 144 sider, ill., uindb., kr. 85.

Forfatterne vil med denne bog mane en myte i jorden. Efter sigende skulle især mandlige historikere have den formening, at der ikke findes kilder til kvinders historie. Myten om de historieløse kvinder blev således drivkraften til et projekt, der mundedde ud i en udstilling samt en publikation. Titlen "Søg – og I skal finde" indicerer, at der er et søgearbejde, der skal overstås. Et arbejde der ikke blot kræver det helt elementære f.eks. at kunne tyde gamle skrifter, men også fordrer fantasi og kombinationsevne til at søge de rigtige steder. Bliver disse vanskeligheder besejret, kommer belønningen. Der er righoldige oplysninger om kvinders liv i selv de almindeligste kilder – er bogens budskab.

De 9 kvindelige historikere, som står bag bogen, har ud fra egne interesser valgt emnerne – Liv og død – Oplæring – Arbejde – Kvinde Imellem, og hvert emne behandles med et par artikler.

I "Barselsnød og Børnedød" dykker Grethe Ilsøe ned i kirkebøgerne fra et sjællandsk landsogn og fremdrager eksempler på, hvor tæt man kan komme på kvinders vilkår i disse helt almindelige kilder, idet hun fokuserer på de mange dødsfald, der var forbundet med børnefødsler.

Ved hjælp af sager bl.a. fra Københavns Universitets teologiske fakultets arkiv demonstrerer Karen Hjorth, hvordan det er muligt at afdække historien omkring et fosterdrab i 1700-tallet, men også hvorledes det er muligt at fremdrage oplysninger om tidens samfundsforhold og moralspørgsmål.

Nanna Damsholt og Ingrid Markussen tager sig af afsnittet om oplæring. En artikel behandler spørgsmålet om kvinders læse- og skrivefærdigheder i middelalderen. Den tids mest populære bog – psalteret – Davids Salmer – var mange kvinders eje. Her fortælles om prinsesse Ingeborg, datter af Valdemar I, som i mange år holdtes fængslet af ægtemanden, Filip II August af Frankrig. Nanna Damsholt giver en indgående beskrivelse af et smukt bevaret psalter, som kan have været i Ingeborgs eje og således have været en trøst i fængselskabet.

Kvindelig skrivefærdighed for 200 år siden bliver beskrevet af Ingrid Markussen – startende med kvinderne i landets højere sociale lag, hvorfra findes adskillige brevsamlinger. Men også "meningskvinde" både på land og i by kunne ses besidde evnen til at skrive. Der findes mange eksempler på breve skrevet af kvinder til f.eks. myndighederne. Ligesom der også er eksempler på skriftprøver fra skoleundervisning. Oplysningstidens skoleplanlægning går ind for princippet om pigeundervisning, i det mindste hvad angår skrive- og regneundervisning.

Minna Kragelund kalder selv sin artikel om kilderne til belysning af håndarbejde "kalejdoskopisk", fordi kvinders liv med håndarbejde er en pendling mellem det private og det offentlige, forstået på den måde, at kvinden bruger sine evner på området såvel i som uden for hjemmet.

Der berettes om selve studiet af håndarbejde og registreringer af tekstiler. Selve håndarbejdsaktiviteterne kan opdelt i fire områder – den private oplæring – undervisning arr. af foreninger og institutioner – skolevæsenets undervisning – og håndarbejde som erhverv og forsørgelse.

I 1800-tallet var der groft set to forsørgelsesmuligheder for kvinder – ægteskab og condition (plads som tjenestepige). Der var dog også kvinder, som var selvstændige erhvervsdrivende. Helle Linde har ved brug af markedspasprotokollen fra København 1845 lavet en undersøgelse af markedsrejsende kvinder. Det viser sig, at det slet ikke var få kvinder, der fik bevilling til handel og dermed udsigt til indtægt.

Egentlige næringsbevillinger skulle indtil 1800 udstedes af kongen. Derefter overgår

retten til magistraten. I løbet af 1800-tallet får et stadigt stigende antal kvinder bevillinger til næring især inden for skræddersyning, mode- og kaskethandel.

I "Fra Kald til Profession" fortæller Nete Balslev Wingender om vejen fra professionel uddannelse til udøvelsen af et embede belyst ved et eksempel på en lærerindes ansættelse ved Åndssvageforsorgen i sidste fjerdedel af 1800-tallet.

Sidste afsnit i bogen, der kaldes "Kvinde og Kvinde Imellem", er baseret på brevvekslinger mellem – som der står i forordet – "etablerede kvinder". Kvinder der har brug for hjælp og støtte hos ligesindede på en tid, hvor kvinder i selvstændige erhverv eller ligefrem i lederstillinger var en sjældenhed.

Adda Hilden behandler en brevveksling fra Th. Langs Privatarkiv mellem rektor Theodora Lang og Dagmar Berner. En brevsamling der strækker sig gennem en periode på næsten fyre år.

Birgitte Possing beskriver en forsvunden korrespondance og jagten efter at finde den i "Fra Myte til Gåde". Her drejer det sig om Nathalie Zahles brevveksling med den skotsk-norske veninde Mary Archer. De to kvinder korresponderede ivrigt med hinanden i over fyre år, men brevene eksisterer øjensynligt ikke længere. Det er spændende at følge Birgitte Possings detektivarbejde i forsøget på at opspore disse mange tusinde breve.

Forfatterne har alle afsluttet deres indlæg med gode og fyldige beskrivelser af de arkiver, der er anvendt til at kortlægge kvindelivet inden for de valgte emner. Denne bog af kvinder om kvinder, men absolut ikke blot for kvinder giver et helt nyt perspektiv på brugen af arkivalier. Enhver genealog vil have megen fornøjelse af den – ikke mindst som inspiration til at bevæge sig ud over de helt gængse kilder. Det er blot forunderligt, at en sådan bog først kommer i 1991.

Efter læsningen sidder man med den tanke, om der mon findes ligeså mange kilder til almindelige mænds historie!

Birgit Flemming Larsen

Nete Balslev Wingender: Arven efter Martha Wærn. Pigeopdragelse i 1800- og 1900-tallets Wærnske Institut. ARKI.Varia/Det Wærnske Institut 1992. 118 s. ill. Indb. Pris. kr. 100,00.

At uddanne unge piger til »duelige husholdersker og vindskibelige og retskafne mødre« – det var et af formålene med oprettelsen af »Det Wærnske Opdragelses- og Underviisnings Institut for fattige Piige Børn af Borgerstanden«. Martha Wærn (1741-1812) selv født ind i den mere velhavende del af borgerstanden, var gennem sin opvækst i købmanshjemmet i Kristiania og senere i sit ægteskab blevet præget af tidens forestilling om, at kvinden var svagere end manden, og at hendes naturlige placering var i hjemmet. Efter først faderens og siden ægtemandens død stod Martha Wærn tilbage med en større formue. Hun oprettede et testamente med bestemmelse om, at størstedelen af hendes formue skulle bruges til stiftelsen af et pigeopdragelsesinstitut. Institutet åbnedes i 1814 – to år efter Martha Wærns død og kom til at bære hendes navn.

Martha Wærns og tidens opfattelse af pigeopdragelse prægede instituttets hverdag. Men under påvirkning af den industrielle udvikling, som betød, at en del af kvindens arbejde i hjemmet overtoges af industrien, ændredes undervisningen, således at omfanget af boglige fag udvidedes fra blot at omfatte kristendom og morallære samt »så meget af Skrivning og Regning, som til en ordentlig Husholdningsførelse behøves«. Nu blev der også undervist i dansk, historie, geografi og sprog. Institutet var dog i et stadigt dilemma mellem på den ene side at være loyal overfor Martha Wærns ideer og på den anden side at lade pigerne erhverve flere intellektuelle kundskaber.

Fra 1924 indledtes et tæt samarbejde med Mariaforbundets praktisk-soziale kursus.

Forfatteren giver en udmærket indføring i tidens syn på unge pigers opdragelse. Ved at følge en bestemt elev gennem opholdet på pigeinstituttet med eksempler fra det omfattende arkivmateriale fås et fint indtryk af de holdninger, der prægede opdragelsen. Alvor, flid og tålmodighed er egenskaber, der sættes højt, hvorimod kådhed og barnlighed blev forsøgt tøjlet. Bogen afsluttes med fortegnelser over både Det Wærnske Instituts og Mariaforbundets arkiver, der begge befinder sig på Landsarkivet i København.

Som forfatteren selv siger i sit forord »her kan hentes inspiration for andre, der ønsker at fordybe sig i tidligere tiders pigeopdragelse«.

Birgit Flemming Larsen

Hans Metzson: Jødiske begravelser i Danmark 1984-1990, indb. 162 s. 1991. Pris kr. 139 incl. moms og porto ved henvendelse til forfatteren, Vodroffsvej 27, 1900 Frederiksberg.

Denne fortegnelse over jødiske dødsfald i Danmark 1984-1990 er en direkte fortsættelse af samme forfatters i 1984 udsendte fortegnelse over jødiske begravelser i Danmark 1977-1983, der blev anmeldt her i tidsskriftet samme år af Finn Andersen. Det drejer sig om ialt 512 begravelser, heraf 511 på Mosaik Vestre begravelsesplads i København og 1 (Hanna Rakel Hartogsohn, 1988) på Randers Mosaik Begravelsesplads. Om hver enkelt begravet oplyses: fulde navn, fødselsdato og sted samt forældrenes navne (hvis dette har kunnet oplyses), vielsesdato og sted samt ægtefælles navn, stilling, dødsdato og sted samt gravens placering. Af de afdøde er 221 født i Danmark, 128 født i Polen og kommet til Danmark efter 1969 og 163 født i udlandet i øvrigt. Det er naturligvis især i de to sidste grupper, det kan knibe med de genealogiske grundoplysninger, men i en lang række af tilfældene er de dog fremskaffet. Det er således et nyttigt værk, der her fortsætter linjen, der blev påbegyndt med Julius Margolinskys bog om jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976, der i øvrigt blev anmeldt af Hans Metzson selv her i tidsskriftet i 1978.

Hans H. Worsøe

Vello Helk: Dansk Norske Studierejser 1661-1813 I-II. Odense Universitetsforlag 1991. ISBN 87 7492 823 9. 684 s., kr. 358,00.

Vello Helk har gjort det igen. Han har formået at publicere mere af sit meget store materiale om dansk-norske studierejser, denne gang for perioden 1661-1813. I 1987 udkom bindet vedrørende perioden før 1660, anmeldt i dette tidsskrifts årgang 1988 side 90-91. Strukturen i de to udgivelser er ens, dels en tematisk behandling af emnet studierejser dels en alfabetisk matrikel over studerende i udlandet. Vello Helk anfører, at formålet med studierejserne fra at være et naturligt led i al højere uddannelse gradvist blev forrykket i retning af videnskabelige turistrejser. Man må dog ikke undervurdere rejsernes betydning for Danmarks udvikling, hvilket man blandt andet kan indse ved i matriklen at finde såvel periodens indflydelsesrige personer som mange af de mænd, der i praksis administrerede Danmark og Norge. For personalhistorikeren virker fortegnelser og registre over personer som magneter. Kan man mon her finde information om nogle af de personer, man arbejder med? Der er derfor ingen tvivl om, at mange vil have megen glæde af matriklen i bind 2, hvor Vello Helks erklærede mål har været at registrere alle danskere og nordmænd, som vides eller formodes at have besøgt universiteter og andre akademiske læreanstalter i udlandet med oplysninger om hvor de var hvornår med henvisning til, hvorfra det vides.

Vello Helks hovedfortjeneste i almindelighed i forbindelse med denne udgivelse ligger dog nok i bind 1, hvor selve det faktum, at han har været igennem det meget store mate-

riale, præger fremstillingen positivt ved flittig brug af eksempler. En broget kulturhistorisk gennemgang af formål, problemer, studier, oplevelser og interesseområder behandles i det tematiske bind. Strukturen følger den forrige udgaves, men er her noget udvidet i overensstemmelse med at lærdomsidealet gradvist mister betydning i forhold til det bredere videnskabsideal. Hovedtemaerne er rejsernes baggrund, formål, finansiering, problemer, omkostninger, indtryk og geografiske mål, men også en beskrivelse af de fremmede kontakter, af studiefag og -forløb, interesseområder, studenterliv, landsmænd i udlandet, hjemlige holdninger til rejserne og kildeproblemer. Vello Helk kommer lige så langt omkring som studenternes interesser rækker og det er langt. Vi er på besøg ved hoffer, i fængsler og horehuse, der diskuteres studieplaner, tekniske konstruktioner og teologi foruden almene problemer som overfald og andre gener på rejsen, sygdom i det fremmede, penge- og kreditproblemer.

Som det forhåbentlig er fremgået, er første bind et bind, man læser med fornøjelse og udbytte, mens bind to er nyttigt som opslagsværk. Dog bør det afsnit i bind 2, som indeholder en gennemgang af de benyttede kildegrupper, læses i sin helhed, da det giver en udmærket fornemmelse af kilder, der ikke i almindelighed er brugt af personalhistorikere.

Poul Steen

Forskning i Statens Arkiver. Bibliografi over bøger og afhandlinger skrevet af arkivarer ved Rigsarkivet, landsarkiverne og Erhvervsarkivet i deres forskningstid og udgivet 1980-1989. Ved Ole Degn. Rigsarkivet/G.E.C. Gad, Kbh. 1991. 118 s. ill. hft. ISBN 87-7497-123-9. Pris kr. 122,-

1980-erne blev præget af krise, nedskæringer, og privatiseringsplaner. Ifølge daværende rigsarkivar Vagn Dybdahls indledende bemærkninger (s.X-XI) blev de stigende arkivmængder ledsaget af en *formindskelse* af personaletallet på ca. 18%. På denne dystre baggrund er det ganske imponerende at se bibliografiens 1225 numre, der svarer til de videnskabelige medarbejders arbejder publiceret i dette tiår. Ifølge Ole Degns beregninger, har der i perioden været ca. 140 årsværk til opgaven, hvilket giver et årligt gennemsnit på 8,75 artikler og bøger. Hvad er det da, arkivarerne bruger deres forskningstid til? Ser man igen på Degns beregninger af sideproduktion er det naturligvis først og fremmest arkivrelaterede udgivelser, såsom arkivvæsenets egne registraturer, hjælpemidler, oversigter etc. (ca. 38.000 s.). Men også økonomisk historie (6.900 s.) og administrationshistorie (4.000 s.) vejer tungt, hvorimod personalhistorie og genealogi begrænser sig til 1.530 sider.

Selve bibliografien er emneopdelt, og ud over de allerede nævnte emner kan man blandt andet finde bøger og afhandlinger om: befolkningshistorie (nr.256-265), byhistorie (nr.266-279), heraldik og ordensvæsen (nr.284-329), kolonihistorie (nr.426-435), lokalhistorie og topografi (nr.569-593) m.m. Indenfor personalhistorie og genealogi (nr.619-679) finder man adskillige bidrag fra bl.a. Vello Helk, Hans H. Worsøe, Wilhelm von Rosen og Dorrit Andersen.

Sidst, men ikke mindst afsluttes bibliografien med en fortrinlig fortegnelse over arkivernes publikationer 1980-1989, der iøvrigt kan suppleres med Grethe Ilsøes årlige oversigter over de statslige arkivers publikationer, som bringes i nærværende tidsskrifts efterårsnr. Det er således tale om et yderst nyttig og tankevækkende hjælpemiddel, omend den valgte indbindingsform næppe vil holde til hyppig brug.

Tommy P. Christensen

Erik Helmer Pedersen: 50 år i den lokale histories tjeneste. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. 1992. 56 s., ill. hft.

Selskabet har med denne publikation ønsket at markere 50-året for sin stiftelse, og i den anledning har formanden skrevet teksten der ikke foregiver at være "selskabets indre historie". Der er mere tale om en resumerende gennemgang af alle årgangene af den udmærkede årbog "Søllerødbogen", men der er dog også blevet plads til omtale af nogle af selskabets prominente formænd. Referatets kedsommelighed skygger ikke for hvor meget fortrinligt kulturhistorisk stof der gemmer sig i denne årbog. En oversigt over samtlige årganges artikler bringes til slut.

Su. Cedergreen Bech

Søllerødbogen 1991. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Redaktion Niels Peter Stilling under medvirken af Jens Johansen. 224 s. ill. Hft.

Udover en smukt illustreret artikel om Søllerød kirke af Peter M.M. Christensen indeholder bogen en beretning om den lokale amatørarkæolog Alfred Avnholt og hans samarbejde med Gudmund Hatt om de første Vedbæk-fund (Bente Jønsson) og en stor og indholdsrig artikel om landmåler S. J. Balle der kom i tugthus for et bagatelagtigt bedrageri mod militæret og endte sit liv på Gentoft fattiggård, Stolpegården. (Svend Balslev). Artiklen afsluttes med en oversigt over familien Balle. Endvidere er der en artikel om Søllerød Vandrerhjem på Mothvej i 1930'erne.

Størstepladsen optages af Svend Otto Andersens "Fotografiet fortæller". Inspirationen fik forfatteren i 1975, da stadsbibliotekar og arkivleder Annalise Børresen opfordrede ham til at navngive personer på et gruppebillede fra 1923. Det førte ham ud i et langvarigt detektivarbejde, og det imponerende resultat forelægges her i form af små biografier af billedets samtlige 65 personer forsamlet til et 25-års håndværkerjubilæum, og fotograferet foran Vedbækhus.

Artiklen der indledes med et kort rids af hovedpersonen, tømrer- og snedkermester Peder Nielsens liv, illustreres desuden med mange fotografier af bl.a. bygninger i Vedbæk.

Su. Cedergreen Bech

Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1989, 1990 og 1991. Red. af Henrik M. Jansen, Svendborg 1990 – 1992. I alt 612 s. Hft.

Svendborg & Omegns Museum omfatter 4 museer: hovedmuseet Viebæltegård, der er indrettet i en tidligere fattiggård, renæssanceejendommen Anne Hvides Gård, Søfartssamlingerne i Troense og L. Lange & Co.'s Ovmuseum. Sammensætningen af museets stab af videnskabelige medarbejdere afspejler ikke denne spredning. Tværtimod er hele 4 af de 5 museumsinspektører arkæologer; 2 af disse er dog også kandidater i historie og den ene tillige i kunsthistorie.

Læserne af museets årbøger kan imidlertid ikke være i tvivl om, at hovedparten af den forskning, der foregår i tilknytning til museet, drejer sig om arkæologi. For ca. 40% af artikelstoffet (målt i sidetal) i de sidste 3 årgange er helliget arkæologiske emner, heraf først og fremmest jernalder-udgravningerne ved Gudme og Lundeberg. Det skal ikke nægtes, at der er gjort interessante fund, som det er værd at formidle ud til en bredere offentlighed. For området har vist sig at være helt usædvanligt rigt på guld- og sølvskatte, og i Lundeberg har man påvist en handelsplads med sæsonbebyggelse, der har eksisteret lige fra ca. 200 e.Kr. til ca. 800. De gode resultater til trods vil jeg dog mene, at der er brugt ufor-

holdsmæssigt meget plads på tekniske beskrivelser og fundkataloger; der er jo ikke tale om et arkæologisk tidsskrift. I flere af de arkæologiske artikler savnes også en bredere perspektivering af emnet.

Det andet hovedområde i årbøgernes emnekreds er det maritime miljø. Og det må vist være meget naturligt i betragtning af Svendborg-egnens stolte søfartstraditioner. Også på dette felt mærkes der ofte en stor forkærlighed for tekniske aspekter; for den ikke-indviede kan det undertiden være lidt hård kost. Dog skal Erik Møller Nielsen og Palle Stenbock have megen ros for en særdeles pædagogisk beskrivelse – i tekst og tegninger – af sejl- og mastetyper i sejlskibe fra 1800-tallet (årg. 89). Artiklen er også udgivet som selvstændig publikation.

Fra en personalhistorisk synsvinkel er Møller Nielsens artikel om skibsbyggerlægten Hansen (årg. 90) dog mere interessant. Artiklen, der er skrevet på grundlag af et privatarkiv, belyser udviklingen fra klampbygning til skibsbygning efter tegning. Men den siger tillige en hel del om karriereforløbet hos skibsbyggere, der havde ambitioner om at blive blandt de absolut bedste inden for deres fag. Endelig giver artiklen et interessant indblik i teknologiformidling mellem værfter – in casu orlogsværftet i København og et værft i Skotland. Spørgsmålet er, om der var tale om uskyldig vennehjælp, eller om Orlogsværftet brugte en tidligere medarbejder – Hansen fra Svendborg – til at udføre regulær industrispionage.

Det maritime bliver belyst fra en noget usædvanlig vinkel i Benno Blæsilds spændende artikel om skibsportrætter og skipperkultur før 1850 (årg. 90). Her modstilles de akademiuddannede marinemalere (som fx. Eckersberg), der dyrkede en symbolladet æstetik, og skibsportrætmalere, for hvem sådanne abstraktioner var totalt fremmede. De fleste skibsportrætter blev udført som bestillingsarbejder, og Blæsild argumenterer for, at skipperne ofte havde en betydelig indflydelse på det endelige resultat. Derved bliver skibsportrætter ikke blot en – som regel fortræffelig – kilde til skibenes tekniske udstyr, men også til skippernes værdinormer.

Den sidste trediedel af artiklerne spreder sig over mange emner. Nogle artikler er skrevet af folk udefra. Det drejer sig bl.a. om Per Jakobsens ultrakorte sammendrag af et historispeciale om »den adfærdsvanskelige bisp« Jens Andersen Bældenak (biskop i Odense i begyndelsen af 1500-årene), Niels Oxenvads redegørelse for H. C. Andersens aktiviteter i Svendborg i 1830'erne og pastor Anne-Grete Thestrups oversigt over messe-hageler i Svendborg provsti (alle årg. 91). Andre artikler er forfattet af museets faste og løse medarbejdere og udarbejdet i tilknytning til aktuelle udstillingsaktiviteter og restaureringsarbejder. Det gælder bl.a. Henrik Jansens bedrøvelige historie om, hvordan et museum for billedhuggeren Kai Nielsen gik i opløsning i midten af 40'erne (årg. 90) og Annelise Florian Hagemanns humorfyldte artikel om metodiske overvejelser, kompromiser og praktiske problemer i forbindelse med opbygningen af en – i øvrigt meget vellykket – permanent udstilling om en funktionærbolig i 50'erne (årg. 89).

Desuden indeholder årbøgerne forskellige småhistorier om interessante fund i magasinerne og i det lokalhistoriske arkiv. Der kan bl.a. nævnes Birgit Bremers artikel om musikerslægten Simonsen (årg. 89), Elly Køllns bidrag om rokokdragter og kjoler fra 1800-tallet (årg. 89 og 91) samt Henrik Jansens artikel om Malling Hansens skrivekugle fra 1870'erne (årg. 90). Denne meget tidlige form for skrivemaskine findes kun i meget få eksemplarer, og den må siges at være én af museets virkelige perler.

Årbøgerne er meget velillustrerede, og enkelte artikler er endda forsynet med farvebilleder. Det gælder bl.a. Isabella Mitkas og Mette Jensens bidrag om de fascinerende vægmalerier i Hjortesalen på Hesselagergård (årg. 90). Alle artikler er forsynet med engelsk- eller tysksproget resumé. Der afsættes også forholdsvis meget plads til anmeldelser, men anmeldelserne er af stærkt svingende kvalitet. Endelig giver de lange årsberetninger en fyl-

dig dokumentation for medarbejdernes imponerende produktivitet. End ikke museums-hanen Ludvigs produktion er overset. Den bestod i 1991 af 3 velskabte kyllinger af Gam-mel Dansk landrace.

Jørgen Mikkelsen

Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger. Bd. XXX-XXXI. Pris pr. bind i abon-nement kr. 200,00 plus moms og forsendelse. (Bind XXXI med register over artiklerne i bind I-XXX).

Det kongelige Biblioteks Årbog hedder som bekendt »Fund og forskning« og er udkom-met siden 1954. Disse årbøgers væsentligste indhold er naturligvis bidrag til bog- og biblio-tekshistorien, som må være af interesse for alle med interesse for bøger, men også perso-nalhistoriske vinkler kan det blive til.

Bind XXXI (1992) er tilegnet fhv. rigsbibliotekar Palle Birkelund i anledning af hans 80-års dag 29.1.1992. Den indledes med Ivan Boserups rekonstruktion af Danmarks første selvbiografi (Abbed Vilhelms fra 1190erne). I samme bind findes Guiseppa Miglioratos rent personalhistoriske skildring af fægtemesteren Salvator Fabris' liv og forbindelser til Christian IV hof såvel som Ingrid Ilsøes omhyggelige kortlægning af bogtrykkersvenden, Carl Friedrich Achubarts, liv og arbejde i København 1777-96 på grundlag af hans regn-skabsbog m.m. Carl Henrik Koch kommer tæt på filosofiprofessorerne Harald Høffding og Anton Thomsen ved at beskrive forholdet mellem dem med udgangspunkt i breve og dag-bøger. Af andre artikler kan nævnes en om KBs indhold af Sen-Byzantinske håndskrifter, dvs. efter 1453, en om den af Christian V anskaffede bogsamling efter Esaias Pufendorf, en om sjældne estiske tryk og unika i KB og Universitetsbiblioteket, en oversigt over forskning indenfor dansk bogvæsen 1950-90. Bindet afsluttes med et register over de første 30 årgan-ge af »Fund og Forskning« både med en emneindgang og et regulært forfatterregister. Bind XXX (1991) holder sig alene til det bogfaglige og indeholder således artikler af Knud Bøgh om militærbøger i danske kongers bibliotek, af Harald Ilsøe om Peder Resens nordis-ke bibliotek på ca. 15.000 numre i slutningen af 1600-tallet, af Sv. Egholm-Pedersen vedr. Ludvig Holbergs kilder til hans samtidshistorie, af Thomas Bredsdorff om P. M. Møller som potentiel sagnforfatter, af Tove Barfoed Møller om 3 udkast af H. C. Andersen, af Georg Garde om Neu-Ruppiner-billedark, det 19. århundredes massemedium, og af Paul Rai-mund Jørgensen om de 17 inkunabler (bøger trykt før 1500), som KB har anskaffet siden 1963. I disse to årgange kommer man langt omkring i mange interessante emner inden for bøger og bogvæsen. Det er generelt vægtige artikler, som er gode at få forstand af, de har et fint noteapparat og enkelte artikler kan sågar læses blot for fornøjelsens skyld.

Poul Steen

Tage Kaarsted: De danske ministerier 1953-1972. Udg. af PFA Pension, forsikringselskab i an-ledning af 75-års-jubilæet 2. november 1992. Odense Universitetsforlag, Odense 1992, 534 s. ill. Hft.

De 20 år Tage Kaarsted her skildrer er en periode præget af modsætninger. På den ene si-de en kraftig turbulens i form af anti-atommarcher, ungdomsoprør med besættelse af uni-versitetslokaler, arbejdskampe med etablering af "situationens generalstab" og dannelsen af nye politiske partier som SF, VS, Kristeligt Folkeparti og Fremskridtspartiet der vidnede om uro og utilfredshed langt ned i vælgerbefolkningen. Hertil kom at ingen regering i dis-se to tiår fik lov til at leve sit andet år til ende. Til gengæld optrådte ministrene, hvis de overlevede, som Tordenskjolds soldater.

På den anden side var det forligenes og "helhedsløsningernes" år. Man enedes om så store ting som ATP, lov om folkepension, om OMS, MOMS og kildeskat, og den store kommunalreform. Velfærdsstaten bygges op og konsolideres, mens befolkningens status gradvis ændres fra selverhvervende til lønmodtagere og pensionister. Og til trods for politiske modsætninger kan de store partier enes om at træde varsomt overfor hinanden indtil den store beslutning om indmeldelse i EF kan tages i enighed for derefter at tiltrædes ved folkeafstemning. Og ingen sætter i denne periode fodnoter ved den danske udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Der bliver udrettet betydelige ting på lovbjerget. Til gengæld koster det tre statsministre og et par finansministre livet.

Perioden ser så mærkelige regeringskoalitioner som Venstre-konservative-radikale under radikal ledelse og Socialdemokrater sammen med Retsforbundet og radikale. Måske den periode hvor politikerne stærkest har levet op til parolen om at demokrati er samarbejde. Men disse år er også præget af betydelige politiske personligheder indenfor alle partier, og omtrent alle er de borte før perioden er til ende.

Tage Kaarsteds korte biografier og skildringen af det politiske liv er politisk historie af høj karat, fremstillingsformen klar og koncis med en velgørende ironisk distance på sine steder. Moderne historie er en vanskelig sag.

Kaarsted har gennem mange år systematisk dyrket sine kilder, hans loyalitet og dømmekraft sørger for at de ikke tørrer ud. For den der interesserer sig for politisk historie er det både dramatisk og spændende læsning. For den der interesserer sig for politik som håndværk er bogen god at få forstand af.

Su. Cedergreen Bech

Anton Jepsen: Det kongelige Møbelmagasin og københavnersnedkerne. Danske møbler efter 1777. Poul Kristensens Forlag, Herning, 1991. 152 s. ill. i s/h og f. Indb. ISBN 87-7468-307-1. Pris kr. 256,-

Abel, Alpers, Bandholtz, Bayne, Black og Bleynagel er blandt de mange møbelsnedkere som nævnes i denne smukke bog, der *ikke*, som man måske skulle tro, er uden interesse for personalhistorikere. Når vi atter kan glæde os over møbelhistorikeren, snedkeren og restauratoren Anton Jepsens kyndige pen er anledningen, at han under arbejdet med dansk klassicistisk møbelkunst har dykket ned i Kommercekollegiets arkiver (Danske Journalsager, Danske Sekretariat) på Rigsarkivet og fundet et vældigt materiale fra perioden 1777 til 1816. På vanlig veloplagt facon oprulles hele historien om den betydelige import af møbler fra det store udland, stadsbygmester Georg E. Rosenbergs forslag til Kommercekollegiet om en institution der kan gøre dansk møbelproduktion konkurrencedygtig, etableringen af en sådan, og de omskiftelser Det kgl. Møbelmagasin – og personerne tilknyttet dette – måtte gennemleve frem til dets lukning i maj 1815. Også efterspillet og personkredsen bag »De ti forenede Snedkermesteres Meubelmagasin« der etableredes i 1819, kommer med på falderebet. I den forbindelse kan det måske være på sin plads at erindre om en af Anton Jepsens tidligere bøger: *Signerede danske møbler. Hovedstadens snedkere 1800-1900* (1979), hvor der bl.a. gives en oversigt over møbelhåndværkere og håndværksejede møbelmagasiner i København.

Det kgl. Møbelmagasins første chef blev arkitekt Rosenberg, der i 1780 fik kabinetmager Georg Roentgen som inspektør. Sammen med fuldmægtig Lofft skulle Roentgen varetage den daglige drift. Rosenbergs efterfølger i chefstolen blev – fra 1781 – etatsråd Carsten Anker, der iøvrigt ledede møbelmagasinet frem til dets lukning. Da Roentgen gik fallit og forlod landet i 1782 blev hans stilling overtaget af arkitekt, senere hofdekoratør Joseph C. Lillie,

der dog i 1796 måtte friste samme triste skæbne, fortæller Anton Jepsen. Lillie efterfølges da af hofbilledhugger Frederik Køppen, som til sin død i december 1815 driver møbelmagasin under navn af »det Kongelige Meubel-Magasin«, siden maj måned på et særligt kongeligt privilegium. Forfatteren har valgt ikke at tynde fremstillingen med konkrete henvisninger, men oplyser (p.151) at de benyttede kilder først og fremmest er materiale i Rigsarkivet (Kommercekoll., Finanscoll., Danske Kancelli og Kunstakademiets arkiv) samt samtidens aviser. Sammen med de smukke illustrationer, hvor af flere i farver gengiver møbler og møbeldetaljer, formidler teksten indtrykket af dygtigt og gedigent håndværk, såvel indenfor møbelkunsten som indenfor det personal- og kulturhistoriske felt. Bogen afsluttes med en navneliste over håndværkere med tilknytning til møbelmagasinet og en litteraturliste.

Tommy P. Christensen

Holger Dyrbye: Hugo Matthiesens Odense. September 1915. Udgivet af Stadsarkivet i Odense i kommission ved Odense Universitetsforlag. Odense 1991. 125 s., ill. Indb. ISBN 87 7492 732 9. Pris kr. 150,00.

Hugo Matthiesens Odense er en billedbog. Hugo Matthiesen er nok mest kendt for sin meget professionelle bygningsfotografering for Nationalmuseet, hvor han som magister i historie var ansat. Denne bog har en kort indledning om Hugo Matthiesen og hans fotografering i almindelighed og hans fotografering af Odense i 1915 i særdeleshed. Resten af bogen optages af en række billeder i meget høj tryk kvalitet med tilhørende billedtekster, så man kan forestille sig en spadseretur gennem Odense på dette tidspunkt. Hugo Matthiesen har haft fint øje for det specielle og bevaringsværdige, og de fleste af de udvalgte billeder viser huse og gadepartier, som ikke findes mere. Bogen er afsluttet med en fortegnelse over samtlige Hugo Matthiesens optagelser fra Odense 1915 og alle fotograferede huse er markeret på de to kort, som findes på indersiden af det stive bind. En bog, der levendegør det historiske Odense, og som derfor må være af interesse for enhver, som arbejder med denne bys historie eller personer, som har levet der.

Poul Steen

Esben Graugaard og Rigmor Lillelund: Naur Sogn 1600-1900. Portræt af et vestjysk sogn og dets mennesker fra enevælde til andelstid. Holstebro Museums skriferække bind 1. Holstebro Museum, Holstebro 1992. 344 s., ill. og med løst sognekort i lomme på omslagets inderside, indb. Pris: 245 kr.

Et grundigt arbejde hvis tyngdepunkt hvad angår personhistorien naturlig nok ligger i 1800-årene. Naur var et hedesogn i den del af landet der betragtedes som afsides, dog, som forfatterne skriver, ikke "på kanten af verden, men midt i den". Kapiteloverskriften "Den store verden" føles dog lidt overdreven og synes kun at gælde de ødelæggende krigsår 1600-tallet. Det hørte til sognets skæbne at det var krydsningspunkt for de store landeveje, ad hvilke krigsfolk drog frem. Forbindelsen med "den store verden" blev mere håndfast da den jyske længdebane 1875 førtes gennem sognet og der oprettedes en vogterhusholdeplads.

Det har været forfatterne magtpåliggende at give et billede af menneskers liv og vilkår i sognet. Det er lykkedes godt. Ikke blot de mere synlige som degne og præster, men også det jævne folk, som fx i kapitlet "Bondeliv".

Nok var sognet afsides, og især fattigt, men det gør ikke dets personalhistorie mindre interessant. Herfra udgik jubellæreren Elias Naur, præsteslægten Krarup, og den omfangsrige Bjerreslægt har udløbere ind i sognet.

Su. Cedergreen Bech

Benedicte Fonnesbech-Wulff: Ulkerup. Historien om en nedlagt skovlandsby i Odsherred. Ud-givet af Skov- og Naturstyrelsen, Skippershoved. Illustreret 84 s., indb. ISBN 87-89224-24-8.

Landsbyen Ulkerup i Egebjerg sogn formodes opstået i 1300-tallet og nævnes første gang i skriftlige kilder i Roskildebispens jordebog fra 1370. Landsbyen levede et stille og efterhånden fattigt liv i over 500 år og nedlagdes i 1782 med det formål at udnytte området til en varieret og fremtidsrettet skovdrift under det odsiske krongods. På det tidspunkt bestod landsbyen af seks gårde og ni husmandssteder, hvis bygninger stort set var nedrevet inden udgangen af 1782.

200 år senere, efteråret 1982, raseredes det skovområde, hvor landsbyen Ulkerup tidligere var beliggende, og det var den direkte anledning til arkæologisk og historisk rekonstruktion af den forlængst nedlagte skovlandsby, forestået af Fredningsstyrelsen, senere Skov- og Naturstyrelsen.

Bogen refererer det arkæologisk-historiske projekt, men omhandler især de sidste årtier af landsbyen Ulkerups historie med fokus på de samtidige bønder og husmænd og deres familier. Der boede ikke mange mennesker i Ulkerup, og derfor er bogens personalhistoriske indhold for så vidt begrænset, men ikke desto mindre interessant fordi forfatteren formår at sætte personkredsen ind i en mere almen miljø- og tidstypisk skildring.

Bogen er for dens indhold absolut anbefalelsesværdig, og desuden fremtræder den i et tiltalende layout med gode illustrationer.

Finn Andersen

Helge Jensen: Ritau privat. Liv og død i efterladte papirer. Ud-givet af Dagspressens Fond hos Odense Universitetsforlag. Odense 1991. 99 s., kr. 128,00 incl. moms.

Den foreliggende bog er udgivet i anledning af nyhedsbureauets 125 års jubilæum og indeholder kommenterede uddrag af de 10 scrapbøger, som stifteren af Ritzaus Bureau, Erik Nicolai Ritau (1839-1903), førte det meste af sit liv. Det fortæller indirekte om manden og hans interesser og omgangskreds og ville som sådan være et udmærket supplement til en biografi. Forfatteren pointerer da også, at han savner hovedpersonens egne indtryk og meninger, men har tilsyneladende ret slavisk taget udgangspunkt i scrapbøgernes indhold. Bogen giver sig da heller ikke ud for at være en biografi over Erik Ritau, men er hyggelig læsning for den, der i øvrigt er bekendt med Erik Ritau eller blot ønsket et indblik i, hvad der skete i det københavnske selskabsliv i slutningen af forrige århundrede. Bogen er smukt trykt, næsten ikke et opslag uden reproduktioner fra scrapbøgerne i god kvalitet.

Poul Steen

Gustav Henningsen: Heksejægeren på Rugård. De sidste troldoms-processer i Jylland. Ud-givet af forlaget Skippershoved i samarbejde med Foreningen Danmarks Folkeminder, 1991. 192 s. ill. hft. ISBN 87-89224-28-0. Pris kr. 168,- (130,- for medl.)

Hekse og heksejægere forbindes sjældent med personalhistorie; og hvem ønsker vel familieskab med en heks? Det er heller ikke i *det* ærinde Gustav Henningsen er ude i med sin seneste bog, men indirekte slår han dørene op til et mægtigt navnestof fra 1680-ernes Nørrejylland.

Indledningsvis opridses forhistorien til hekseprocesserne i landsdelen (fra Skagen til Kongeåen). Vi præsenteres for landsdommer Villum Lange (1624-1682) som kun nødigt dømte til bål og brand i trolddomssager samt hans kolleger i Viborg landsting Jens Rodsteen (udnævnt 1663) og Peter Madsen Lerche (udnævnt 1669), der ikke delte hans op-

fatelse. Specielt ikke landsdommer Lerche, der efter Langes død blev en engageret deltager i trolddomsprocesser. Erik Rodsteen (udnævnt 1679) og Nicolaus Nissen (udnævnt 1680), sidstnævnte senere erstattet af Christoffer Bartholin (1657-1717, udnævnt 1684), der også fik sæde i landstinget. Disse mænd var alle dommere i de trolddomsprocesser, der ikke havde taget et sådan omfang hvis ikke herremanden på Rugård – Jørgen Arenfeldt (1644-1717) så aktivt havde kastet sig ind i heksejagten.

Viborg er hjemstedet for landstinget, men anklagerne når vidt og bredt ud i landet. Heksene angiver hinanden, og »heksejægerne« har kontakt med hinanden. Fra Salling, Thy, over Randers til Djursland, Ebeltoft og Århus. Mange navne bliver nævnt, både gode borgere og de fattigste tater. Adel og præsteskab kæmper mod ondskaben, men med Gustav Henningsen som advokat for de anklagede hekse føres vi igennem de mange sager. Arenfeldt er skurken og dennes endeligt ved Højesteret i 1686 føles i Gustav Henningsens iscenesættelse som en højere retfærdighed.

Gustav Henningsen har skrevet en meget spændende historie på et til tider spinkelt materiale. Det véd han selv, og gør flere gange opmærksom på kildesituationen. Mangler der en kilde, drager han sine egne slutninger, så historien kan gå sin gang. Han viser klart, at historiske fremstillinger ind i mellem *må* bygge på formodninger (se for eks. s.99), hvis historikeren ønsker at (gen-)skabe det totale univers. Det må læseren selvfølgelig gøres helt bevidst, et hensyn der let kan blive tilsidesat i en iver for at fortælle dette dramatiske, uhyggelige og næsten utrolige stykke dansk historie.

For en personalhistoriker ville det have været en stor hjælp om der bagerst i bogen havde været et navneregister, evt. opdelt efter sogne. Da det nu mangler, må interesserede som måtte være på anejagt i 1600-tallet læse hele bogen. Det skal man nu ikke begræde, for »*Heksejægeren på Rugård*« er spændende som en krimi.

Lisa Elsbøll

Den Kellerske Slægtsbog. Ved Aage Heiken. Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1991, 96 sider, illustr., reg., indb. Pris 198 kr.

Det foreliggende værk af biologen og genetikeren, professor, fil.dr. Aage Gerhard Heiken er en efterslægtstavle med oplysninger om det agnatiske afkom af slægtens ældst kendte stamfar, Johann Heinrich Keller, født ca. 1723 i Tyskland, død 1789 i Hillerød; han var fra ca. 1743 soldat i den danske hær, fra 1758 frislægter i København, flyttede efter 1769 til St. Heddinge og var sidst gartner i Hillerød. – Han blev gift 1754 i København med Maria Dorothea Fohlmann, født 1732, død 1785(?).

I Danmark findes der flere af hinanden uafhængige slægter Keller. – Til en anden slægt hørte den fra Blicher omtalte hosekræmmer eller strømpehandler og driftige landmand i Thorning, Johannes Keller, 1777-1852. Dennes far Johann Jost Keller indvandrede 1758 fra Mannheim i det sydlige Tyskland til Odense for at arbejde på en klædefabrik; efter et par års forløb blev han skolelærer og kirkesanger for de senere såkaldte kartoffel-tyskere i Frederikshede/Havredal i Frederiks sogn på den jyske Alhede, se herom i historisk årbog "Fra Viborg Amt", 1958.

Den i det foreliggende værk omtalte Keller-slægt, hvis tyske eller måske schweiziske oprindelse det ikke er lykkedes at påvise, har fostret en række foregangsmænd og -kvinder, særligt indenfor behandlingen og undervisningen af døvstumme samt evne- og åndssvage; andre af slægtens medlemmer har gjort sig gældende indenfor teater- og musikliv samt som forfattere. Men nogen stor slægt er det ikke, i løbet af de foreløbigt 9 generationer er det nu blevet til 122 individer, 7. generation består af 19 personer født 1913-61, 8. gen. af 11 født 1955-84 og 9. gen. af 3 født 1976-90; mange af slægtens nulevende medlemmer bor

ikke i Danmark, fortrinsvis i USA. – Dog er den videre skæbne ukendt for et mandligt slægtsmedlem i 3. generation (født 1796).

Den agnatiske efterslægtstavle er opstillet generationsvis, og oplysninger om børn af slægtens kvindelige medlemmer medtages i noterne, hvor der grundigt henvises både til utrykte og trykte kilder, bl.a. en lang række slægtshistoriske arbejder vedr. indgiftede. I slægtsbogen gengives 22 portrætter af slægtens mere kendte medlemmer, ligesom slægtens våben – rekonstrueret af kgl. våbenmaler Aage Wulff på grundlag af gamle våbenskitser i slægtseje – gengives i farver; naturligt nok fører slægten Keller (Kellermeister = kældermeister) nøgler i skjoldet, to krydsede gyldne nøgler i rødt felt (på hjelmen en sort ørn).

Aage Heikens arbejde med denne slægt – en søstersøns fædrene – vidner om den for en biolog og genetiker naturlige grundighed og akkuratesse; oplysningerne om slægtsmedlemmerne er kortfattede. – Ordet "slægtbog" i titlen kunne med held have været udskiftet med stamtavle, ordet "slægtbog" er forgæves søgt i Nudansk ordbog. Derimod betyder slægtsbog en bog indeholdende stamtavle og biografiske oplysninger om en slægt; – ordet "slægtbog" minder om 1500-tallets adelsdamers skriverier med sammenblanding af både tilforladelige oplysninger og mundtlige sagn og overleveringer, altså stort set det modsatte af den redelighed og videnskabelige kølighed, som præger indholdet af Det Kellerske slægtbog.

Anton Blaabjerg

Poul Andresen: Mads Lange fra Bali og hans efterslægt Sultanerne af Johor. Odense Universitetsforlag, Odense, 1992. 184 s. ill. Hft. ISBN 87-7492-851-1. Pris kr. 268,-

I 1824 forlod en 17-årig knægt Mads Johansen Lange sit barndomshjem i Rudkøbing på Langeland for som sømand på fregatten »Norden« at søge lykken på de store have. Han var den næstældste søn af købmand Lorentz Lange (1777-1828) og dennes hustru Maren Nielsdatter Hansen (1779-1857), og ti år senere slog han sig ned på øen Lombok i Stillehavet, øst for Bali og Java. Her tjente han gode penge som våbenhandler, indtil han over hals og hoved måtte flygte, fordi den lokale fyrste, som han havde holdt med våben, led nederlag.

Istedet slog Mads Lange sig ned på stillehavsøen Bali som faktor (handelsmand), og fik en blomstrende forretning ikke mindst fordi den lokale fyrste bemyndigede ham til at kontrollere den lokale handel.

I midten af 1840'erne – på toppen af sin forretningsmæssige karriere – ejede han omkring et dusin skibe og var udnævnt til hollandsk agent på Bali med ret til at føre det hollandske flag. Også politisk nåede han betydelige resultater, og ledede med succes de afsluttende forhandlinger i 1849 mellem den hollandske kolonimagt og de balinesiske fyrster.

Det er denne farverige person hvorm bogen er bygget op, og da Mads Lange ikke ligefrem levede i cølibat blandt de smukke balinesere er det også blevet til en betydelig efterslægt. Såvel denne efterslægt (Mads Langes stamtavle, p.162-167), som hans aner på fædrene og mødrene side (p.160 og 161) er medtaget i bogen. På Bali fik Mads Lange tre børn, heriblandt datteren Cecilia, der blev gift med sultan Abu Bakar af Johor, og med hvem hun fik tronfølgeren Ibrahim. I bogen sidste del følger vi derfor sultanatets brogede historie, hører om forfatterens møde med sin onkel, sultanen Ismail, og om dennes familie. Det kan selvfølgelig diskuteres, hvormeget at dette, der er dansk personalhistorie, men den sidste del af bogen er på sin vis også interessant læsning, ligesom de mange illustrationer gør den kuriøse historie mere nærværende.

Tommy P. Christensen

Claus Bjørn: Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow. Gyldendal 1992. 244 s. Ill. Indb. 348 kr.

I sommeren 1992 er udkommet en flot biografi om en af Danmarks store sønner, reformator på landbrugets område, Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827), vist kendt af hvert barn, der er gået gennem den danske folkeskole.

Biografier om Reventlow fattes ikke, den første udkom 10 år efter hans død, et stort, kun delvist trykt kildemateriale heller ikke. Markant forskellige synspunkter på Reventlows betydning foreligger også, idet senest Thorkild Kjærgaard har villet tage glansen noget af det eftermæle, som tidligere historikere har givet ham. Det knytter sig derfor store forventninger til udgivelsen, når udarbejdelsen er lagt i hænderne på en af vore kyndigste landbrugshistorikere, universitetslektor Claus Bjørn. Bogen er kaldt "Den gode sag" og henviser hermed til Reventlows mål som statsmand: at give bondestanden frihed og ejendom (s. 231). Den sag og de gode intentioner sætter Bjørn ikke spørgsmålstegn ved, men viser tværtimod bogen igennem, at den fulgte Reventlow trods skiftende muligheder for at realisere den. Derfra skal man ikke lade sig forlede til at tro, at det er blevet til en afhandling om landboreformerne og kun dem. Der skal lægges mere vægt på bogens undertitel, end de fleste måske umiddelbart vil gøre. Bjørn har sat sig som mål at skrive en biografi i den klassiske tradition, hvor man kommer rundt om hele mennesket Reventlow og følger ham både i den store og voksende families skød og i regeringskontorerne og som pennefører i diverse kommissioner. Bjørns pointe hermed turde også være klar og velbegrunder: kun på den måde får man ret forståelsen af manden og hans indsats.

Der var en sammenhæng i hans liv, det offentlige liv og privatlivet fra de unge år, hvor han sugede Europas oplyste fyrsters og statsmænds tanker til sig, til de nære erfaringer med problemerne med at få sine egne godser til at løbe rundt. Bogen viser Reventlows dobbelte erfaringsgrund fra det store Europa og godset Christianssæde. Gennem breve med familien kan vi følge den menneskelige og politiske modningsproces, så den gode sag kommer til at stå forklaret og ikke som dumpende ned fra himlen. Reventlow var tillige politiker, en realistisk politiker, der arbejder for den gode sag under meget skiftende vilkår i enevældens stive politiske system. Når han er blevet skudt i skoene, at han aldrig gik godsejernes økonomiske interesser for nær eller på tværs i sit reformarbejde, så viser biografien, at han i sit offentlige liv nåede, hvad der var politisk muligt og i det private liv, på sine egne godser gennemførte, hvad der ikke på landsplan kunne opnås politisk enighed om. Her fik bønderne frihed og ejendom, og friheden betød også oplysning, viden og uddannelse, ellers var den intet værd. Skoleuddannelsen var en af hans hjertesager, der tillige med en række andre fremsynede bestræbelser på fremme af bl.a. vejrvesen og skovplejen, gør, at heller ikke denne biografi vil fratage ham hans smukke eftermæle, men nok vise mere af det hele menneske end tidligere. Man er i godt selskab med bogen. Der ligger et stort arbejde og vist kærlighed til emnet bag den. Alligevel kan fremstillingen enkelte steder virke lidt tung og måske havde det på baggrund af den meget overvældende mængde materiale været muligt at give en stilistisk endnu mere vellykket fremstilling end tilfældet nu er. Bogen er ikke skrevet for fagfolk, men for den interesserede almenhed. Alligevel er det nyttige noteapparat kommet med. Dog skæmmes det af, at forlaget ikke har fået det trimmet igennem en sidste gang for inkonsekvenser og utilstrækkelige henvisninger. Til gengæld er der ikke sparet på illustrationerne, heraf en del i farver. En god bog i en god sag.

John T. Lauridsen

Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle. En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed. Bd. 1-2. 340 + 292 + 48 s., ill. Hft. Gyldendal 1992. Pris: 350 kr.

Skikkelsen Natalie Zahle står som en af de store indenfor dansk skolevæsen, en af pionererne, og den institution hun skabte fra bunden og rejste bygninger for på Nørrevold i København står fortsat som en respekteret del af børne- og ungdomspædagogikken – selv om en eftertid har fjernet hendes buste fra piedestalen i seminariets trappeopgang.

Det skete da rødstrømperne i 1970'erne begyndte at stille spørgsmålet, om ikke NZ i virkeligheden var en reaktionær der som en beskytter af "kvindelige værdier" havde været med til at bremse emancipationen. Som de fleste oprørsgrupper havde de ikke læst på historien.

Birgitte Possing har sat sig for at finde ud af dette – og ind til hvem NZ i grunden var. Og det har ikke været så lige til. For både hendes hovedperson og eftertiden har gjort hvad de kunne for at tilsøre forholdene.

Med brug af to hidtil upåagtede arkivgrupper på Landsarkivet for Sjælland, Natalie Zahles Arkiv og N. Zahles skoles arkiv, suppleret med private kilder, ialt o. 2300 breve har Birgitte Possing, der med dette arbejde forsvarede den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet, skrevet et digert og indholdsrigt værk der dels lader os se den biograferede og hendes indsats tydeligere end det hidtil har været muligt, og dels er et fremragende stykke håndværk der lader læseren følge med i hvordan den litterært og historisk skolede forfatter trænger ind bag myterne og hagiografien og efterlader billedet af en pionér der i grunden var større end man forestillede sig.

Hvad der har forvirret samtid og eftertid er den tvetydighed om mål og hensigter NZ udviste. Hun lod som om hendes dannelsesprogram overhovedet ikke havde noget med emancipation at gøre. Hun brugte systemets spilleregler og kom længere end om hun havde løbet storm mod Jericos mure. I stedet for at blæse basun puffede hun stilfærdigt, men effektivt til grænserne for unge kvinders muligheder.

Afhandlingen er uhyre velskrevet. Den "foregiver ikke at finde sandheden om NZ", men det er det bedste bud hidtil.

Su. Cedergreen Bech

Jørgen I. Jensen: Carl Nielsen. Danskeren. Musikbiografi. Udgivet af Gyldendal 1991. 512 + 32 sider, 325 kr. ISBN 87-01-79240-7.

Denne bog er en musikbiografi, hvilket ikke må forveksles med en biografi af en musiker eller komponist. Det er nærmest en beskrivelse af Carl Nielsens musikalske udvikling med en analyse af, på hvilken måde hans liv med dets kriser og triumfer samt verden i øvrigt påvirker hans musik. Derfor må det anbefales først at læse Carl Nielsens biografi i Dansk Biografisk Leksikon eller i øvrigt være bekendt med de vigtigste begivenheder i Carl Nielsens liv, før man giver sig i kast med dette værk.

Det synes at være forfatterens hensigt med denne bog – ved hjælp af en parallel psykologisk og musikalsk analyse af henholdsvis Carl Nielsen og hans musik – at underbygge en række musikhistoriske hypoteser, som – så vidt jeg forstår – er væsentligt inspireret af: "Knud Dolleris: Carl Nielsen. En Musikografi. Odense 1949". Det vil føre for vidt her at komme ind på denne side af musikbiografiens indhold. Jeg skal væsentligst forholde mig til bogens personalhistoriske aspekter.

Det er spændende at følge Jørgen I. Jensens analyse af personen Carl Nielsen og hans forhold til andre navngivne personer, som for eksempel J. F. Willumsen, Vilhelm Andersen

og Jeppe Aakjær. Jeg synes dog, at mange af bogens udsagn inden for dette område fremsettes med en grad af selvfølgelighed, som det kan være svært at finde belæg for. Dette hindrer ikke, at det er interessant at stifte bekendtskab med disse mange plausible teorier om, hvad der gennem tiderne har påvirket Carl Niensens musik. Ligeledes er det en fornøjelse at være vidne til forfatterens omfattende brug af Carl Niensens dagbøger og brevveksling med hustruen, billedhuggeren, Anne Marie Carl-Nielsen, og af datterens, Anne Marie Telmányis, erindringer. Disse og andre trykte kildeudgaver, hvor afsnit eller passager giver supplerende information om Carl Nielsen og hans liv, er fint indarbejdet i sammenhængen. Når det alligevel kan være svært at læse bogen fra ende til anden, skyldes det, at Jørgen I. Jensen, i et forsøg på at skildre forskellige sider af personen Carl Nielsen, kører tre parallelle forløb det meste af bogen igennem. Disse parallelle forløb, der uden tvivl er særdeles logiske set fra forfatterens side, har virket distraherende på læsningen – i hvert fald for mig. Det vil af de fleste nok opfattes som en ulempe, at bogen kan være lidt svær at finde rundt i; men der er hjælp at hente i personregisteret, hvor enhver person, der er nævnt, synes at være medtaget.

Da Jørgen I. Jensen ikke synes at ville skrive en egentlig personalhistorisk biografi om Carl Nielsen, er det urimeligt at bedømme bogen på det grundlag. Den er også spækket med personalhistorisk stof både om sin hovedperson, hans familie og omgangskreds og vil derfor være af interesse for alle, der ønsker at beskæftige sig med Danmarks måske største komponist, og som på forhånd har sat sig ind i det basale. For den, der beskæftiger sig med periodens musikhistorie, må det der ud over være et uomgængeligt værk at tage stilling til.

Gitte Steen

Janni Andreassen: Mylius – Portræt af en myte. Gyldendal 1992. 208 s. Hft. Pris: 248 kr.

Man følger Ludvig Mylius Eriksen fra oprindelsen og barndommen i Ringkøbing på en rastløs færd som journalist, som ikke helt stabil ægtemand, som vennernes ven, sangvinsk digter og dyrker af hedens poesi, den kontraktbundne forfatter der kun med møje kan få færdiggjort sin bog om den jyske hede fordi et andet eventyr trækker. Grønland. Ironisk nok må vennerne give ham stuearrest i Grønland for at han kan få skrevet færdigt om heden.

J.A. har givet en levende skildring af Mylius. Vi er tæt på ham gennem hans egne ord og venners og uvenners vurderinger, og man forstår hvorfor så mange havde svært ved at modstå ham i hans begejstring. Alligevel er det vanskeligt at forstå, efter den første ekspeditions erfaringer, at han fik lov at fortsætte. I skildringen af denne første ekspedition forekommer det som om forfatteren svigter ved at holde sig så tæt til Mylius at vi ikke får nogen fornemmelse af at det måske nok var Knud Rasmussen der i virkeligheden var sjælen bag denne færd og stærkere medvirkende til at den lykkedes.

Angrebene på den danske administration var berettigede, men den måde de fremkom på var ikke egnet til at skabe en dialog, og Mylius Erichsen var næppe en god mand for den grønlandske sag.

Den næste ekspedition "Danmarksekspeditionen" endte i tragedie med Mylius' og hans to ledsageres død på isen. Det er lykkedes forfatteren i det sidste kapitel uden selv at tage ordet at vise hvor letsindigt denne ekspedition blev planlagt og ledet, – udover sætningen: "For der er så meget andet, der skal passes," der afslutter bogen. Den illustrerer hvorledes Mylius Erichsens tanker altid var et langt stykke foran den opgave han lige var i gang med. Han var mere eventyrer end en ansvarlig leder og forsker. Tankeløshed er ingen god egen-skab på indlandsisen.

Su. Cedergreen Bech

Gitte Kjær: Svend Poulsen Gønge – i virkeligheden. Udgivet af Forlaget Skippershoved 1992. IS-BN 87 89224 32 9. 76 s., hft. Pris kr. 148,00.

Gitte Kjær har efterprøvet en tradition. Det er en opgave, som også mange slægtsforskere står over for. Ofte fortæller familietraditionen om fjerne bedrifter eller uægte grevesønner. Slægtsforskeren kan så søge at aflokke kilderne oplysninger om den kerne af sandhed, der ofte findes i legenden. Gitte Kjær har gjort det med en tiltalende grundighed og har taget sit udgangspunkt i Carit Etlars (Carl Brosbølls) roman om Gøngenhøvdingen. Hun har gennemgået mange militære og regnskabsmæssige arkivalier foruden herredstingbøger og herfra sammenstykket en beretning om Svend Poulsen Gønge, en professionel soldat under tre danske konger. Hun anfører, at Svend Poulsens kår var typiske for en lejesoldat på den tid, men at han blot via romanen er gået over i historien som et symbol på den danske modstandsmand. Skal man tro hendes beretning, har han og hans gønger nok stadig været noget ud over det sædvanlige, hvilket vel også har været det, der gav Carl Brosbøll blod på tanden. Udstyret er nydeligt fra Poul Kristensen i Herning og Gitte Kjær sætter beretningen ind i sin historiske sammenhæng på en måde, der gør bogen let læst. Den kan anbefales som inspiration til at gøre ligeså.

Poul Steen

En Lykkens Pamfilius. Glimt af Holger Hansens Liv og Læved. Red. Sophie Seidelin og Kirsten Refn. Udgivet af Åes Museums Venner. 64 sider, ill., uindbundet. Pris kr. 50.

Bogens titel giver et fingerpeg om, at her står vi over for en mand, der har haft et lykkeligt liv. Bogen er båret af et meget optimistisk livssyn og en altid positiv holdning trods små kår og hårdt arbejde.

Holger Hansen er født i København, men flyttede tidligt til Roskildeegnen, hvor han tilbragte barndommen, til han i fjortenårsalderen endte sin skolegang og skulle ud at tjene til livets ophold. Det er ikke få steder, Holger Hansen har opholdt sig, og hans arbejdsopgaver har været mangefold. Et af bogens afsnit hedder "På Kryds og Tværs gennem Danmark", hvilket er meget betegnende for HH's færden i årene, inden han endelig slår sig ned i landsbyen Åes ved Horsens med sin familie.

I halvtredsårsalderen bliver Holger Hansens historiske interesse vakt. På aftenskolen i Søvind følger han et kursus i "Danmarkshistorie og Oldtid", der lægger grunden til HH's tilværelse som amatørarkæolog. Gennem sit arbejde bl.a. med afvandingen af Bygholm Enge har HH held til at støde på indtil flere stenalderboplads. HH står som finder af en lang række sjældne arkæologiske enkeltfund, som i dag befinder sig på museer i området og på Nationalmuseet. Men amatørarkæologen har også en stor samling i sit hjem – "Museum Transportable" kaldet – eftersom han ofte medbragte en del af sin samling, når han skulle holde foredrag på egnen. Holger Hansen har deltaget i utallige udgravninger og haft et tæt samarbejde med adskillige professionelle arkæologer, som har værdsat Hansens arbejde som amatørarkæolog.

I 1990 fik Holger Hansen overrakt Dronningens belønningsmedalje med krone for sit mangeårige arbejde med arkæologi.

Bogen er blevet til på grundlag af båndoptagelser foretaget i vinteren 1984-85. Det er et prisværdigt arbejde, der er lagt i at udskrive Holger Hansens meget personlige erindringer. Blot kunne man måske have ønsket en lidt strammere redigering af stoffet. Men når det er sagt, skal initiativet til det i høj grad roses. Der ligger utvivlsomt mængder af bandede interviews rundt om på landets arkiver og museer. Det tunge arbejde med disse, er at få dem udskrevet, så de kan blive lettere tilgængelige. Derefter kommer næste skridt – som i

tilfældet "Lykkens Pamfilius" – at få stoffet bearbejdet, så det kan udgives og blive til nytte for en større skare. "Oral History" er efter min mening et vigtigt redskab i historieforskningen. For øvrigt efterlyses et godt dansk ord for begrebet!

Det lille skrift med Holger Hansens Livserindringer kan forhåbentlig inspirere til lignende udgivelser.

Birgit Flemming Larsen

Bertel Petersen: Som jeg husker det – erindringer fra en amagergård. Dragør lokalhistoriske Arkiv, 1990. 175 s. ill. Indb. ISBN 87-981345-9-0. Pris kr. 150,-

»Som jeg husker det« – en dejlig realistisk titel for en erindringsbog. For det er jo netop hvad erindringer er. Her er der ikke nødvendigvis tale om »sandheden«, men om hvorledes en person husker sine forskellige oplevelser i en svunden tid. Bertel Petersen er rigtig god til at huske; og fortælle. Han blev født 31. oktober 1896 i St. Magleby og i denne erindringsbog fortælles om hans barndomhjem »Aldershvile« – en udflyttet gård fra St. Magleby. Vi bliver sat grundigt ind i en amagergårds travle arbejdsår, både i marken, på gården og ikke mindst med den meget vigtige torvehandel. Amagerbrugets vigtigste produktion var nemlig grøntsagerne – med kålen som konge.

B. Petersen fortæller om fællesskabet i St. Magleby, bøndernes hverdag og om de mange traditioner, som er forbundet med St. Maglebys helt specielle historie. Byen blev i 1521 af Chr. 2 overdraget til 24 indvandrede hollandske familier; deraf også byens andet navn: »Hollænderbyen«.

For en personalhistoriker er der foruden familien Petersen også en del navne at finde, som for eksempel lærerne Vilhelm Lund og Olaf Nøsted. Iøvrigt nævnes lærerpersonalet ved de forskellige skoler i St. Magleby ved navn i forbindelse med et kapitel om børnenes hverdag. Andetsteds fortælles om familier fra henholdsvis Dragør og St. Magleby. En særlig finesse ses flere steder. En lille stjerne ved personnavne i teksten henviser til biografiske oplysninger, der er placeret i margen. Derudover udmærker bogen sig også ved at have et særskilt personregister. Som helhed er der tale om en meget fin publikation; fyldt med sort-hvide fotografier, såvel gamle som nyoptagelser, nydelige tegninger af redskaber, gode kort og stik. Flot udstyr, både med omslag i farver, stiv indbinding og glittede sider. Kort sagt, en nærmest eksemplarisk udgivelse, i hvert fald et eksempel til efterfølgelse.

Lisa Elsbøll

Poul Meyer: Nederlag. Politiske erindringer 1932-1947. Udgivet og med indledning af Mogens N. Pedersen. 119 s. Hft. Odense Universitetsforlag 1992. kr. 128,00.

Ved sin død i 1990 efterlod professor Poul Meyer sig et omfattende arkiv, hvori bl.a. de her udgivne tre erindringskapitler fandtes. Kapitlerne omfatter Meyers ungdomsår fra hans indtræden i højreradikal konservativ politik i 1932 i en alder af 16 år til han i 1947 opgav al partipolitisk virksomhed. Erindringerne er nedskrevet fra midten af 1960'erne og til omkring 1972. Anledningen synes klart at have været fremkomsten af en række videnskabelige værker om forhold, Meyer enten havde været aktiv deltager i eller havde en stærk mening om. Historikere som Henrik S. Nissen, Henning Poulsen og Aage Trommer, der arbejdede under Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie, udsættes direkte eller indirekte for en fordømmende kritik. Deres forsyndelse er bl.a. en for pæn behandling af Socialdemokratiet og personer som Hal Koch. Denne kritik fra højre er interessant nok ikke meget ulig den kritik, som personer tilknyttet DKP tidligere har fremsat mod udgiverselskabet og dets historikere. Erindringerne er båret af et stærkt engage-

ment, for nok opgav Meyer partipolitikken, men udpræget politisk opgav han aldrig at være, heller ikke i sin lange karriere fra 1959 som professor i Statskundskab ved Aarhus Universitet. I den periode, erindringerne omfatter, var han på den yderste højrefløj i dansk politik, organiseret i Konservativ Ungdom, i lange sorte støvler, hilsende med opstrakt højre arm (s. 19). Forbilledet var det fascistiske Italien, som Meyer da også besøgte, men hvis rolle han forsøger at undersøge (s. 49). Målet var et korporativt diktatur i Danmark og hovedfjenden Det radikale Venstre og Socialdemokratiet. De var bl.a. ansvarlige for den politik, der førte til 9. april. Mens den senere professor i Statskundskab går endog meget let hen over sit virke som fortaler for et diktatur i Danmark, han kalder et sted sine artikler fra 30erne »ordgas« (s. 44), kan modviljen mod specielt Socialdemokratiet ikke holdes i tømme. Partiets nationalisme karakteriseres som »nationallyrik« (s. 26), og sine egne »ungdomsforvildelser« på skift mener Meyer var »det rene vand ved siden af de voldsomheder, som blev udgydt i den socialdemokratiske presse en snes år tidligere« (s. 46).

Socialdemokraten Julius Bombolt gøres til antisemit for en udtalelse fra 1934, mens Meyers eget antisemitiske anstrøg undersøges (s. 44, 52). Dette turde være tilstrækkeligt til at illustrere tendensen i Meyers erindringer. Når Mogens N. Petersen i den knappe indledning bl.a. begrundet udgivelsen med at den er et korrektiv til eksisterende fremstillinger af periodens, herunder KUs historie, er det svært at følge ham. Selv om det flere gange af Meyer skrives, at han ikke forsøger at hvidvaske eller undskyldte sig, forekommer det mere end noget andet ærindet med erindringerne (se spec. s. 49). Beskyldningerne mod de politiske modstandere er ikke meget mere afdæmpede end i 30erne, mens samtidig den politik, Meyer selv stod for og skrev om dengang overvejende negligeres eller underbetones. Det gør, at udgivelsen ikke bringer os meget nærmere en forståelse af, hvorfor nogle unge i 30erne rykkede så langt ud til højre, at det fascistiske Italien kunne blive forbilledligt. Der til har Meyer for meget i klemme, for mange politiske positioner i behold og for meget, der skal fejles ind under gulvtæppet. Erindringerne tillader os ikke at komme tæt nok på det ungdomskonservative miljø til at det kan danne nogen baggrund for forståelse af denne politiske strømning, og f.eks. kritikken af Aage Trommers behandling af »Oprøret i KU i 1938« (Hilsen til Hæstrup, 1968) falder på den måde stort set til jorden. Der er simpelt hen for få facts og argumenter til, at disse erindringer kan tjene som historisk korrektiv. Derfor er det forståeligt, at udgiveren har undladt at forsyne bogen med et kommenterende noteapparat. Det ville føre for vidt. Meyers indsats i modstandskampen som illegal bladredaktør rummer ikke nyt, men her genfindes som venteligt en skarp frontstilling mod samarbejdspolitikken, og meget har han ikke til overs for algangs- og alsangsbølgen 1940-41, endsiges Dansk Ungdomssamvirkes og Hal Kochs virke. Så ved vi det. Det sidste erindringskapitel er om Sydslesvig-spørgsmålet 1944-47. Meyer var stærkt aktiv inden for de kredse, der ønskede Sydslesvig tilbage til Danmark. Her og der er der lidt nyt om de interne stridigheder i Sydslesvigbevægelsen, men dokumentationen for et omfattende »røre« i Sydslesvig for en tilslutning til Danmark, bliver os ikke forundt. I stedet henvises læseren til Meyers arkiv: »Mit arkiv svulmer med dokumentation af de generelle påstande, jeg har fremført ...« (s. 97). Til disse hører: »Som bekendt har briterne hverken før eller siden haft evne til at sætte sig ind i de problemer, der findes på det europæiske fastland, og resultatet blev da også en stupiditet, som grænser til det utrolige«, og senere samme side betegnes den britiske politik i grænselandet som »forrykt« (s. 96). I stedet for skældsord havde dokumentation og analyse (bl.a. af konsekvenserne for fremtiden) af den Sydslesvig-politik Meyer og konsorter stod for, været mere påskønnelsesværdig fra en professor i Statskundskab. Imidlertid er det i høj grad politiske erindringer, hvor det personlige og den familiemæssige baggrund lades stort set ude af betragtning. Trods det får vi et godt

indtryk af den skarpe debattør Poul Meyer og de holdninger, der prægede ham i de år, hvor en del af 60ernes ungdom gjorde oprør.

John T. Lauridsen

En skuespiller. Nicolai Neiiendams erindringsblade. Kommenteret af Elsebeth Aasted og Klaus Neiiendam. Udg. af Selskabet for dansk Teaterhistorie. 191 s. ill. Hft. Pris. 183 kr.

Skuespiller og sceneinstruktør Nicolai Neiiendam (1865-1945) udgav i 1943 den selvbiografiske bog "En vildfarendes Veje". Efter hans død viste det sig at der lå yderligere nogle teatererindringer fra hans hånd i form af fire kladdehefter, dækkende årene 1917-26, en periode hvor det politiske klima mildt sagt ikke var gunstigt for Det kongelige Teater og dets folk. Indenfor murene var det lige så splidagtigt med sig selv som så ofte senere.

Nicolai Neiiendams ofte misantropiske refleksioner der er stilet til sønnen Tavs (1898-1968) giver udtryk for dette. De stærkt subjektive vurderinger af kolleger og personer i teatrets ledelse giver et interessant billede af en arbejdsplads hvor nerverne ofte sidder uden på, og de karakteriserer vel i højere grad forfatteren end de omtalte. Udgiverens fyldige kommentarer giver en nyttig korrektion til teksten og indeholder et væld af teaterhistoriske oplysninger. Elsebeth Aasted supplerer med en skildring af Det kongelige Teater på Nicolai Neiiendams tid.

Man kan ikke læse denne iøvrigt interessante bog uden at tænke på hvilken *anden* bog vi ville have fået hvis Teatermuseets leder Lisbeth Grandjean havde fået mulighed for at fuldføre det arbejde hun var langt inde i da Selskabet for dansk Teaterhistorie ved en retssag fik tilkendt udgivelsesretten til manuskriptet der tilhører Teatermuseet.

Bogen har person-, titel- og rolleregister.

Su. Cedergreen Bech

Tage Kaarsted: De danske ministerier 1953-1972. (Su. Cedelegreen Bech).....	101
Anton Jepsen: Det kgl. Møbelmagasin og københavnersnedkerne. (Tommy P. Christensen).....	102
Holger Byrbye: Hugo Matthiessens Odense. (Poul Steen).....	103
Esben Graugaard og Rigmor Lillelund: Naur Sogn 1600-1900, Portræt af et vestjysk sogn og dets mennesker fra cnevelde til andelstid. (Su. Cedelegreen Bech)	103
Benedicthe Fønnesbech-Wulff: Ulkerup. Historien om en nedlagt skovlandsby i Odsherred. (Finn Andersen).....	104
Helge Jensen: Ritzau privat. Liv og død i efterladte papirer. (Poul Steen)	104
Gustav Henningsen: Heksejegeren på Rugård. (Lisa Elsbøll).....	104
Den Kellerske slagtebog. Ved Aage Heiken. (Anton Blaabjerg).....	105
Poul Andersen: Mads Lange fra Bali og hans efterslagt Sultanerne af Johor. (Tommy P. Christensen).....	106
Claus Bjørn: Den gode sag. En biografi om Christain Ditlev Frederik Reventlow. (John T. Lauridsen).....	107
Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle. (Su. Cedelegreen Bech).....	108
Jørgen I. Jensen: Carl Nielsen. Danskeren. (Gitte Steen).....	108
Janni Andersen: Mylius – Portræt af en myte. (Su. Cedelegreen Bech).....	109
Gitte Kjær: Svend Poulsen Gønge – i virkeligheden. (Poul Steen).....	110
En Lykkens Pamfilius. Glimt af Holger Hansens Liv og Levned. Red. af Sophus Seidelin og Kirsten Refn. (Birgit Flemming Larsen)	110
Bertel Petersen: Som jeg husker det – erindringer fra en amagergård (Lisa Elsbøll)	111
Poul Meyer: Nederlag. Politiske erindringer 1932-1947. (John T. Lauridsen).....	111
En skuespiller. Nicolai Neiiendams erindringsblade. (Su. Cedelegreen Bech).....	113

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1992:

Finn Andersen (sekretær f. nord. anl.), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Schlegels Allé 1, 1807 Frederiksberg C.

Sv. Cedelegreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, 2300 København S.

Ida Dybdahl, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Ålborg.

Lise Lund, Filosofgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe (DIS-DK), Trolldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Granstuevej 14, 2840 Hølte.

Hans H. Worsøe (formand), Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug vedlagte bestillingskort til Samfundets publikation her. Ekstra eksemplarer kan erhverves hos sekretæren og formanden.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

HVEM FORSKER HVAD, Christian Xs Vej 27, 8260 Viby.

hvor også ældre årgange kan købes. Alle priser er incl. moms.

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er landsarkivar, cand.mag. Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktøren, cand.mag. Tommy P. Christensen.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til sekretæren, Poul Steen, Granstuevej 14, 2840 Hølte, eller kassereren, Birgit Larsen, Klostermarken 13, 9000 Ålborg. Medlemskontingent udgør for 1993: 150 kr.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig iverigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med normal linieafstand (1½ linieafstand) og bred margin. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme. Illustrationsforslag med tilhørende undertekster vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter rentryk har fundet sted, får forfatteren tilsendt 25 særttryk af artiklen gratis. Større oplag af særttryk kan bestilles og leveres efter regning.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser til tidsskriftet kan frit rekvireres fra redaktionen.

Redaktionens adresse: Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st., 2300 København S.

Udgivet med støtte af tipsmidlerne og Alfred Goods Personalhistoriske Fond.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

ISSN 0300-3655